



«HEROMACT» (HELLENIC ROMA ACTION)

«ΣΥΛΛΟΓΟΣ ΓΥΝΑΙΚΩΝ ΕΛΛΗΝΙΔΩΝ ΤΣΙΓΓΑΝΩΝ ΔΕΝΔΡΟΠΟΤΑΜΟΥ  
ΘΕΣΣΑΛΟΝΙΚΗΣ»

«'ΕΝΩΣΗ ΕΛΛΗΝΩΝ ΤΣΙΓΓΑΝΩΝ ΔΙΑΜΕΣΟΛΑΒΗΤΩΝ”

«ΜΕΓΑΣ ΑΛΕΞΑΝΔΡΟΣ» ΟΜΟΣΠΟΝΔΙΑ ΣΩΜΑΤΕΙΩΝ ΕΛΛΗΝΩΝ ΤΣΙΓΓΑΝΩΝ  
ΜΑΚΕΔΟΝΙΑΣΜΑ FEDERATION

«ROMA ΧΩΡΙΣ ΣΥΝΟΡΑ»

«ΠΟΛΙΤΕΙΑ ΑΝΘΡΩΠΙΝΩΝ ΔΙΚΑΙΩΜΑΤΩΝ»

Έκθεση Φορέων της Κοινωνίας των Πολιτών  
για την υλοποίηση των Εθνικών Στρατηγικών  
για την Ένταξη των Ρομά στην Ελλάδα

*Αξιολογώντας την πρόοδο στα τέσσερα βασικά πεδία πολιτικής  
της Εθνικής Στρατηγικής*



**Έκθεση της κοινωνίας των πολιτών  
για την υλοποίηση της εθνικής στρατηγικής  
για την ένταξη των Ρομά στην Ελλάδα**

*Αξιολογώντας την πρόοδο στα τέσσερα βασικά πεδία πολιτικής  
της Εθνικής Στρατηγικής*



Η παρούσα έκθεση συντάχθηκε από τις παρακάτω Οργανώσεις Ελλήνων Τσιγγάνων.

1. "HEROMACT" (Hellenic Roma Action - Συντονιστής Φορέας).
2. «Ένωση Ελλήνων Ρομά Διαμεσολαβητών».
3. «Μέγας Αλέξανδρος» (Ομοσπονδία Συλλόγων Ελλήνων Τσιγγάνων).
4. «Σύλλογος Γυναικών Ρομά Δενδροποτάμου Θεσσαλονίκης».
5. «Ρομά Χωρίς Σύνορα».
6. «Πολιτεία Ανθρωπίνων Δικαιωμάτων».

Η έκθεση αυτή συντάχθηκε από τους συντονιστές, κ. Μανώλη Ράντη και κα Σία Σιαπέρα της HEROMACT, με την υποστήριξη της κας Αναστασίας Θεολόγου, υποψήφια Δρ. του Central European University. Η τελική εκδοχή του κειμένου είναι αποτέλεσμα επιμέλειας του Κέντρου Μελετών Πολιτικής του Central European University (CEU CPS).

Η έκθεση διαμορφώθηκε ως τμήμα του πιλοτικού Έργου Roma Civil Monitor (RCM), «Ανάπτυξη ικανοτήτων των Ρομά φορέων της κοινωνίας των πολιτών και ενίσχυση της εμπλοκής τους στην παρακολούθηση των Εθνικών Στρατηγικών για την κοινωνική ένταξη των Ρομά». Το πιλοτικό έργο διεξάγεται από την Ευρωπαϊκή Επιτροπή (Γενική Διεύθυνση Δικαιοσύνης και Καταναλωτών). Συντονίζεται από το Κέντρο Μελετών Πολιτικής του Central European University (CEU CPS), σε συνεργασία με το European Roma Grassroots Organisations Network (ERGO Network), το European Roma Rights Centre (ERRC), το Fundación Secretariado Gitano (FSG) και το Roma Education Fund (REF), και υλοποιείται με περίπου 90 ΜΚΟ και εμπειρογνώμονες από 27 Κράτη – μέλη της Ευρωπαϊκής Ένωσης.

Παρόλο που το πιλοτικό έργο Roma Civil Monitor συντονίζεται από το Central European University (CEU), η έκθεση αυτή εκφράζει τα συμπεράσματα του συντάκτη και δεν αντανακλά απαραίτητα τις απόψεις του CEU. Το Central European University δεν έχει ουδεμία ευθύνη για οποιαδήποτε χρήση πληροφοριών που περιέχει αυτή η Αναφορά.



## ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

|  |    |
|--|----|
| <b>ΣΥΝΤΟΜΟΓΡΑΦΙΕΣ</b> .....  | 6  |
| <b>ΠΕΡΙΛΗΨΗ</b> .....  | 8  |
| <b>ΕΙΣΑΓΩΓΗ</b> .....  | 11 |
| <b>ΑΠΑΣΧΟΛΗΣΗ</b> .....  | 12 |
| Βελτίωση της πρόσβασης στην αγορά εργασίας και της αποτελεσματικότητας των υπηρεσιών απασχόλησης .....                           | 12 |
| Αντιμετώπιση των διακρίσεων στην Απασχόληση και του «αντιτσιγγανισμού» στους χώρους εργασίας. ....                               | 20 |
| <b>ΟΙΚΙΣΤΙΚΟ ΚΑΙ ΣΗΜΑΝΤΙΚΕΣ ΔΗΜΟΣΙΕΣ ΥΠΗΡΕΣΙΕΣ</b> .....   | 22 |
| Αντιμετώπιση των αναγκών των Ελλήνων Τσιγγάνων στο σχεδιασμό του χώρου και της πρόσβασής τους σε βασικές παροχές & ανέσεις ..... | 22 |
| Βελτίωση της πρόσβασης σε ασφαλή και προσιτή κατοικία .....  | 27 |
| Αποτελεσματικότητα των οικιστικών παροχών και κοινωνική συνδρομή για πρόσβαση σε μόνιμη κατοικία .....                           | 28 |
| Αντιμετώπιση των διακρίσεων, του διαχωρισμού στην κατοικία και άλλων μορφών αντιτσιγγανισμού στο Οικιστικό .....                 | 30 |
| <b>ΑΝΤΙΚΤΥΠΟΣ ΤΩΝ ΠΟΛΙΤΙΚΩΝ ΥΓΕΙΑΣ ΣΤΟΥΣ ΕΛΛΗΝΕΣ ΤΣΙΓΓΑΝΟΥΣ</b> .....  | 32 |
| Διασφαλίζοντας ίση πρόσβαση στις δημόσιες υπηρεσίες υγείας.....  | 32 |
| Αντιμετωπίζοντας τις ανάγκες των περισσότερο ευάλωτων ομάδων μεταξύ των Ελλήνων Τσιγγάνων .....                                  | 36 |
| Καταπολέμηση των διακρίσεων και του αντιτσιγγανισμού στην υγεία .....  | 38 |
| <b>ΕΚΠΑΙΔΕΥΣΗ</b> .....  | 40 |
| Πρόσβαση σε ποιοτική προσχολική εκπαίδευση.....  | 42 |
| Βελτίωση της ποιότητας της εκπαίδευσης μέχρι την ολοκλήρωση της υποχρεωτικής εκπαίδευσης.....                                    | 46 |
| Υποστήριξη της δευτεροβάθμιας και ανώτερης εκπαίδευσης ιδίως για επαγγέλματα με υψηλή ζήτηση στην αγορά εργασίας. ....           | 50 |
| Καταπολέμηση των διακρίσεων και του αντιτσιγγανισμού στην εκπαίδευση .....   | 53 |
| <b>ΣΥΣΤΑΣΕΙΣ</b> .....   | 55 |
| <b>ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ - ΠΗΓΕΣ</b> .....  | 58 |

## ΣΥΝΤΟΜΟΓΡΑΦΙΕΣ

### Ελληνικά

|                   |  |
|-------------------|--|
| ΑΔΥΜ              | Ατομικό Δελτίο Υγείας Μαθητή                               |
| ΑΕΠ               | Ακαθάριστο Εθνικό Προϊόν                                   |
| ΑΣΕΠ              | Ανώτατο Συμβούλιο Επιλογής Προσωπικού                      |
| ΓΓΔΒΜ             | Γενική Γραμματεία Δια Βίου Μάθηση                          |
| ΓΓΝΓ              | Γενική Γραμματεία Νέας Γενιάς                              |
| ΓΣΕΕ              | Γενική Συνομοσπονδία Εργατών Ελλάδας                       |
| ΔΕΠΟΣ             | Δημόσια Επιχείρηση Πολεοδομικού & Οικιστικού Σχεδιασμού    |
| ΕΑΠ               | Ελληνικό Ανοικτό Πανεπιστήμιο                              |
| ΕΙΕΑΔ             | Εθνικό Ινστιτούτο Εργασίας και Ανθρώπινου.                 |
| ΕΚΤ               | Ευρωπαϊκό Κοινωνικό Ταμείο                                 |
| ΕΚΑΒ              | Εθνικό Κέντρο Άμεσης Βοήθειας                              |
| ΕΚΚΑ              | Εθνικό Κέντρο Κοινωνικής Αλληλεγγύης                       |
| ΕΠΑΛ              | Επαγγελματικά Λύκεια                                       |
| ΕΣΥ               | Εθνικό Σύστημα Υγείας                                      |
| ΚΑΛΟ              | Κοινωνική και Αλληλέγγυα Οικονομία                         |
| ΚΕΑ               | Κοινωνικό Εισόδημα Αλληλεγγύης                             |
| ΚΕΕΛΠΝΟ           | Κέντρο Ελέγχου και Πρόληψης Νοσημάτων                      |
| ΚΥΑ               | Κοινή Υπουργική Απόφαση                                    |
| ΜΚΟ               | Μη Κυβερνητική Οργάνωση                                    |
| ΜΟΔ <sup>ΑΕ</sup> | Μονάδα Οργάνωσης της Διαχείρισης Αναπτυξιακών Προγραμμάτων |
| ΟΑΕΔ              | Οργανισμός Απασχόλησης Εργατικού Δυναμικού                 |
| ΠΕΠ               | Περιφερειακά Επιχειρησιακά Προγράμματα                     |
| ΠΟΣΕΡ             | Πανελλήνια Ομοσπονδία Σωματείων Ελλήνων Ρομά               |
| ΠΟΥ               | Παγκόσμιος Οργανισμός Υγείας                               |
| ΠΦΥ               | Πρωτοβάθμια Φροντίδα Υγείας                                |
| ΣΤΕ               | Συμβούλιο της Ευρώπης                                      |
| ΤΕΒΑ              | Ταμείο Ευρωπαϊκής Βοήθειας Απόρων                          |
| ΤΑ                | Τοπική Αυτοδιοίκηση  |
| ΙΝΕ – ΓΣΕΕ        | Ινστιτούτο Εργασίας της ΓΣΕΕ                               |

### Αγγλικά

|              |  |
|--------------|--|
| CEDEFOP      | European Centre for the Development of Vocational Training |
| CEU          | Central European University                                |
| CEU – CPS    | Centre for Policy Studies of Central European University   |
| ΕΡΗΑ         | European Public Health Alliance                            |
| ERGO Network | European Roma Grassroots Organisations Network             |
| ERRC         | European Roma Rights Center                                |
| ESRF         | European Strategic Reference Framework                     |
| EU MIDIS     | EU Minorities and Discrimination Survey                    |
| FRA          | Οργανισμός Θεμελιωδών Δικαιωμάτων της Ευρωπαϊκής Ένωσης    |
| FSG          | Fundación Secretariado Gitano                              |
| HEROMACT     | Hellenic Roma Action                                       |



|             |  |
|-------------|--|
| JUSTROM     | Access of Roma and Traveller Women to Justice (project)            |
| MEP         | Member of European Parliament                                      |
| MP          | Member of Parliament   |
| NCHR        | National Committee of Human Rights                                 |
| NCPR        | National Contact Point for Roma                                    |
| NEET        | No Employment, Education, Training                                 |
| NRIS        | National Roma Integration Strategy                                 |
| NSRF        | National Strategic Reference Framework                             |
| OSCE        | Organization for Security and Co-operation in Europe               |
| RCM         | Roma Civil Monitoring  |
| REF         | Roma Education Fund  |
| ROM NETWORK | Pan-Hellenic Inter-Municipal Network for the Support of Greek Roma |
| RVRN        | Racist Violence Recording Network                                  |
| SERCO       | Social Entrepreneurship for Roma Communities                       |

## ΠΕΡΙΛΗΨΗ

Μπορούμε να πούμε ότι στην Ελλάδα το ζήτημα των Ελλήνων Τσιγγάνων είναι πάλι "ένα βήμα" πριν την εφαρμογή μιας πολύπλευρης πολιτικής που έχει χαρακτηριστικά Στρατηγικής και η οποία, εάν εφαρμοστεί μεθοδικά, θα μπορούσε να αποδώσει σε σχετικά σύντομο χρονικό διάστημα, ορατά θετικά αποτελέσματα.

Μόλις πρόσφατα, ιδρύθηκε ένας Θεσμικός Φορέας, συγκεκριμένα η Ειδική Γραμματεία για την Ένταξη των Ρομά, που αποτελεί σημείο αναφοράς στα ζητήματα των Ελλήνων Τσιγγάνων, συγκεντρώνει και διαχέει πληροφορίες, εποπτεύει στο σχεδιασμό πολιτικής και προτάσεων αλλά και φορέας - στόχος των καταγγελιών, των αντιπαραθέσεων και της κριτικής. Σε αυτή τη διετία η Ειδική Γραμματεία κατέβαλλε σημαντική προσπάθεια να πείσει πρόσωπα και φορείς να συνεργαστούν, κάτι που στο ζήτημα των Ελλήνων Τσιγγάνων είναι πάντα δύσκολο και δεν αφορά μόνο στην Πολιτεία, στην Τοπική Αυτοδιοίκηση και γενικά στη πλευρά των μη Τσιγγάνων, αλλά και στην ίδια την κοινότητα και στις συλλογικές οργανώσεις των Ελλήνων Τσιγγάνων. Μια τέτοια ολιστική προσέγγιση, συνέβαλλε στη σύνδεση μέτρων και αποτελεσμάτων των διαφόρων και διαφορετικών μεταξύ τους θεματικών ενοτήτων – πεδίων πολιτικής.

Το 2019 προβλέπονται σημαντικές εξελίξεις για τους Έλληνες Τσιγγάνους, αφού προσδοκούμε στον επόμενο χρόνο να έχουμε ως αντικείμενο αξιολόγησης και κριτικής την υλοποίηση πολιτικής και Δράσεων αντί επανάληψης περιόδων αδράνειας και οπισθοδρόμησης.

### Απασχόληση

Η Απασχόληση είναι ανάμεσα στα σημαντικότερα ζητήματα στην ιεράρχηση των αναγκών ολόκληρης της ελληνικής κοινωνίας και κατ' επέκταση και των Ελλήνων Τσιγγάνων. Παρά τις ενδείξεις βελτίωσης σε έρευνες όπως αυτή του FRA το 2016, η αλήθεια είναι ότι στην Ελλάδα υπήρξε μεγάλη απώλεια εισοδημάτων, η οποία στις χαμηλές κοινωνικές τάξεις όπως οι Έλληνες Τσιγγάνοι, έφτασε στα όρια της επιβίωσης. Οι Έλληνες Τσιγγάνοι στη συντριπτική τους πλειοψηφία απασχολούνται για πάνω από μισό αιώνα εκτός τυπικής αγοράς εργασίας, χωρίς πραγματική εμπλοκή στις σχέσεις εργοδότη – εργαζόμενου αλλά ούτε και με την τυπική – νόμιμη μορφή του ελεύθερου επαγγελματία ή επιχειρηματία.

Είναι η πρώτη φορά, που οι σχεδιασμοί από την Πολιτεία προσπαθούν να αντιμετωπίσουν πραγματικά ολιστικά το ζήτημα, συνδέοντας τα μέτρα για το ένα (π.χ. Απασχόληση) με προαπαιτούμενα στα άλλα (Εκπαίδευση και Στέγαση). Επίσης, για πρώτη φορά υπάρχουν σχεδιασμοί που επιτρέπουν την οργανωμένη Απασχόληση των Ελληνίδων Τσιγγάνων μέσω της Κοινωνικής Οικονομίας, ώστε να βελτιώσουν τη σχέση τους και τη θέση τους στην ελληνική κοινωνία. Πολύ σημαντικό είναι, ότι οι σχεδιασμοί για βελτίωση της Απασχόλησης των Ελλήνων Τσιγγάνων, ξεκίνησε με τη Νομική αποκατάσταση προβλημάτων και άρση στρεβλώσεων πολλών δεκαετιών. Η ενεργός εμπλοκή της Τοπικής Αυτοδιοίκησης με ειδικά προγράμματα Απασχόλησης που ανταποκρίνονται στις τοπικές ανάγκες και δίνουν ιδιαίτερη έμφαση στους ΝΕΕΤs, είναι μεταξύ των θετικών του σχεδιασμού που υπάρχει και αναμένεται να αρχίσει να υλοποιείται στο 2019. Οι σχεδιασμοί για την Απασχόληση των Ελλήνων Τσιγγάνων είναι αποτέλεσμα διαβούλευσης στην οποία συμμετέχουν και οι ίδιοι. Σε αυτή τη διαβούλευση, είναι πολύ σημαντική η συμβολή των Ελλήνων Τσιγγάνων Διαμεσολαβητών που εργάζονται στα Παραρτήματα Ρομά των Κέντρων Κοινότητας σε όλη την Ελλάδα.

### Οικιστικό και σημαντικές δημόσιες υπηρεσίες

Τα προβλήματα στο Οικιστικό των Ελλήνων Τσιγγάνων ήταν πάντα ένα από τα αίτια κοινωνικού αποκλεισμού, καθώς δημιουργεί επιπρόσθετες δυσκολίες στους άλλους τομείς, όπως π.χ. στη φοίτηση των Ελλήνων Τσιγγάνων παιδιών στο σχολείο. Το πρόβλημα ήταν ακόμη μεγαλύτερο, όσο στην Ελλάδα υπήρχαν μετακινούμενοι Έλληνες Τσιγγάνοι (δεν υπάρχουν πια). Η αδράνεια 15 ετών και η οδυνηρή δεκαετής κρίση, σχετίζονται όχι μόνο

με την εξαθλίωση των συνθηκών στέγασης των Ελλήνων Τσιγγάνων, αλλά και με την εκμηδένιση των ανοχών των Ελλήνων Τσιγγάνων, της ευρύτερης κοινωνίας και των Αρχών.

Το ελληνικό Κράτος σταμάτησε τις οικιστικές παρεμβάσεις το 2004, και τώρα πρόκειται να υλοποιήσει μια νέα Πολιτική για το Οικιστικό των Ελλήνων Τσιγγάνων. Μέσα στο 2019 έχει προγραμματιστεί να αρχίσει η μετεγκατάσταση καταυλισμών και οικισμών Ελλήνων Τσιγγάνων που ζουν σε άθλιες συνθήκες, παράλληλα με δράσεις βελτίωσης συνθηκών και υποδομών σε περιοχές όπου οι συνθήκες είναι πιο «υποφερτές».

Πρέπει να σημειωθεί ότι ο νέος σχεδιασμός της Εθνικής Στρατηγικής (NRIS) στην Ελλάδα γίνεται με τέτοιο τρόπο, ώστε να μην αποτελεί πάλι ένα ευχολόγιο, αλλά η εξειδίκευση και τα μέτρα που περιλαμβάνει να είναι Νόμοι του Κράτους ψηφισμένοι από το ελληνικό κοινοβούλιο. Μερικά από τα μέτρα που περιλαμβάνονται στο σχεδιασμό του Οικιστικού, είναι: Μετεγκαταστάσεις καταυλισμών και οικισμών, βελτιώσεις υποδομών και δικτύων, δημιουργία σχημάτων αυτοδιαχείρισης και προστασίας των νέων συγκροτημάτων κοινωνικής κατοικίας που θα δημιουργηθούν, μέτρα προώθησης στην απασχόληση, στην εκπαίδευση στην υγεία, σε δημόσιες υπηρεσίες, επιδότηση ενοικίου για διασπορά στον οικιστικό ιστό, ευαισθητοποίηση των τοπικών κοινωνιών και τέλος, υποστήριξη της συμμετοχής των Ελλήνων Τσιγγάνων στον κοινωνικό δημόσιο διάλογο και της υλοποίησης κοινών δράσεων από Έλληνες πολίτες, Τσιγγάνους και μη Τσιγγάνους.

## Αντίκτυπος των πολιτικών υγείας στους Έλληνες Τσιγγάνους

Το Εθνικό Σύστημα Υγείας (ΕΣΥ) στην Ελλάδα αδυνατεί να καλύψει τις ανάγκες των πιο αδύναμων κοινωνικών ομάδων, συμπεριλαμβανομένων των Ελλήνων Τσιγγάνων, για δύο κύριους λόγους: Περιορισμένη κρατική χρηματοδότηση από ότι απαιτούν οι ανάγκες και κακός χειρισμός – συντονισμός του εθνικού συστήματος υγείας. Είναι αλήθεια ότι το εθνικό σύστημα υγείας που δημιουργήθηκε στην Ελλάδα το 1983 σχεδιάστηκε για να προσφέρει ισότιμη πρόσβαση και πλήρη κάλυψη της δημόσιας υγείας σε όλο τον πληθυσμό. Σήμερα, εμπλουτίζεται με υποστηρικτικά μέτρα πρόληψης και προώθησης της υγείας ευάλωτων κοινωνικών ομάδων όπως οι Έλληνες Τσιγγάνοι. Παρά τα μέτρα αυτά και την καλή θέληση του ιατρικού προσωπικού να βοηθήσει όσο το δυνατόν περισσότερους ανθρώπους που το έχουν ανάγκη, το Σχέδιο για την κοινωνική υγεία δεν εφαρμόστηκε ακόμα όπως υποτίθεται ότι θα εφαρμοζόταν.

Αν και στην Ελλάδα δεν υπάρχουν χωριστά στοιχεία για τους Έλληνες Τσιγγάνους, ορισμένα στοιχεία από έρευνες και προγράμματα δείχνουν ότι ένα ευρύ φάσμα από κοινωνικούς, οικονομικούς και περιβαλλοντικούς παράγοντες, επιδρούν καθοριστικά και έχουν αρνητικές επιπτώσεις στην υγεία των Ελλήνων Τσιγγάνων. Επιπλέον, αυτό που είναι σημαντικό στο ζήτημα των Ελλήνων Τσιγγάνων είναι ότι το ζήτημα της υγείας (όπως και όλοι οι τομείς που σχετίζονται με τον κοινωνικό τους αποκλεισμό), δεν μπορεί να εξεταστεί και να κατανοηθεί μεμονωμένα, αλλά σε σχέση με άλλες βασικές ανάγκες όπως η στέγαση, η απασχόληση, οι υπηρεσίες κοινωνικής πρόνοιας κλπ. Κατά συνέπεια, αυτό που προκρίνεται είναι η ανάγκη εφαρμογή μιας πολιτικής η οποία σχεδιαζόμενη υπό το πρίσμα της ολιστικής προσέγγισης, και στοχεύοντας στη βελτίωση των συνθηκών διαβίωσης σε πολλαπλά επίπεδα, θα μπορέσει να επιφέρει σημαντική βελτίωση στην περιθαλψη όλων των ευπαθών κοινωνικών ομάδων όπως οι Έλληνες Τσιγγάνοι.

## Εκπαίδευση

Στην Ελλάδα, οι Έλληνες Τσιγγάνοι όπως και όλοι οι υπόλοιποι Έλληνες πολίτες, έχουν ίσα δικαιώματα στην εκπαίδευση. Όμως, υπάρχουν ακόμη πολλές δυσκολίες που εμποδίζουν τους Έλληνες Τσιγγάνους να έχουν πρόσβαση στο σχολείο, να παραμένουν στο σχολείο, και να ολοκληρώνουν τις σπουδές τους σε όλες τις βαθμίδες εκπαίδευσης.

Παρόλο που δεν υπάρχουν επίσημα στοιχεία για τον αριθμό των Ελλήνων Τσιγγάνων μαθητών, η εμπειρία δείχνει ότι σε περιοχές όπου οι Έλληνες Τσιγγάνοι είναι κοινωνικά ενταγμένοι, έχουν αυξημένη συμμετοχή τόσο στην τυπική εκπαίδευση όσο και στα προγράμματα της διά βίου μάθησης. Τα προβλήματα στην εκπαίδευση των Ελλήνων

Τσιγγάνων συνδέονται με προβλήματα κοινωνικής ένταξης, συμμετοχής και σχέσεων με τις κατά τόπους κοινωνίες των Ελλήνων μη Τσιγγάνων πολιτών. Αρνητικές συμπεριφορές έναντι Ελλήνων Τσιγγάνων μαθητών εξακολουθούν να συμβαίνουν, αλλά περιορίζονται σχεδόν αποκλειστικά στα πρώτα στάδια της εκπαίδευσης, δηλαδή στην προσχολική εκπαίδευση και στο δημοτικό σχολείο. Αντίθετα, όσο αυξάνεται το επίπεδο της εκπαίδευσης, οι αρνητικές συμπεριφορές μειώνονται και εξαλείφονται, ενώ δεν είναι λίγες οι περιπτώσεις, όπου μη Ρομά μαθητές σε ανώτερα εκπαιδευτικά επίπεδα, παραπονέθηκαν για ευνοϊκή μεταχείριση (θετική διάκριση) υπέρ Ελλήνων Τσιγγάνων μαθητών. Πρέπει να επισημανθεί ότι η συνεργασία μεταξύ της Σχολικής κοινότητας, των Ελλήνων Τσιγγάνων και της ευρύτερης κοινωνίας, όχι μόνο επιλύει τα προβλήματα, αλλά προλαμβάνει και αποτρέπει την εμφάνισή τους.

## ΕΙΣΑΓΩΓΗ

Στην Ελλάδα του 2019, το ζήτημα του κοινωνικού αποκλεισμού των Ελλήνων Τσιγγάνων<sup>1</sup> και της ανάγκης υλοποίησης πολιτικής για την αντιμετώπισή του, βρίσκεται και πάλι στην επικαιρότητα και ιδιαίτερα τώρα, που η χώρα κινείται ήδη σε προεκλογική περίοδο. Είναι αλήθεια, ότι σε σχέση με την προηγούμενη δεκαετία, υπάρχει μια πολύ σημαντική διαφορά, αφού τώρα πια, ύστερα από περίπου τρία χρόνια συνεννοήσεων, ερευνών, μελετών, χαρτογραφήσεων, διαβουλεύσεων, νομοθεσιών και προετοιμασίας, το ελληνικό Κράτος δεν μπορεί πλέον να δηλώσει ότι δεν γνωρίζει «τι» και «πως» πρέπει να γίνει για την αντιμετώπιση τουλάχιστον των οξυμένων προβλημάτων των Ελλήνων Τσιγγάνων.

Η ίδρυση και λειτουργία της Ειδικής Γραμματείας για την Ένταξη των Ελλήνων Τσιγγάνων, έστω κι αν ακόμη δεν έχει αποδώσει τα ορατά αποτελέσματα στις συνθήκες διαβίωσης των καταυλισμών και οικισμών των Ελλήνων Τσιγγάνων, κατάφερε κάτι που είναι πολύ σημαντικό: Την επικαιροποίηση και κεφαλαιοποίηση της γνώσης που υπήρχε από τη δεκαετία 1995 – 2005 ώστε σήμερα πλέον (με τη βοήθεια και της σύγχρονης τεχνολογίας), το ελληνικό Κράτος να είναι σε θέση να ιεραρχεί, με κριτήρια και εργαλεία που είναι πολύ πιο αξιόπιστα και αντικειμενικά.

Ουσιαστικά, μπορούμε να πούμε ότι τώρα πλέον η Ελλάδα διαθέτει Εθνική Στρατηγική, αφού αυτό που υπήρχε ως κείμενο Εθνικής Στρατηγικής ήταν γενικό και αόριστο. Χαρακτηριστικό δείγμα της προσπάθειας να συστηματοποιηθεί η πολιτική ένταξης των Ελλήνων Τσιγγάνων, είναι το ότι η μεγάλη πλειοψηφία των σχεδιασμών, κατοχυρώνονται με ψήφισή τους από το ελληνικό κοινοβούλιο, είτε ως Νόμοι, είτε ως Κοινές Υπουργικές Αποφάσεις (ΚΥΑ), είτε ως διατάξεις τροποποίησης υφιστάμενων Νόμων.

Σε ότι αφορά στη μεθοδολογία για τη σύνταξη της παρούσας έκθεσης, αυτή βασίστηκε σε εκτεταμένο διάλογο με πολλούς εκπροσώπους και μέλη κοινοτήτων Ελλήνων Τσιγγάνων σε όλη τη χώρα, κάτι στο οποίο βοήθησε πάρα πολύ η λειτουργία των Παραρτημάτων Ρομά και οι απασχολούμενοι σε αυτά Έλληνες Τσιγγάνοι διαμεσολαβητές - μέλη της Οργάνωσης που συμμετέχει στην ομάδα των ΜΚΟ στο πρόγραμμα Roma Civil Monitoring. Συνολικά, ήρθαμε σε επαφή με 236 Έλληνες Τσιγγάνους από 58 διαφορετικά σημεία σε όλη τη χώρα. Οι απόψεις και τα συμπεράσματα που διατυπώνονται στην παρούσα έκθεση είναι αποτέλεσμα διαβούλευσης με 144 μικρότερες ή μεγαλύτερες οργανώσεις Ελλήνων Τσιγγάνων. Οι ΜΚΟ που συμμετέχουν στη διαμόρφωση αυτής της Έκθεσης, εδρεύουν σε 4 μεγάλες Περιφέρειες της χώρας, και όλα τα μέλη τους έχουν σχέσεις ή θέσεις στην Τοπική Αυτοδιοίκηση, σε οργανώσεις Ελληνίδων Τσιγγάνων, σε όργανα εκπροσώπησης κοινοτήτων Ελλήνων Τσιγγάνων, σε δίκτυα δήμων και πολλές άλλες συλλογικότητες. Όλες αυτές οι σχέσεις, συνέβαλλαν καθοριστικά στη διαμόρφωση της παρούσας έκθεσης.

Πολύ σημαντική πηγή στοιχείων για τη συγγραφή της έκθεσης αποτέλεσε η Ειδική Γραμματεία για την Ένταξη των Ελλήνων Τσιγγάνων, η οποία σε καθημερινή βάση, ανταλλάσσει στοιχεία και δεδομένα με Υπουργεία, Δημόσιους Οργανισμούς, Οργανώσεις Ελλήνων Τσιγγάνων και Παραρτήματα Ρομά των Κέντρων κοινότητας σε όλη την Ελλάδα. Επίσης, ανταλλάσσει στοιχεία και πληροφορίες με όλους τους Δήμους που έχουν Έλληνες Τσιγγάνους και ενδιαφέρονται να υλοποιήσουν δράσεις βελτίωσης της κατάστασης των Ελλήνων Τσιγγάνων στις περιοχές τους. Τέλος, σημαντικές πηγές στοιχείων αποτέλεσαν ευρωπαϊκές και εθνικές μελέτες και έρευνες οι οποίες αναφέρονται στην ανάπτυξη των σχετικών θεματικών κεφαλαίων.

<sup>1</sup> Στην Ελλάδα, προτιμάται και χρησιμοποιείται σχεδόν αποκλειστικά ο όρος «Έλληνες Τσιγγάνοι» τόσο από τους ίδιους τους Έλληνες Τσιγγάνους όσο και από την ελληνική κοινωνία. Ο όρος «Ρομά» έχει υιοθετηθεί και χρησιμοποιείται από την Πολιτεία και από τα Μέσα Μαζικής Ενημέρωσης, ως πιο «Πολιτικά Ορθός», ενώ στην πραγματικότητα θεωρείται ότι παραπέμπει σε κάτι «άλλο» και «ξένο» από αυτό που στην πραγματικότητα είναι οι Έλληνες Τσιγγάνοι. Για το λόγο αυτό, οι Οργανώσεις τους βρίσκονται αυτή την περίοδο σε διαδικασία διαμόρφωσης κειμένου διευκρίνησης για τον όρο με τον οποίο επιλέγουν να αποκαλούνται από τους μη Τσιγγάνους (Πολιτεία και κοινωνία).

## ΑΠΑΣΧΟΛΗΣΗ

### Βελτίωση της πρόσβασης στην αγορά εργασίας και της αποτελεσματικότητας των υπηρεσιών απασχόλησης

Η Απασχόληση στην Ελλάδα είναι τομέας που πρέπει κατά προτεραιότητα να αναπτυχθεί, καθώς λόγω της μεγάλης οικονομικής κρίσης που βίωσε η χώρα στην τελευταία δεκαετία, χάθηκε πολύ μεγάλο ποσοστό του εισοδήματος και της αγοραστικής δύναμης του ελληνικού πληθυσμού. Στη δεκαετία 2009 – 2018, η ζωή στην Ελλάδα έχει επιδεινωθεί τόσο πολύ, ώστε τα φτωχότερα κοινωνικά στρώματα να αντιμετωπίσουν σοβαρά προβλήματα κάλυψης ακόμη και των πολύ βασικών καθημερινών αναγκών επιβίωσης. Αυτός είναι ο λόγος για τον οποίο η χώρα επικεντρώθηκε στην ανάπτυξη της οικονομίας και της απασχόλησης, ιδίως για τις φτωχότερες και πιο αδύναμες ομάδες του ελληνικού πληθυσμού όπως οι Έλληνες Τσιγγάνοι, οι οποίοι υπέφεραν τις ακραίες συνέπειες της οικονομικής κρίσης στην Ελλάδα την τελευταία δεκαετία.

Η Εθνική Στρατηγική 2011-2020 για την κοινωνική ένταξη των Ελλήνων Τσιγγάνων (NRIS) περιλαμβάνει την προώθηση στην απασχόληση και την επαγγελματική κατάρτιση ως ειδικό στρατηγικό στόχο. Με την ίδρυση της Ειδικής Γραμματείας για την Κοινωνική Ένταξη των Ελλήνων Τσιγγάνων, διαμορφώθηκε ένα επικαιροποιημένο λεπτομερές σχέδιο μέτρων και δράσεων, για τη διαμόρφωση του οποίου χρησιμοποιήθηκαν νεώτερα στοιχεία για την απασχόληση των Ελλήνων Τσιγγάνων στη χώρα που αντικατοπτρίζουν την κατάσταση σε εθνικό και τοπικό επίπεδο<sup>2</sup>, τα οποία προέρχονται από πηγές όπως: Κοινωνική έρευνα στο Βλυχό Μεγάρων, MIDIS II FRA, παραδοτέα συγχρηματοδοτούμενων ευρωπαϊκών προγραμμάτων για θέματα απασχόλησης των Ελλήνων Τσιγγάνων όπως "SERCO", τοπικά σχέδια δράσης Δήμων για την κοινωνική ένταξη των Ελλήνων Τσιγγάνων κ.α.<sup>3</sup> Στο σχεδιασμό προώθησης των Ελλήνων Τσιγγάνων στην αγορά εργασίας, εμπλέκονται διάφοροι τομείς (Οικονομία, Ανάπτυξη, Εκπαίδευση, Κατάρτιση, Απασχόληση) οι οποίοι αλληλοεπηρεάζονται μεταξύ τους.<sup>4</sup>

Σύμφωνα με έρευνα που έκανε ο FRA το 2016 στην Ελλάδα<sup>5</sup> το 43% των Ελλήνων Τσιγγάνων (14% των Ελλήνων Τσιγγάνων γυναικών και 71% των Ελλήνων Τσιγγάνων αντρών) δήλωσαν ότι ασκούν αμειβόμενη εργασία είτε ως μισθωτοί είτε ως αυτοαπασχολούμενοι (όχι απαραίτητα νόμιμη)<sup>6</sup> ενώ το ποσοστό στο γενικό πληθυσμό είναι 55%. Γενικά, σε σύγκριση με αντίστοιχες παλιότερες έρευνες, ο FRA διαπιστώνει βελτίωση

<sup>2</sup> Η Ειδική Γραμματεία συγκεντρώνει δεδομένα από τις διαθέσιμες πηγές για την αγορά εργασίας και την κατάρτιση και από ερευνητικούς φορείς σχετικά με τις διακρίσεις στην αγορά εργασίας με σκοπό την τεκμηρίωση του περιβάλλοντος εργασίας και απασχόλησης των Ελλήνων Τσιγγάνων, τη διαμόρφωση προτάσεων πολιτικής και τη διαχρονική παρακολούθηση σχετικών δεικτών (Μηχανισμός Διάγνωσης Αναγκών, ΕΡΓΑΝΗ, CEDEFOP, FRA, SERCO κ.α)

<sup>3</sup> Τα Τοπικά Σχέδια Δράσης των Δήμων για την Κοινωνική Ένταξη των Ελλήνων Τσιγγάνων, στο πλαίσιο της ολιστικής παρέμβασης, περιλαμβάνουν μέτρα σε κάθε πυλώνα της κοινωνικής ένταξης.

<sup>4</sup> Συνεργασία των Υπουργείων Εργασίας Κοινωνικής Ασφάλισης και Κοινωνικής Αλληλεγγύης, Παιδείας, Αγροτικής Ανάπτυξης, Οικονομίας καθώς και του ΕΣΠΑ- Τομέας Απασχόλησης με το συντονισμό της Ειδικής Γραμματείας Κοινωνικής Ένταξης των Ελλήνων Τσιγγάνων

<sup>5</sup> [http://fra.europa.eu/sites/default/files/fra\\_uploads/fra-2016-eu-minorities-survey-roma-selected-findings\\_en.pdf](http://fra.europa.eu/sites/default/files/fra_uploads/fra-2016-eu-minorities-survey-roma-selected-findings_en.pdf)

<sup>6</sup> Οι Έλληνες Τσιγγάνοι έχουν εισόδημα από άτυπη εργασία, η οποία καλύπτει τις βασικές τους ανάγκες. Ταυτόχρονα, το εισόδημα συνδέεται με τη συνολική κίνηση του εμπορίου, η οποία εξαιτίας της οικονομικής κρίσης έχει μειωθεί πολύ. Κατά συνέπεια, οι Έλληνες Ρομά, ακόμα και αν δεν εργάζονται νόμιμα, έχουν εισόδημα το ύψος του οποίου κυμαίνεται και τα τελευταία χρόνια επηρεάζονται από την οικονομική κρίση (Δείτε στο κεφάλαιο για την απασχόληση την περιγραφή αυτού του θέματος).

στον τομέα της απασχόλησης των Ελλήνων Τσιγγάνων αλλά και το μεγαλύτερο χάσμα ανάμεσα στα φύλα<sup>7</sup>, μεταξύ των χωρών της έρευνας.

Η πολύ μικρή απόκλιση στα ποσοστά αμειβόμενης εργασίας μεταξύ γενικού πληθυσμού και Ελλήνων Τσιγγάνων, μπορεί εξηγηθεί με βάση δύο δεδομένα: α) Η σχετική έρευνα του FRA διεξήχθη εν μέσω κρίσης, οπότε αυτό που συνέβη δεν ήταν αύξηση του ποσοστού των Ελλήνων Τσιγγάνων με αμειβόμενη εργασία, αλλά τραγική μείωση του αντίστοιχου ποσοστού στο γενικό πληθυσμό και β) Οι Έλληνες Τσιγγάνοι που στερούνται μόρφωσης, κατάρτισης και προσόντων, ασκούν επαγγέλματα που δεν έχουν νομιμοποιηθεί. Πιο συγκεκριμένα, το ποσοστό των Ελλήνων Τσιγγάνων πωλητών που ασκούν οικονομικές δραστηριότητες σε σχέση με εκείνο του γενικού πληθυσμού εξακολούθησε να παραμένει υψηλό, ακόμα και εν μέσω της μεγάλης κρίσης, επειδή ασκούν αυτά τα επαγγέλματα χωρίς τη σχετική νομιμοποίηση. Ωστόσο αν και το ποσοστό των Ελλήνων Τσιγγάνων με αμειβόμενη εργασία καταγράφηκε υψηλό, το εισόδημά τους είναι σημαντικά μειωμένο. Πρέπει να τονιστεί ότι η άσκηση δραστηριότητας πώλησης δεν διασφαλίζει ένα ελάχιστο σταθερό εισόδημα.

Η διαδικασία νομιμοποίησης της άσκησης του επαγγέλματος πλανόδιου πωλητή εμπεριέχει εδώ και δεκαετίες αρκετές γραφειοκρατικές δυσκολίες. Επιπλέον, η διαδικασία νομιμοποίησης συνεπάγεται οικονομικές δαπάνες, που την καθιστούν ακόμη δυσκολότερη για τους Έλληνες Τσιγγάνους. Η μεγάλη πλειοψηφία των Ελλήνων Τσιγγάνων, εξοικονομούν τα απαραίτητα για την καθημερινή τους διαβίωση, ασκώντας το επάγγελμα που πλανόδιου πωλητή, αλλά το ασκεί παράτυπα, χωρίς τη σχετική άδεια επαγγέλματος. Παρόλα αυτά, η υπαίθρια πώληση είναι δραστηριότητα που μπορεί να ασκηθεί ως νόμιμο επάγγελμα. Οι γραφειοκρατικές δυσκολίες και τα απαιτούμενα έξοδα, δημιουργούν μια κατάσταση απροθυμίας για τους Έλληνες Τσιγγάνους που αισθάνονται «βολεμένοι» σε ότι συνήθισαν για χρόνια: να ασκούν άτυπα μικρεμπόριο και να κερδίζουν τα προς το ζην.

Έτσι, οι Έλληνες Τσιγγάνοι εργάζονται άτυπα και χωρίς νόμιμη άδεια, υφιστάμενοι συχνά και τις σχετικές κυρώσεις αυτής της μη νόμιμης απασχόλησης, όπως επιβολή προστίμων, ή κατάσχεση των εμπορευμάτων τους κλπ. Η παραμονή των Ελλήνων Τσιγγάνων εκτός τυπικής αγοράς εργασίας έχει κι άλλες συνέπειες, όπως η μη εξασφάλιση ικανοποιητικής σύνταξης (όλοι οι ανασφάλιστοι Έλληνες πολίτες δικαιούνται μια ελάχιστη σύνταξη σε ηλικία 67 ετών), η περιορισμένη ιατρική περίθαλψη κλπ. Γενικότερα, η παράτυπη, ή/και παράνομη απασχόληση των Ελλήνων Τσιγγάνων, αποτελεί μία από τις βασικές αιτίες του κοινωνικού τους αποκλεισμού.

Με βάση τα παραπάνω, τα στοιχεία της Ειδικής Γραμματείας για την Ένταξη των Ελλήνων Τσιγγάνων και την εμπειρία των ΜΚΟ των Ελλήνων Τσιγγάνων από το πεδίο, ως κρίσιμα ζητήματα που αντιμετωπίζουν οι Έλληνες Τσιγγάνοι στην απασχόληση επισημαίνονται τα παρακάτω:

1. Η δυσκολία ένταξης στην αγορά εργασίας, λόγω του χαμηλού επιπέδου εκπαίδευσης, κατάρτισης και επαγγελματικής εξειδίκευσης. επίσης, οι προκαταλήψεις και οι στρεβλές αντιλήψεις των Ελλήνων μη Τσιγγάνων αλλά και των Ελλήνων Τσιγγάνων σε ότι αφορά στις σχέσεις τους με την τυπική εργασία.
2. Η παράτυπη ή/και παράνομη εργασία (έλλειψη δικαιολογητικών εγγράφων).

<sup>7</sup> Σύμφωνα με την έρευνα FRA, EU-MIDIS II 2016, στην Ελλάδα, το χάσμα μεταξύ των φύλων όσο αφορά στη συμμετοχή στην αγορά εργασίας εξακολουθεί να είναι μεγάλο και στον γενικό πληθυσμό, αλλά δεν είναι τόσο μεγάλο όσο στους Έλληνες Τσιγγάνους. Το χάσμα στην περίπτωση των Ελλήνων Τσιγγάνων μπορεί να εξηγηθεί από την υψηλότερη δέσμευση των Ελληνίδων Τσιγγάνων στην οικιακή εργασία (στην Ελλάδα το 48% των Ελλήνων Τσιγγάνων δηλώνουν ως κύρια δραστηριότητα την οικιακή εργασία), γεγονός που μπορεί να εξηγηθεί με βάση τις ισχύουσες απόψεις για την παραδοσιακό ρόλο των φύλων. Για περισσότερες πληροφορίες, ανατρέξτε στην έρευνα FRA, EU-MIDIS II 2016 (Μέρος 2.2 Συμμετοχή στην αγορά εργασίας, 2.2.1 Κύρια κατάσταση δραστηριότητας, πίνακας 1 και 2.2.2 Αμειβόμενη εργασία, Σχήμα 5) στη διεύθυνση: [https://fra.europa.eu/sites/default/archiva/fra\\_uploads/fra-2016-eu-μειονότητες-ερευνα-roma-selected-findings\\_en.pdf](https://fra.europa.eu/sites/default/archiva/fra_uploads/fra-2016-eu-μειονότητες-ερευνα-roma-selected-findings_en.pdf)

3. Η απασχόληση των Ελλήνων Τσιγγάνων σε περιορισμένο αριθμό τομέων της οικονομίας (σε αγροτικές εργασίες, στις πωλήσεις, στην περισυλλογή ανακυκλώσιμων υλικών, στη λαϊκή παράδοση, στη μουσική, τέχνες κλπ)
4. Τα υψηλά ποσοστά αποκλεισμού από την εργασία των Ελληνίδων Τσιγγάνων λόγω έλλειψης εκπαιδευτικών και επαγγελματικών δεξιοτήτων.
5. Τα υψηλά ποσοστά ανεργίας (Ιδιαίτερα στους νέους)

Τα συγκεκριμένα μέτρα που σχεδιάζονται, υλοποιούνται ή πρόκειται να υλοποιηθούν με στόχο την επιτυχή αντιμετώπιση αυτών των προβλημάτων, αναφέρονται παρακάτω.<sup>8</sup>

Στην Ελλάδα, οι υπηρεσίες απασχόλησης παρέχονται από το κράτος - μέσω του Οργανισμού Απασχόλησης του Εργατικού Δυναμικού (ΟΑΕΔ)<sup>9</sup> την Τοπική Αυτοδιοίκηση (ΤΑ), συνδικαλιστικές οργανώσεις (ΙΝΕ - ΓΣΕΕ), αλλά και από μη δημόσιες υπηρεσίες απασχόλησης, επαγγελματίες συμβούλους και άλλους. Όλοι οι πολίτες έχουν δικαίωμα στις υπηρεσίες απασχόλησης, οπότε τουλάχιστον θεωρητικά, οι Έλληνες Τσιγγάνοι έχουν ίση πρόσβαση στις υπηρεσίες αυτές.

Ωστόσο, στην πράξη, οι Έλληνες Τσιγγάνοι που είναι αναλφάβητοι όπως και εκείνοι που ζουν σε απομακρυσμένους πρόχειρους καταυλισμούς, είναι δύσκολο να έχουν πρόσβαση στα προγράμματα κατάρτισης και απασχόλησης του ΟΑΕΔ, όπως επίσης, μέχρι και πρόσφατα δεν μπορούσαν να έχουν πρόσβαση και σε κρατικές παροχές, όπως το Κοινωνικό Εισόδημα Αλληλεγγύης (ΚΕΑ), αφού γι αυτό απαιτείται η εγγραφή στο Μητρώο ανέργων του ΟΑΕΔ, η οποία με τη σειρά της μπορούσε να γίνει μόνο μετά την έκδοση βεβαίωσης μονίμου κατοικίας του ενδιαφερομένου δικαιούχου.

Λαμβάνοντας υπόψη όλες τις παραπάνω δυσκολίες, η NRIS περιλαμβάνει στους στόχους της την κοινωνική προσέγγιση των Ελλήνων Τσιγγάνων και την ενθάρρυνσή τους να χρησιμοποιούν τις υπηρεσίες απασχόλησης και την πρόσβασή τους στα υφιστάμενα προγράμματα. Ως εκ τούτου, το συμβούλιο του ΟΑΕΔ αποφάσισε να διευκολύνει την εγγραφή ανέργων και των άστεγων Ελλήνων Τσιγγάνων στο μητρώο του ΟΑΕΔ, με τη συνεργασία των Παραρτημάτων Ρομά των Κέντρων Κοινότητας και άλλων κοινωνικών υπηρεσιών<sup>10</sup>. Οι υπηρεσίες απασχόλησης του ΟΑΕΔ ενσωματώνουν και κοινωνικές υπηρεσίες, τουλάχιστον στα γραφεία μεγάλων αστικών κέντρων. Τα Παραρτήματα Ρομά των Κέντρων Κοινότητας και άλλες κοινωνικές δομές που λειτουργούν τοπικά, αναπτύσσουν δράσεις για την κινητοποίηση τόσο των Ελλήνων Τσιγγάνων που μπορούν να εργαστούν, όσο και τοπικών φορέων και επιχειρήσεων, με σκοπό την προώθηση των Ελλήνων Τσιγγάνων στην απασχόληση (είτε ως μισθωτοί είτε ως αυτοαπασχολούμενοι). Οι ενέργειες αυτές βασίζονται στα χαρακτηριστικά των δυνητικά εργαζομένων και στις ανάγκες της αγοράς εργασίας και της οικονομίας κάθε περιφερειακής ενότητας (σύνδεση της προσφοράς με τη ζήτηση). Εκτός από τα Παραρτήματα Ρομά των Κέντρων Κοινότητας, δράσεις και υπηρεσίες υποστήριξης της απασχόλησης προβλέπεται να παρέχονται από τις Περιφερειακές Δομές Συμβουλευτικής για την Απασχόληση και την Επιχειρηματικότητα, στο πλαίσιο της εφαρμογής των Περιφερειακών Επιχειρησιακών Προγραμμάτων (ΠΕΠ).

Οι δραστηριότητες αυτών των δομών που αποσκοπούν στην αύξηση της απασχόλησης των Ρομά περιλαμβάνουν:

<sup>8</sup> Το πλαίσιο πολιτικής όσο και συγκεκριμένες δράσεις για την προώθηση της απασχόλησης των Ελλήνων Τσιγγάνων παρουσιάστηκε από την Ειδική Γραμματεία σε θεματική επίσκεψη εργασίας του Συμβουλίου της Ευρώπης/ Cahrom που πραγματοποιήθηκε στην Ολλανδία (Ιούνιος 2018).

<sup>9</sup> [www.oaed.gr](http://www.oaed.gr) (είναι φορέας του Υπουργείου Εργασίας Κοινωνικής Ασφάλισης και Κοινωνικής Αλληλεγγύης)

<sup>10</sup> ΔΕΛΤΙΟ ΤΥΠΟΥ ΤΟΥ ΟΑΕΔ: (<http://www.oaed.gr/documents/10195/1214556/DELTI0+TYPOY+28022018.pdf/51b05cec-f574-47f1-8165-62a9200e37d7> )



- **Παροχή Συμβουλευτικής:** Πληροφόρηση, ενδυνάμωση και αναβάθμιση των προσωπικών δεξιοτήτων των Ελλήνων Τσιγγάνων για την άμβλυση των προκαταλήψεων και των αρνητικών στάσεων στο ευρύτερο κοινωνικό περιβάλλον. Οι δράσεις αυτές στοχεύουν στη διευκόλυνση της ένταξης των Ελλήνων Τσιγγάνων σε θέσεις νόμιμης εργασίας ή στην έναρξη της νόμιμης επιχειρηματικής τους δραστηριότητας.
- **Ευαισθητοποίηση:** Εστιάζεται κυρίως στους φορείς των εργοδοτών και των επαγγελματιών σε κάθε περιοχή. Στοχεύει στην άμβλυση των στερεοτύπων εις βάρος των Ελλήνων Τσιγγάνων, στην ενεργοποίηση των αρχών που σχετίζονται με την επιχειρηματικότητα και τις επαγγελματικές δραστηριότητες και στην παροχή όσο το δυνατόν περισσότερων πληροφοριών σε όλους τους πιθανούς δικαιούχους.
- **Υπηρεσίες συμβουλευτικής ή/και καθοδήγησης (mentoring)** σε Έλληνες Τσιγγάνους που ασκούν ή προτίθενται να ασκήσουν επιχειρηματική δραστηριότητα. Η συμβουλευτική αφορά σε νομικά, λογιστικά και γραφειοκρατικά θέματα, καθώς και στη βελτίωση της λειτουργίας υφιστάμενων επιχειρήσεων σε ζητήματα σε ζητήματα όπως διαχείριση των ανθρώπινων πόρων, η διαμόρφωση Επιχειρησιακών Σχεδίων, η δικτύωση, οι συνεργασίες κα, για αύξηση των πιθανοτήτων βιωσιμότητάς τους.
- **Συνεργασία με τις κεντρικές υπηρεσίες απασχόλησης (ΟΑΕΔ)** ή άλλους φορείς όπως η Γενική Γραμματεία Δια Βίου Μάθησης ΓΓΔΒΜ) και η Γενική Γραμματεία Νέας Γενιάς (ΓΓΝΓ) του Υπουργείου Παιδείας. Η δράση αυτή αποσκοπεί στην ένταξη των Ελλήνων Τσιγγάνων σε προγράμματα μαθητείας, κατάρτισης, επανεκπαίδευσης ή απασχόλησης που εφαρμόζονται ανά περιόδους.
- Στο πλαίσιο λειτουργίας του θεσμού της **Κοινωνικής και Αλληλέγγυας Οικονομίας (ΚΑΛΟ)**, σχεδιάζεται η σύσταση Κέντρων Στήριξης που θα λειτουργούν ως δομές ενημέρωσης και συμβουλευτικής των υφιστάμενων κοινωνικών επιχειρήσεων και κοινωνικών επιχειρηματιών αλλά και ως δομές τεχνικής - οικονομικής υποστήριξης για ανάπτυξη νέων επιχειρήσεων ΚΑΛΟ. Η κοινωνική οικονομία και οι παρεχόμενες ευκαιρίες μπορούν να αποδειχθούν πολύ σημαντικές για την πορεία της απασχόλησης των Ελλήνων Τσιγγάνων. Η συμμετοχή τους σε μικτά (με Έλληνες Τσιγγάνους και Έλληνες μη Τσιγγάνους) συνεταιριστικά σχήματα που ασκούν επιχειρηματική δράση με κοινωνικό αντίκτυπο, είναι πολύ καλό μέσο για την επίτευξη πολλαπλών ωφελειών, τα οποία υπερβαίνουν τα όρια του τομέα της απασχόλησης και μπορούν να επηρεάσουν την κοινωνική πορεία κάποιων Ελλήνων Τσιγγάνων στο μέλλον.

Τέλος, είναι σημαντικό να αναφερθεί ότι στη διαδικασία των εθνικών σχεδιασμών που αφορούν στην Απασχόληση, αξιοποιούνται στοιχεία από το Μηχανισμό Διάγνωσης των Αναγκών της Αγοράς Εργασίας (Labour Market Diagnosis System) του Εθνικού Ινστιτούτου Εργασίας και Ανθρώπινου Δυναμικού (ΕΙΕΑΔ<sup>11</sup>) σε περιφερειακό και υπο-περιφερειακό επίπεδο, ώστε να διευκολύνεται η διαδικασία σωστότερης στόχευσης σε κλάδους εργασίας, προγράμματα κατάρτισης και στήριξης της απασχόλησης.

Στο πλαίσιο των προσπαθειών του να αντιμετωπίσει τη φτώχεια και την ανεργία, το ελληνικό κράτος καθιέρωσε το 2018 το «Κοινωνικό Εισόδημα Αλληλεγγύης» (ΚΕΑ)<sup>12</sup>, ένα μέτρο που αποτελεί μια μηνιαία μικτή (χρήμα και είδος) παροχή προς τα πλέον αδύναμα τμήματα της ελληνικής κοινωνίας. Ένα μεγάλο μέρος των δικαιούχων του ΚΕΑ είναι οι Έλληνες Τσιγγάνοι, δεδομένου ότι πρόκειται για την ομάδα των Ελλήνων πολιτών με το χαμηλότερο βιοτικό επίπεδο.

Στο θεσμικό πλαίσιο για το Κ.Ε.Α. προβλέπεται σύνδεση της παροχής του συγκεκριμένου μέτρου με την ενεργοποίηση των ωφελουμένων, οι οποίοι για να εισπράττουν το επίδομα,

<sup>11</sup> [http://lmds.eiead.gr/?page\\_id=789](http://lmds.eiead.gr/?page_id=789)

<sup>12</sup> Το Κοινωνικό Επίδομα Αλληλεγγύης (ΚΕΑ) θεσπίστηκε με το Νόμο 2281/2018, (ΦΕΚ Β/15.6.2018) και παρέχεται σε άπορους Έλληνες πολίτες, οπότε εισπράττεται από την πλειοψηφία των Ελλήνων Τσιγγάνων.

οφείλουν να συνεργαστούν με τον ΟΑΕΔ, για να ενταχθούν σε προγράμματα απασχόλησης, επαγγελματικής κατάρτισης και απόκτησης επαγγελματικής εμπειρίας, ενώ όσοι είναι έως 40 ετών (γεννημένοι από το 1978 και αργότερα), οφείλουν να ολοκληρώσουν την υποχρεωτική εκπαίδευση.

Επιπλέον, προκειμένου να υποστηριχθεί η νόμιμη εργασία, οι δικαιούχοι του ΚΕΑ που ασκούν υπαίθριο εμπόριο, έχουν κίνητρο να αποκτήσουν άδεια υπαίθριου εμπορίου<sup>13</sup>, αφού για όσο διάστημα είναι δικαιούχοι του ΚΕΑ, θα απαλλάσσονται από την υποχρέωση πληρωμής των σχετικών τελών – φόρων. Η εφαρμογή του ΚΕΑ και άλλων παρόμοιων μέτρων είχαν «παράπλευρες ωφέλειες» μεταξύ των οποίων είναι η εξάλειψη ή τουλάχιστον η τεράστια μείωση των Ελλήνων Τσιγγάνων χωρίς έγγραφα (πχ ταυτότητα) ή με προβληματικές εγγραφές στα δημόσια μητρώα.

Τόσο στη χαρτογράφηση των προβλημάτων όσο και στο σχεδιασμό πολιτικής, έμφαση δόθηκε στους νέους εκτός εκπαίδευσης ή κατάρτισης ή απασχόλησης (NEETs), δεδομένης της σημαντικότητας της Εκπαίδευσης και της κατάρτισης για την ένταξη των Ρομά στην απασχόληση αλλά και της σημασίας της νέας γενιάς των Ελλήνων Τσιγγάνων, για ακύρωση της διαδικασίας μεταφοράς της φτώχειας και αποστέρησης από γενιά σε γενιά. Για την προσέγγιση των NEETs το Υπουργείο Εργασίας και το Υπουργείο Παιδείας υλοποίησαν ένα πιλοτικό πρόγραμμα στο πλαίσιο του οποίου συγκροτήθηκαν ομάδες ενημέρωσης και εξατομικευμένης καθοδήγησης νέων ευπαθών κοινωνικών ομάδων ηλικίας 15-24 ετών με στόχο την αύξηση του αριθμού των νέων που ολοκληρώνουν την υποχρεωτική εκπαίδευση, την παρακολούθηση της εκπαίδευσης "δεύτερης ευκαιρίας" ή/και να συμμετέχουν σε προγράμματα κατάρτισης και μαθητείας του Ο.Α.Ε.Δ. Στο πιλοτικό πρόγραμμα συμμετείχαν 110 νέοι Ρομά από το Δήμο Χαλανδρίου και από Δήμους της Δυτικής Αττικής.

Γενικότερα ο ΟΑΕΔ παρέχει ειδικά προγράμματα κατάρτισης και απασχόλησης για τους νέους (συμπεριλαμβανομένων των νέων Ελλήνων Τσιγγάνων), όπως τα παρακάτω:

- Γραφεία Διασύνδεσης Επαγγελματικής Εκπαίδευσης με την αγορά εργασίας.
- Επαγγελματικές Σχολές Μαθητείας
- Σχολές Επαγγελματικής Κατάρτισης
- Ινστιτούτα Επαγγελματικής Κατάρτισης επιπέδου μετά το Λύκειο
- Προγράμματα νεανικής επιχειρηματικότητας κ.α<sup>14</sup>

Επιπλέον, τα Παραρτήματα Ρομά των Κέντρων Κοινότητας υλοποιούν δράσεις για την αντιμετώπιση του προβλήματος των Ελλήνων Τσιγγάνων μαθητών που δεν παρακολουθούν τακτικά το σχολείο, καθώς και δράσεις επαγγελματικού προσανατολισμού των νέων.

Ιδιαίτερη σημασία και έμφαση δίνεται στην προώθηση της απασχόλησης των γυναικών γενικά, μέσω αξιοποίησης του θεσμικού πλαισίου της Κοινωνικής και Αλληλέγγυας Οικονομίας (ΚΑΛΟ)<sup>15</sup>. Κατά τις τελευταίες δεκαετίες υπήρξαν κίνητρα για την προώθηση της απασχόλησης των γυναικών. για παράδειγμα το 2000, το ποσό επιχορήγησης του ΟΑΕΔ για ίδρυση επιχείρησης που χορηγήθηκε σε νέους άνεργους ανερχόταν σε 9.000 ευρώ για τους άνδρες, ενώ για τις γυναίκες έφθασε τις 14.000 ευρώ. Για την Κοινωνική και Αλληλέγγυα Οικονομία η Ειδική Γραμματεία Κοινωνικής Οικονομίας πραγματοποίησε εκστρατεία με εργαστήρια και εκθέσεις για την ενημέρωση των τοπικών κοινωνιών σχετικά με τα οφέλη, τους όρους και τις προϋποθέσεις για τη δημιουργία κοινωνικών επιχειρήσεων

<sup>13</sup> Αυτή είναι η επαγγελματική άδεια που δίνει το νόμιμο δικαίωμα σε πώλησης προϊόντων σε υπαίθριες αγορές, παζάρια, λαϊκές αγορές, εμπορικά και θρησκευτικά φεστιβάλ, εκθέσεις κ.λπ

<sup>14</sup> <http://www.oaed.gr/home>

<sup>15</sup> Ν.4430/2016, ΦΕΚ 205/Α/31-10-2016

σε περιφέρειες της χώρας. Επιπλέον, ειδικά για τους Έλληνες Τσιγγάνους, η Ειδική Γραμματεία για την Ένταξη των Ελλήνων Τσιγγάνων σε συνεργασία με την Ειδική Γραμματεία για την ΚΑΛΟ πραγματοποίησε ενημερωτικές συναντήσεις και workshops όπου στελέχη και από τις δύο Ειδικές Γραμματείες με εμπειρία και εξειδίκευση στην απασχόληση και την επιχειρηματικότητα ενημερώνουν, συνεργάζονται, απαντούν σε ερωτήσεις και υποστηρίζουν τις Ελληνίδες και τους Έλληνες νέους Τσιγγάνους που ασκούν ή ενδιαφέρονται να αναπτύξουν δράσεις που εντάσσονται στο πλαίσιο της ΚΑΛΟ. Κατά την εκπόνηση αυτής της έκθεσης, η πιο πρόσφατη συνάντηση πραγματοποιήθηκε στην Αθήνα στις 30 Νοεμβρίου 2018 με τη συμμετοχή νέων Ελλήνων και Ελληνίδων Τσιγγάνων.

Κατά το τελευταίο έτος, το κράτος αντιμετώπισε τα προβλήματα της έλλειψης αδειών άσκησης επαγγέλματος και της άτυπης εργασίας που αφορούν ένα μεγάλο ποσοστό των Ελλήνων Τσιγγάνων, με ρύθμιση των παραμέτρων άσκησης υπαίθριων εμπορικών δραστηριοτήτων, στην οποία μεταξύ άλλων, περιλαμβάνονται:<sup>16</sup>

- **Πρόσθετη προτεραιότητα στη διαδικασία χορήγησης αδειών** για λαϊκές αγορές για "άτομα που ζουν σε καταυλισμούς ή οικισμούς σε συνθήκες κοινωνικού αποκλεισμού όπως οι Έλληνες Τσιγγάνοι" (Τα απαιτούμενα δικαιολογητικά και οι όροι επιλεξιμότητας ατόμων για αυτό το μέτρο καθορίζονται με κοινή απόφαση των Υπουργών: α) Οικονομίας και Ανάπτυξης και β) Εργασίας, Κοινωνικής Ασφάλισης και Κοινωνικής Αλληλεγγύης).<sup>17</sup>
- **Δημιουργία και οργάνωση τοπικών υπαίθριων εμπορικών αγορών** και λειτουργία τους με ειδικούς όρους σε συνεργασία με τους δήμους και τις τοπικές οργανώσεις Ελλήνων Τσιγγάνων.<sup>18</sup>
- **Μειώσεις που φθάνουν έως την απαλλαγή και διευκολύνσεις πληρωμής στην καταβολή τελών** για την άσκηση υπαίθριου εμπορίου για τους δικαιούχους του Κοινωνικού Επιδόματος Αλληλεγγύης (ΚΕΑ).
- **Κατάργηση των πολύ υψηλών προστίμων** και των ποινικών κυρώσεων που επιβάλλονταν μέχρι το 2017 και ευνοϊκή ρύθμιση εξόφλησης των χρεών που συσσωρεύτηκαν. Δυστυχώς, υπήρξε ένας φαύλος κύκλος συσσώρευσης δικαστικών εκκρεμοτήτων και χρεών που όχι μόνο δεν συνέβαλαν στη διευθέτηση του παραεμπορίου και της παραοικονομίας, αλλά προσέθεσαν εμπόδια στην ένταξη των Ελλήνων Τσιγγάνων στη νόμιμη εργασία.

Κατά τον σχεδιασμό της πολιτικής απασχόλησης, συμπεριλήφθηκαν μέτρα που επιτρέπουν στους Έλληνες Τσιγγάνους να εξοικειωθούν με τη σταθερή - μισθωτή εργασία, να αναβαθμίσουν σημαντικά τις εργασιακές τους δεξιότητες και να αποκτήσουν εμπειρία από ένα τυπικό εργασιακό περιβάλλον. Επίσης, στις δράσεις που σχεδιάζονται λαμβάνονται υπόψη οι τοπικοί παράγοντες, οπότε προσαρμόζονται στις εκάστοτε υπάρχουσες ανάγκες και δυνατότητες.

Ιδιαίτερη έμφαση δίνεται στην ανάπτυξη νέων ευκαιριών σταδιοδρομίας στους τομείς της κοινωνικής οικονομίας και της πράσινης ανάπτυξης καθώς και στην υποστήριξη της επιχειρηματικότητας και της ιδιωτικής πρωτοβουλίας.

Προγράμματα και δράσεις που σχετίζονται και προωθούν τα προαναφερθέντα θέματα περιλαμβάνουν:

- **Τα προγράμματα Κοινωφελούς Εργασίας.** Ξεκίνησαν το 2016 αρχικά σε δήμους με πολύ υψηλή και μακροχρόνια ανεργία και φτώχεια, στον πληθυσμό των οποίων,

<sup>16</sup> Ν. 4497/2017 ΦΕΚ/171/Α/ 13-11-2017

<sup>17</sup> Παράγραφος 2ε, Άρθρο19 του Νόμου 4497/2017

<sup>18</sup> Η πρώτη αγορά που αποτελεί αποτέλεσμα της συνεργασίας Δήμου και Συλλόγου Ελλήνων Τσιγγάνων, λειτουργεί ήδη στην Ευκαρπία του Δήμου Παύλου Μελά (Θεσσαλονίκη).

περιλαμβάνονται συνήθως και Έλληνες Τσιγγάνοι. Ωφελούμενοι των προγραμμάτων αυτών είναι μακροχρόνια άνεργοι, ηλικιωμένοι άνεργοι, άτομα με χαμηλή ειδίκευση και άτομα με χαμηλό εισόδημα (χαρακτηριστικά που συναντώνται σε πολλούς Έλληνες Τσιγγάνους). Στόχος αυτών των προγραμμάτων είναι η αναβάθμιση του γνωστικού επιπέδου των συμμετεχόντων και η απόκτηση εργασιακής εμπειρίας μέσω της απασχόλησής τους σε θέσεις εργασίας και έργα που προσφέρουν ένα μετρήσιμο κοινωνικό όφελος στην τοπική κοινωνία. Οι θέσεις εργασίας επιδοτούνται από τον ΟΑΕΔ. Στο πλαίσιο αυτό, οι δήμοι μπορούν να απασχολούν Έλληνες Τσιγγάνους σε κοινωφελή έργα για τη βελτίωση των χώρων διαβίωσής τους ή και γενικότερα, όλης της πόλης. Επιπρόσθετο όφελος για τους Έλληνες Τσιγγάνους από τη συμμετοχή τους στα προγράμματα Κοινωφελούς Εργασίας των Δήμων, είναι η εξοικείωσή τους με τις συνθήκες, τους όρους και το τυπικό εργασιακό περιβάλλον της νόμιμης μισθωτής εργασίας. Παρόλα αυτά, ένα μεγάλο ποσοστό Ελλήνων Τσιγγάνων δεν μπορεί να συμμετέχει στα προγράμματα Κοινωφελούς Εργασίας, επειδή η συμμετοχή σε αυτά απαιτεί την ολοκλήρωση της υποχρεωτικής εκπαίδευσης. Δεν υπάρχουν διαθέσιμα στοιχεία για τους συμμετέχοντες Έλληνες Τσιγγάνους σε αυτά τα προγράμματα, αφού στην Ελλάδα δεν συλλέγονται στοιχεία που αφορούν χωριστά στους Έλληνες Τσιγγάνους και στους Έλληνες μη Τσιγγάνους.

- **Τα Τοπικά Σχέδια Δράσης για την κοινωνική ένταξη των Ελλήνων Τσιγγάνων** περιλαμβάνουν συγκεκριμένες δράσεις για την προώθηση της απασχόλησης των Ελλήνων Τσιγγάνων στην τοπική αγορά εργασίας<sup>19</sup>.
- Στο πλαίσιο της επείγουσας στεγαστικής συνδρομής στους Έλληνες Τσιγγάνους που ζουν σε ακατάλληλες συνθήκες στέγασης δημιουργούνται οργανωμένοι χώροι μετεγκατάστασης που αναπτύσσονται ως συγκροτήματα κοινωνικής κατοικίας.<sup>20</sup> Η μέχρι σήμερα εμπειρία μετεγκαταστάσεων κοινωνικών ομάδων σε νέους χώρους έχει δείξει ότι η όλη η προσπάθεια μπορεί να αποτύχει από την έλλειψη οργάνωσης στη διαχείριση και την έλλειψη σωστής επιτήρησης των νέο-διαμορφωμένων χώρων. Για το λόγο αυτό, προβλέπεται η συγκρότηση «**Ομάδων Φροντίδας & Διαχείρισης**» που θα εδρεύουν στους χώρους προσωρινής μετεγκατάστασης και σε συνεργασία με τις δημοτικές υπηρεσίες θα συμβάλουν στη μείωση των κινδύνων υποβάθμισης και απαξίωσης των υποδομών αυτών των χώρων, στη διασφάλιση της αποδοχής του πληθυσμού προς μετεγκατάσταση και στη διεκπεραίωση ζητημάτων διοικητικής και οικονομικής διαχείρισης των οργανωμένων χώρων, μέσω απασχόλησης ατόμων από την ίδια την ομάδα των ωφελομένων.
- Επιπλέον, σε υφιστάμενους οικισμούς όπου προβλέπονται βελτιώσεις των τεχνικών και κοινωνικών υποδομών, θα συγκροτηθούν **ομάδες εργασίας** για τη βελτίωση των συνθηκών διαβίωσης στις οποίες θα απασχολούνται οι Έλληνες Τσιγγάνοι του οικισμού και θα φροντίζουν για την ασφαλή και νόμιμη διαχείριση των απορριμμάτων, την προστασία των κοινόχρηστων χώρων, τη βελτίωση του δομημένου περιβάλλοντος, την ενημέρωση και εκπαίδευση του πληθυσμού των Ελλήνων Τσιγγάνων σε θέματα ατομικής -περιβαλλοντικής υγιεινής και πολιτικής προστασίας καθώς και για τη διευκόλυνση της συμμετοχής των Ελλήνων Τσιγγάνων σε δράσεις της ευρύτερης κοινωνίας. Έτσι, σε αυτό το μέτρο, συνδυάζονται οι στεγαστικές παροχές και η απασχόληση Ελλήνων Τσιγγάνων αλλά και η συνειδητοποίηση από τους Έλληνες Τσιγγάνους της ευθύνης τους για την καλή λειτουργία των νέων χώρων διαμονής τους.

<sup>19</sup> <https://egroma.gov.gr/apasxolisi/>

<sup>20</sup> Εκτενέστερη περιγραφή στο κεφάλαιο «Οικιστικό»

- **Η πρόσληψη Ελλήνων Τσιγγάνων διαμεσολαβητών** στα Κέντρα Κοινότητας / Παραρτήματα Ρομά<sup>21</sup> που έχουν συσταθεί σε περιοχές με σημαντική συγκέντρωση Ελλήνων Τσιγγάνων και σε καταυλισμούς Ελλήνων Τσιγγάνων προκειμένου να προσφέρουν ποιοτικές υπηρεσίες κοινωνικής υποστήριξης σε αυτή τη συγκεκριμένη κοινωνική ομάδα. Έως τα τέλη Νοεμβρίου του 2018, στα Παραρτήματα Ρομά των Κέντρων Κοινότητας είχαν προσληφθεί 27 Έλληνες Τσιγγάνοι Διαμεσολαβητές<sup>22</sup>.
- Υπάρχουν σχέδια υλοποίησης παρεμβάσεων για την ανάπτυξη της **επιχειρηματικότητας** με μικτά σχήματα (Ελλήνων Τσιγγάνων και Ελλήνων μη Τσιγγάνων), με επίκεντρο τον πρωτογενή τομέα (κτηνοτροφία, γεωργικές καλλιέργειες), τον τομέα της κυκλικής οικονομίας / διαχείρισης αποβλήτων και της ανακύκλωσης και γενικότερα τα τεχνικά επαγγέλματα όπου οι Έλληνες Τσιγγάνοι έχουν ήδη παρουσία και επαγγελματική εμπειρία. Η πρόταση αφορά σε (α) επιδότηση νέων θέσεων εργασίας για 375 Έλληνες Τσιγγάνους ηλικίας 20-39 ετών, (β) επιχορήγηση 240 Ελλήνων Τσιγγάνων ηλικίας 20-44 ετών για ίδρυση ατομικής επιχείρησης και (γ) επιχορήγηση 420 Ελλήνων Τσιγγάνων ηλικίας 20-44 ετών για τη δημιουργία εταιρικών επιχειρήσεων.<sup>23</sup>
- Η **κυκλική οικονομία** είναι επίσης ένας τομέας στον οποίο οι Έλληνες Τσιγγάνοι έχουν ισχυρή τυπική αλλά και άτυπη / παράτυπη δραστηριότητα. Υπάρχουν σχέδια για τη διευκόλυνση της ομαλής μετάβασης των Ελλήνων Τσιγγάνων στην τυπική απασχόληση με προγράμματα και δράσεις που πρόκειται να υλοποιηθούν και αφορούν στην κυκλική οικονομία αλλά και σε άλλους τομείς απασχόλησης.

Γενικότερα, πρέπει να αναφερθεί ότι στον τομέα της απασχόλησης, όπως και σε άλλους τομείς με παρόμοιες δυσκολίες για τους Έλληνες Τσιγγάνους, τα προγράμματα, οι δράσεις και τα μέτρα που υλοποιούνται και από τα οποία μπορούν να ωφεληθούν οι Έλληνες Τσιγγάνοι, είναι τα ίδια που ισχύουν για όλους τους Έλληνες πολίτες. Αυτό που είναι διαφορετικό σήμερα, είναι το γεγονός, ότι λόγω της ίδρυσης της Ειδικής Γραμματείας για την Ένταξη των Ελλήνων Τσιγγάνων, κατά τον σχεδιασμό των εθνικών πολιτικών από το Ελληνικό Κράτος σε όλους τους τομείς, λαμβάνονται πλέον υπόψη τα θέματα που αφορούν στους Έλληνες Τσιγγάνους. Όπως αναφέρεται παραπάνω, για τη βελτίωση της Απασχόλησης υλοποιούνται προγράμματα επαγγελματικής κατάρτισης, επανεκπαίδευσης και απόκτησης εργασιακής εμπειρίας, που απευθύνονται τόσο στον γενικό πληθυσμό όσο και στις ευπαθείς ομάδες. Οι Έλληνες Τσιγγάνοι αποτελούν μια από τις ομάδες-στόχους αυτών των προγραμμάτων. Η πρόσβαση των Ελλήνων Τσιγγάνων σε αυτά τα προγράμματα διευκολύνεται από τα Παραρτήματα Ρομά των Κέντρων Κοινότητας τα οποία υπάρχουν σχεδόν σε ολόκληρη την Ελλάδα.

Τα προγράμματα κατάρτισης, επιμόρφωσης και επαγγελματικής εμπειρίας που υλοποιούνται ή πρόκειται να υλοποιηθούν από τον ΟΑΕΔ, καλύπτουν σε μεγάλο βαθμό τις ανάγκες των Ελλήνων Τσιγγάνων και τις απαιτήσεις της αγοράς, διότι:

- Η εφαρμογή από το Κράτος προγραμμάτων «Κοινοφελούς Εργασίας» ανταποκρίνεται στις ανάγκες των Δήμων και ταυτόχρονα στις δεξιότητες των Ελλήνων Τσιγγάνων, οι οποίοι έχουν την ευκαιρία να βελτιώσουν αυτές τις δεξιότητες και να εξοικειωθούν με τις απαιτήσεις της τυπικής εργασίας ξεπερνώντας

<sup>21</sup> Τα Κοινοτικά Κέντρα, που λειτουργούν στους Δήμους, είναι το πρώτο σημείο επαφής των Ελλήνων Τσιγγάνων με την κοινωνική υπηρεσία του Δήμου. Υπάρχει μια πλατφόρμα που απεικονίζει τη γεωγραφική θέση των Κοινοτικών Κέντρων σε ολόκληρη τη χώρα και τον αριθμό των εξυπηρετούμενων κάθε Κέντρου, η οποία ενημερώνεται κάθε 10 ημέρες ηλεκτρονικά: <https://kentrakoinotitas.gr>. Ειδικά στοιχεία σχετικά με την Περιφέρεια Αττικής (που αντιπροσωπεύουν το 60% περίπου ολόκληρης της Ελλάδας) διατίθενται στην ηλεκτρονική διεύθυνση : <http://socialattica.gr/eidi-domis/kentro-koinotitas>.

<sup>22</sup> Δυστυχώς δεν υπάρχουν δεδομένα που να δείχνουν χωριστά τον αριθμό των γυναικών και των αντρών.

<sup>23</sup> <https://egroma.gov.gr/apasxolisi/>

προκαταλήψεις σχετικές με την απασχόληση, που υπάρχουν σε όλους τους Έλληνες (Τσιγγάνους και μη Τσιγγάνους).

- Τα τοπικά σχέδια δράσης των Δήμων για την ένταξη των Ελλήνων Τσιγγάνων βασίζονται σε στοιχεία και γνώση των αναγκών και της δυναμικής που διαθέτει κάθε τοπική αγορά εργασίας.
- Διεξάγεται ήδη διάλογος μεταξύ της Ειδικής Γραμματείας για την Ένταξη των Ελλήνων Τσιγγάνων και του Υπουργείου Αγροτικής Ανάπτυξης, που προβλέπεται να καταλήξει σε συμφωνία συνεργασίας σχετικά με την προώθηση της απασχόλησης των Ελλήνων Τσιγγάνων στον πρωτογενή τομέα της οικονομίας.
- Υπάρχουν ανάλογες προτάσεις για την προώθηση της απασχόλησης των Ελλήνων Τσιγγάνων σε τομείς της οικονομίας στους οποίους οι Έλληνες Τσιγγάνοι έχουν εμπειρία και γνώσεις, οπότε μπορεί να υπάρξουν σημαντικά οφέλη όχι μόνο για τους ίδιους, αλλά και για ολόκληρη την τοπική, περιφερειακή ή και εθνική οικονομία (εμπόριο, κυκλική οικονομία, τεχνικά επαγγέλματα, κλωστοϋφαντουργία κ.λπ.)
- Τέλος, είναι σημαντικό να αναφερθεί ότι κατά την τουριστική περίοδο (Απρίλιος-Οκτώβριος) στην Ελλάδα, μεγάλο μέρος του ανθρώπινου εργατικού δυναμικού μεταφέρεται στις τουριστικές περιοχές και κυρίως στα νησιά. Πρόκειται για κάλυψη ενός μεγάλου αριθμού θέσεων εργασίας που όμως λειτουργούν μόνο για οκτώ μήνες. Τμήμα αυτού του ανθρώπινου δυναμικού αποτελούν οι Έλληνες Τσιγγάνοι οι οποίοι καλύπτουν κυρίως τις ανάγκες σε θέσεις βοηθητικού προσωπικού.

### Αντιμετώπιση των διακρίσεων στην Απασχόληση και του «αντισιγγανισμού» στους χώρους εργασίας.

Οι μηχανισμοί παρακολούθησης διακρίσεων στην απασχόληση δεν είναι ισχυροί, όπως άλλωστε συμβαίνει και σε πολλούς άλλους τομείς, όπως στις κοινωνικές συμπεριφορές, ή/και στις κρατικές πρακτικές κλπ. Γενικά, οι Φορείς ελέγχου των διακρίσεων είναι είτε αδύναμοι (Κρατικοί μηχανισμοί), είτε αναξιόπιστοι (ΜΚΟ).

Ειδικότερα το ζήτημα διακρίσεων στην απασχόληση άρχισε να αναδύεται μετά την έλευση «κύματος» εργατικού δυναμικού από γειτονικά κράτη (κυρίως από Αλβανία και Βουλγαρία), τη δεκαετία του 1990. Τότε, διάφορες ΜΚΟ άρχισαν να προβάλλουν περιστατικά διακρίσεων, που όμως δεν εστίαζαν στον φυλετικό διαχωρισμό, αλλά στην οικονομική εκμετάλλευση εργαζομένων από εργοδότες.

Επομένως, ακόμη και οι έλεγχοι που πραγματοποιούνται από το κράτος μέσω των επιθεωρητών εργασίας αφορούν σχεδόν αποκλειστικά στη διαπίστωση παράβασης των εργασιακών διατάξεων. Οι παραβάσεις είναι πολλές, αλλά πάντοτε κρίνονται στο πλαίσιο της εργατικής, οικονομικής και φορολογικής νομοθεσίας, και όχι ως περιστατικά διάκρισης ή ρατσισμού, ούτε καν στις περιπτώσεις που η καταπάτηση των εργασιακών δικαιωμάτων αφορά εργαζόμενους που είναι αλλοδαποί.

Ο προσδιορισμός και καταγραφή διακρίσεων στην απασχόληση σε βάρος των Ελλήνων Τσιγγάνων είναι πολύ δύσκολοι για διάφορους λόγους, με βασικότερους, τους:

1. Οι Έλληνες Τσιγγάνοι αρνούνται να καταγραφούν σε οποιοδήποτε επίσημο κρατικό ή ιδιωτικό έγγραφο, με οποιαδήποτε άλλη ιδιότητα που θα τους διαφοροποιούσε με οποιοδήποτε τρόπο από όλους τους υπόλοιπους Έλληνες Πολίτες.
2. Οι περισσότεροι Έλληνες Τσιγγάνοι είτε εργάζονται έξω από την τυπική αγορά εργασίας ασκώντας υπαίθριο εμπόριο, είτε είναι εντός της τυπικής αγοράς εργασίας ως αυτοαπασχολούμενοι, οπότε δεν υφίστανται διακρίσεις, ούτε από εργοδότες, ούτε από άλλους εργαζόμενους – συναδέλφους.

Από τα παραπάνω γίνεται αντιληπτό ότι στην Ελλάδα δεν υπάρχουν στοιχεία σχετικά με διακρίσεις εις βάρος των Ελλήνων Τσιγγάνων στην Απασχόληση. Είναι ενδεικτικό ότι ακόμη και οι διάφορες εκστρατείες ευαισθητοποίησης που περιστασιακά υλοποιούνται από ΜΚΟ για τα ανθρώπινα δικαιώματα επικεντρώνονται στη γενικότερα κακή κατάσταση των Ελλήνων Τσιγγάνων και όχι σε ειδικότερα θέματα απασχόλησης.

Η μόνη γνωστή περίπτωση προσπαθειών παραγκωνισμού Ελλήνων Τσιγγάνων από θέσεις εργασίας, αφορά στην πρόσληψη διαμεσολαβητών στα Παραρτήματα Ρομά των Κέντρων Κοινότητας, όπου προϋπόθεση (ως απαιτούμενη δεξιότητα) τέθηκε η γνώση της γλώσσας των Ελλήνων Τσιγγάνων (Ρομανί). Η προϋπόθεση αυτή τέθηκε από την κυβέρνηση προκειμένου να αυξηθούν οι πιθανότητες πρόσληψης Ελλήνων Τσιγγάνων στη θέση διαμεσολαβητών στα Παραρτήματα Ρομά. Ωστόσο, σε διάφορα μέρη της χώρας, υπήρξαν περιπτώσεις όπου Έλληνες μη Τσιγγάνοι υποψήφιοι (οι οποίοι όσον αφορά τα άλλα προσόντα όπως επίσημη εκπαίδευση, γλωσσικές δεξιότητες κ.λπ. υπερτερούσαν των Ελλήνων Τσιγγάνων υποψηφίων), δήλωσαν ψευδώς ότι γνώριζαν τη «Ρομανί» διάλεκτο και προσλήφθηκαν ως διαμεσολαβητές, παρακάμπτοντας τους Έλληνες Τσιγγάνους υποψήφιους<sup>24</sup>. Μετά από σχετικές ενστάσεις που διατύπωσαν οι ενδιαφερόμενοι Έλληνες Τσιγγάνοι και η Ένωση Ελλήνων Τσιγγάνων Διαμεσολαβητών, η κυβέρνηση έλαβε μέτρα για την διευθέτηση αυτού του προβλήματος. Συγκεκριμένα, με εισήγηση της Ειδικής Γραμματείας για την Ένταξη των Ελλήνων Τσιγγάνων, η κυβέρνηση εισήγαγε με νόμο τη "Διαδικασία της Απόδειξης Γνώσης της Ελληνικής Γλώσσας ή της Τοπικής Διαλέκτου Ρομανί."<sup>25</sup> Ειδικότερα, μια τριμελής επιτροπή διαπιστώνει σε συνάντηση που συνήθως γίνεται μέσω Skype, ποιος ή ποια εκ των υποψηφίων γνωρίζει τη «Ρομανί» ώστε να προηγηθεί στη διαδικασία πρόσληψης.

Το ζήτημα αυτό αποτελεί θετική πρακτική αποκατάστασης διάκρισης, που εφαρμόστηκε γρήγορα και αποτελεσματικά, διότι υπήρξε έγκαιρη, σωστή, οργανωμένη και πολύπλευρη συνεργασία μεταξύ των θεσμών του Κράτους, των Διαμεσολαβητών, των οργανώσεων των Ελλήνων Τσιγγάνων και συνδικαλιστών.

Ευτυχώς τα τελευταία χρόνια αρκετοί Έλληνες Τσιγγάνοι που έχουν λάβει ανώτερη ή ανώτατη εκπαίδευση, συμμετέχουν ενεργά στις προσπάθειες ένταξης των Ελλήνων Τσιγγάνων στην κοινωνία, εφαρμόζοντας δοκιμασμένες και πετυχημένες πρακτικές και μεθόδους από περιοχές όπου οι Έλληνες Τσιγγάνοι είναι σχεδόν πλήρως ενταγμένοι.

Επιπλέον, αξίζει να σημειωθεί ότι κυβερνητικές πρωτοβουλίες και προγράμματα για την απασχόληση όπως η «Κοινωνικής Εργασίας» ή τα ειδικά προγράμματα κατάρτισης στις σχολές μαθητείας του ΟΑΕΔ για συγκεκριμένα επαγγέλματα εάν αξιοποιηθούν σωστά από Έλληνες Τσιγγάνους, μπορούν να αλλάξουν το εργασιακό τοπίο την επόμενη δεκαετία. Το ίδιο ισχύει και για την απασχόληση στο πλαίσιο της κοινωνικής και αλληλέγγυας οικονομίας (ΚΑΛΟ), μέσω της οποίας οι Έλληνες Τσιγγάνοι μπορούν να εξελιχθούν ακόμη και σε σημαντικό παράγοντα για την οικονομία όλης της χώρας, μέσω σχημάτων ευρείας συνεργασίας, που θα περιλαμβάνουν την Τοπική Αυτοδιοίκηση, οργανώσεις γυναικών, νέων, Συνεταιρισμούς, ιδιώτες επαγγελματίες, επιχειρηματίες, εταιρείες κλπ.]

<sup>24</sup> Αυτές οι περιπτώσεις εντοπίστηκαν από την Ένωση Ελλήνων Τσιγγάνων Διαμεσολαβητών, που υπέβαλε και τις ενστάσεις. Πιο γνωστές είναι οι περιπτώσεις των δήμων Ναυπάκτου, Ίλιδας και Ρόδου.

<sup>25</sup> Άρθρο 55 του Νόμου 4520/2018 - ΦΕΚ Τεύχος Α' αρ. 30- (22 Φεβρουαρίου 2018)

## ΟΙΚΙΣΤΙΚΟ ΚΑΙ ΣΗΜΑΝΤΙΚΕΣ ΔΗΜΟΣΙΕΣ ΥΠΗΡΕΣΙΕΣ

### Αντιμετώπιση των αναγκών των Ελλήνων Τσιγγάνων στο σχεδιασμό του χώρου και της πρόσβασής τους σε βασικές παροχές & ανέσεις

Είναι γεγονός ότι μεταξύ των φυλών που συνθέτουν και συντηρούν το πρόβλημα του κοινωνικού αποκλεισμού, το «Οικιστικό» έχει πολύ μεγάλη βαρύτητα και επηρεάζει σε μεγάλο βαθμό τη πορεία των ατόμων ή ολόκληρων κοινωνικών ομάδων στο μέλλον. Στην Ελλάδα, το θέμα της στέγασης των Ελλήνων Τσιγγάνων ήταν για πολλές δεκαετίες το πρώτο στην ιεραρχία σε σχέση με τους άλλους τομείς - φυλώνες του κοινωνικού τους αποκλεισμού, όπως η εκπαίδευση, η απασχόληση και η υγεία. Ωστόσο, η ιεράρχηση αυτή άλλαξε, λόγω της μεγάλης κρίσης που βίωσε η Ελλάδα, κατά την οποία η ανάγκη εισοδήματος για επιβίωση έθεσε την απασχόληση στην κορυφή των προτεραιοτήτων. Τα δύο τελευταία χρόνια, η Ειδική Γραμματεία για την Ένταξη των Ελλήνων Τσιγγάνων πραγματοποίησε πανελλαδική χαρτογράφηση της στεγαστικής κατάστασης των Ελλήνων Τσιγγάνων. Η χαρτογράφηση αυτή πραγματοποιήθηκε 20 χρόνια μετά την υλοποίηση της προηγούμενης μελέτης για τη Στέγαση των Ελλήνων Τσιγγάνων που είχε πραγματοποιηθεί από τη «Δημόσια Επιχείρηση Πολεοδομικού και Οικιστικού Σχεδιασμού» (ΔΕΠΟΣ) στην τριετία 1997 - 1999. Στην πρόσφατη χαρτογράφηση, εκτός της Ειδικής Γραμματείας συνέβαλαν και άλλες υπηρεσίες, όπως η Μονάδα Οργάνωσης της Διαχείρισης Αναπτυξιακών Προγραμμάτων (ΜΟΔΑΕ26), η Τοπική Αυτοδιοίκηση (Περιφέρειες και Δήμοι της χώρας) και το Εθνικό Κέντρο Κοινωνικής Αλληλεγγύης (ΕΚΚΑ)<sup>27</sup> ως πρώην Εθνικό Σημείο Επαφής (NRCP) για την Εθνική Στρατηγική Ένταξης των Ελλήνων Τσιγγάνων. Αυτή η πανελλήνια χαρτογράφηση κατέληξε στο συμπέρασμα ότι περίπου 110.000 Έλληνες Τσιγγάνοι ζουν σε καταυλισμούς ή οικισμούς σε συνθήκες στέγασης που είναι σαφώς διαφορετικές και κατώτερες από εκείνες του υπόλοιπου ελληνικού πληθυσμού, σε κατάσταση που σε μεγαλύτερο ή μικρότερο βαθμό απαιτεί αποκατάσταση. Η διαφορά αυτή μπορεί να αφορά τόσο στον τόπο όπου είναι εγκατεστημένοι οι Έλληνες Τσιγγάνοι (οικιστικός διαχωρισμός) όσο και στον τύπο (καλύβα, παράγκα κτ) και στην κατάσταση της κατοικίας των Ελλήνων Τσιγγάνων. Σε σύγκριση με τον πληθυσμό των Ελλήνων Τσιγγάνων που εκτιμάται σε περίπου 250.000 άτομα, φαίνεται ότι σχεδόν το 45% των Ελλήνων Τσιγγάνων (περίπου 110.000) ζουν σε συνθήκες στέγασης που είναι ξεχωριστές και υποδεέστερες από αυτές του ελληνικού πληθυσμού, ενώ το υπόλοιπο περίπου 55% (περίπου 140.000) των Ελλήνων Τσιγγάνων, ζει σε συνθήκες στέγασης που είναι παρόμοιες με αυτές του μέσου όρου του ελληνικού πληθυσμού. Φυσικά, το γεγονός ότι ένα μεγάλο μέρος του συνολικού πληθυσμού των Ελλήνων Τσιγγάνων είναι «ενταγμένο» από την άποψη της στέγασης, δεν σημαίνει ότι δεν αντιμετωπίζει άλλα, πολλά, και σημαντικά προβλήματα, που σχετίζονται με την απασχόληση, την ακραία φτώχεια, την εκπαίδευση, την υγειονομική περίθαλψη, την κοινωνική συμμετοχή κλπ. Αξίζει να σημειωθεί, ότι από τα μέσα της δεκαετίας του 2000, στην Ελλάδα δεν υπάρχουν πλέον μετακινούμενοι Έλληνες Τσιγγάνοι, ούτε καν μικρές ομάδες οικογενειών. Ο κύριος λόγος για αυτό είναι ότι οι Έλληνες Τσιγγάνοι δεν αποτελούν πλέον το βασικό εργατικό δυναμικό στις αγροτικές εργασίες, στις οποίες απασχολούνται πλέον σχεδόν αποκλειστικά, οικονομικοί μετανάστες ή πρόσφυγες.

Με βάση τη χαρτογράφηση της Ειδικής Γραμματείας<sup>28</sup>, οι περιοχές – οικισμοί εγκατάστασης των Ελλήνων Τσιγγάνων, κατηγοριοποιούνται ως εξής:

<sup>26</sup> <http://www.mou.gr/el/Pages/Default.aspx>

<sup>27</sup> [www.ekka.org.gr](http://www.ekka.org.gr)

<sup>28</sup> Η Ειδική Γραμματεία είναι το «Εθνικό Σημείο Επαφής» με την Ευρωπαϊκή Επιτροπή και είναι υπεύθυνη για την εποπτεία και το συντονισμό για την υλοποίηση της Εθνικής Στρατηγικής για την ένταξη των Ελλήνων Τσιγγάνων.



- Τύπου 1 οικισμοί - αμιγείς καταυλισμοί - άκρως υποβαθμισμένες περιοχές: Οι συνθήκες διαβίωσης δεν είναι αποδεκτές. Τα σπίτια είναι καλύβες ή παραπήγματα και δεν υπάρχουν βασικές εγκαταστάσεις.
- Τύπου 2 οικισμοί - μικτοί καταυλισμοί: Υπάρχει συνδυασμός σπιτιών με πρόχειρες κατασκευές (παραπήγματα, σκηνές, λυόμενες κατασκευές / containers) με μόνιμη χρήση και μερική υποδομή. Οι οικισμοί αυτού του τύπου εκτείνονται συνήθως στις παρυφές των πόλεων/χωριών.
- Τύπου 3 οικισμοί - γειτονιές: Υπάρχουν γειτονιές με σπίτια (διαμερίσματα ή μονοκατοικίες και κάποιες λυόμενες κατασκευές/container) με μόνιμη χρήση, οι οποίες βρίσκονται συχνά σε υποβαθμισμένες περιοχές του αστικού ιστού.

Η κατηγοριοποίηση έγινε με βάση τα εξής κριτήρια:

α) Θέση του οικισμού σε σχέση με τον αστικό ιστό (παράνομος οικισμός, άτυπος οικισμός χωριστή γειτονιά) β) τύπος κατοικίας (παράγκες, σκηνές, λυόμενα, σπίτια) γ) ύπαρξη υποδομών (αποχέτευση, παροχή ηλεκτρικής ενέργειας, δημόσια συλλογή απορριμμάτων, δημόσιες συγκοινωνίες σε απόσταση ως 500μ, χωρικός σχεδιασμός οδοποιία, πεζοδρόμια) δ) πρόσβαση στην απασχόληση, την εκπαίδευση, τις υγειονομικές υπηρεσίες και τις κοινωνικές υπηρεσίες.

|                  | <b>ΑΡΙΘΜΟΣ ΟΙΚΙΣΜΩΝ</b> | <b>ΠΛΗΘΥΣΜΟΣ</b> |
|------------------|-------------------------|------------------|
| ΤΥΠΟΣ 1 ΟΙΚΙΣΜΟΥ | 74                      | 9.291            |
| ΤΥΠΟΣ 2 ΟΙΚΙΣΜΟΥ | 181                     | 63.861           |
| ΤΥΠΟΣ 3 ΟΙΚΙΣΜΟΥ | 116                     | 36.855           |
| <b>ΣΥΝΟΛΟ</b>    | <b>371</b>              | <b>110.007</b>   |

Πηγή: *Ειδική Γραμματεία Κοινωνικής Ένταξης των Ελλήνων Τσιγγάνων, 2017*

Η έρευνα διαπίστωσε ότι περίπου 21.505 Έλληνες Τσιγγάνοι, κάτοικοι 144 οικισμών, στους οποίους περιλαμβάνονται οι 74 οικισμοί τύπου 1 και μέρος των οικισμών τύπου 2, ζουν σε άθλιες συνθήκες.

Ιστορικά, πολλοί από τους Έλληνες Τσιγγάνους που ζουν σήμερα σε σχετικά καλές συνθήκες και εντός του αστικού ιστού, ζούσαν μέχρι τα μέσα της δεκαετίας του 1970 σε πολύ χειρότερες συνθήκες στέγασης, παρόμοιες με εκείνες των Ελλήνων Τσιγγάνων που ζουν σήμερα σε κατάσταση που περιγράφεται ως τύπος 2 ή ακόμα και τύπου 1 οικισμών. Αυτή είναι μια ισχυρή απόδειξη ότι η κατάσταση είναι δυνατόν να βελτιωθεί ή ακόμα και να λυθεί.

Αντίθετα, μερικοί από τους οικισμούς που χαρακτηρίζονται ως "τύπος 1", παρέχουν ισχυρή απόδειξη ότι ακόμη και οι καλές συνθήκες μπορούν να εξαλειφθούν σε σύντομο χρονικό διάστημα, αν δεν υπάρχει η σωστή φροντίδα. Συγκεκριμένα, ένας μεγάλος αριθμός από αυτούς τους οικισμούς δημιουργήθηκε μεταξύ του 2000 και του 2004 στις τοποθεσίες που διατέθηκαν ή αγοράστηκαν για το σκοπό αυτό από το κράτος, τις περιφέρειες ή τους δήμους. Αυτοί οι οικισμοί ήταν εφοδιασμένοι με νερό και ηλεκτρικό ρεύμα και οι Ρομά εγκαταστάθηκαν σε οικίσκους που συνήθως χρησιμοποιούνται για τη στέγαση θυμάτων σεισμών. Οι οικίσκοι αυτοί διέθεταν τις απαραίτητες ανέσεις, ακόμα και κλιματισμό. Οι οικογένειες Ελλήνων Τσιγγάνων που εγκαταστάθηκαν σε αυτούς τους οικισμούς προέρχονταν από καταυλισμούς με σκηνές, παράγκες, καλύβες και παραπήγματα, επομένως η μετεγκατάστασή τους σε αυτούς τους οικισμούς και η διαμονή τους μέσα στους οικίσκους, συνιστούσε σημαντική βελτίωση των συνθηκών στέγασής τους. Ωστόσο, η υλοποίηση αυτών των μετεγκαταστάσεων στη δεκαετία του 2000, προσέφερε μια από τις ισχυρότερες αποδείξεις για το αδιέξοδο στην αντιμετώπιση του κοινωνικού αποκλεισμού, αν δεν υπάρξει ολιστική προσέγγιση. Συγκεκριμένα, η έλλειψη σχεδίου διατήρησης και ανάπτυξης αυτών των οικισμών, η αύξηση του αριθμού των μελών των οικογενειών των

Ελλήνων Τσιγγάνων, η οικονομική κρίση, η διακοπή της ύδρευσης και της ηλεκτροδότησης λόγω ανεξόφλητων λογαριασμών, η απουσία παράλληλων μέτρων στήριξης για την εκπαίδευση και την απασχόληση και άλλες αιτίες, οδήγησαν στη σταδιακή επιδείνωση των οικίσκων, στη συνολική υποβάθμιση των οικισμών και στην εξαθλίωση των συνθηκών διαβίωσης των Ελλήνων Τσιγγάνων που ζουν σε αυτούς.

Το Γενικό Πλαίσιο Χωροταξικού Σχεδιασμού και Αειφόρου Ανάπτυξης της Ελλάδας<sup>29</sup> εκφράζει γεωγραφικά τις οικονομικές, οικιστικές, κοινωνικές, πολιτιστικές και οικολογικές πολιτικές της, με βάση την εκτίμηση των αναγκών της κοινωνίας. Η βασική αρχή της οικιστικής οργάνωσης είναι η ισότιμη πρόσβαση όλων των πολιτών σε όλες τις υπηρεσίες, εξυπηρετήσεις και υποδομές. Ωστόσο, στην πραγματικότητα, σύμφωνα με έρευνα του FRA από το 2016, το 11% του συνόλου των Ελλήνων Τσιγγάνων δεν έχει πρόσβαση στην ηλεκτρική ενέργεια και το 9% δεν έχει πρόσβαση στο πόσιμο νερό, τα οποία είναι *προσβάσιμα από το σύνολο* (100%) του γενικού πληθυσμού. Παρόλα αυτά, σύμφωνα με την έρευνα, συγκριτικά με το 2011 η πρόσβαση στις βασικές παροχές έχει βελτιωθεί.<sup>30</sup>

Επιπλέον, ένα από τα προβλήματα των 74 οικισμών "Τύπου 1" έγκειται στο γεγονός ότι βρίσκονται κοντά σε ρέματα, βιομηχανίες, ποτάμια και άλλες περιοχές που δεν μπορούν να χρησιμοποιηθούν για κατοικίες. Σύμφωνα με τη μελέτη του FRA (2016), η κατοικημένη περιοχή και η ευρύτερη περιοχή όπου ζει το 28% των Ελλήνων Τσιγγάνων αντιμετωπίζει περιβαλλοντικά προβλήματα. Επίσης, ένα μέρος των Ελλήνων Τσιγγάνων που διαβίει σε οικισμούς των τύπων 2 και 3 δεν έχουν πρόσβαση σε βασικά δίκτυα λόγω οφειλών (ηλεκτρικό, ύδρευση) ή γιατί η περιοχή είναι υποβαθμισμένη (δημόσια συγκοινωνία).

Τα ζητήματα της κοινωνικής ένταξης των Ελλήνων Τσιγγάνων συντονίζονται από την Ειδική Γραμματεία για την ένταξη των Ελλήνων Τσιγγάνων. Όσον αφορά ειδικότερα το θέμα της στέγασης, η Ειδική Γραμματεία **συνεργάζεται με συναρμόδιους κρατικούς φορείς**<sup>31</sup>, περιφερειακές και τοπικές αρχές, κοινότητες Ελλήνων Τσιγγάνων, καθώς και με οργανώσεις της κοινωνίας των πολιτών που έχουν εμπειρία σε προγράμματα και παρεμβάσεις για την ένταξη των Ελλήνων Τσιγγάνων. Με βάση τα προβλήματα και τις ανάγκες κάθε τύπου οικισμού, η πολιτική στέγασης των Ελλήνων Τσιγγάνων υλοποιείται μέσω των ακόλουθων ενεργειών, με στόχο την ολοκληρωμένη κοινωνική ένταξη:

- Ανάπτυξη δημοτικών συγκροτημάτων κοινωνικών κατοικιών, για τη μεταβατική περίοδο<sup>32</sup>
- Βελτίωση των υποδομών και των συνθηκών στέγασης και διαβίωσης στους οικισμούς.
- Ανάπτυξη υποδομής και αντικατάσταση των παραγκών, των καλυβών και των σκηνών με λυόμενες κατασκευές όπως αυτές των θυμάτων σεισμού (containers).

<sup>29</sup> Έγκριση – Αριθμός Απόφασης: 6876/4871, ΦΕΚ Αρ. 128 /Α/2008 (Εκφράζει τους στόχους της Χωροταξίας με βάση τον ορισμό που διατυπώνεται στη Χάρτα της Ευρωπαϊκής Χωροταξίας Torremolinos Charter' που υιοθετήθηκε από τη Διάσκεψη των Υπουργών Χωροταξίας του Συμβουλίου της Ευρώπης (CEMAT) το 1983.

<sup>30</sup> [http://fra.europa.eu/sites/default/files/fra\\_uploads/fra-2016-eu-minorities-survey-roma-selected-findings\\_en.pdf](http://fra.europa.eu/sites/default/files/fra_uploads/fra-2016-eu-minorities-survey-roma-selected-findings_en.pdf)

<sup>31</sup> Υπουργείο Εργασίας, Γενική Γραμματεία Εθνικού Εργατικού Δυναμικού, Γενική Γραμματεία ΕΣΠΑ, Ειδική Υπηρεσία για το Συντονισμό και την Παρακολούθηση των Δράσεων του ΕΚΤ Γενική Γραμματεία Χωροταξικού Σχεδιασμού, Γενική Γραμματεία του Προγράμματος Δημοσίων Επενδύσεων του Υπουργείου Οικονομίας και Ανάπτυξης.

<sup>32</sup> Υπάρχουν επίσης περιπτώσεις όπως στην Κομοτηνή, όπου οι παρεμβάσεις θα έχουν χαρακτήρα μόνιμης οικιστικής εγκατάστασης, αφού δεν πρόκειται να υλοποιηθούν ως παρέμβαση – «εξαιρέση», αλλά «κανονικά», ως επέκταση του αστικού ιστού της πόλης, με βάση το υφιστάμενο θεσμικό πλαίσιο.

- Επιδότησεις ενοικίου με επιλογή δικαιούχων σύμφωνα με μια εξατομικευμένη προσέγγιση και με βάση συγκεκριμένα κριτήρια (για περισσότερες πληροφορίες βλ. επόμενη ενότητα).

Καταρχήν, προβλέπεται σταδιακή μετεγκατάσταση των 74 οικισμών τύπου 1<sup>33</sup>, όπου υπάρχουν σοβαρά πολεοδομικά, χωροταξικά, περιβαλλοντικά και υγειονομικά προβλήματα και οι Έλληνες Τσιγγάνοι στεγάζονται σε πρόχειρα ή παράτυπα καταλύματα χωρίς πρόσβαση σε βασικές παροχές, στην εκπαίδευση και στην απασχόληση. Οι μετεγκαταστάσεις πραγματοποιούνται σύμφωνα με το νόμο 4483/2017, σε οργανωμένους χώρους που διατίθενται ειδικά για το σκοπό αυτό από την κυβέρνηση, τις περιφερειακές αρχές, τους δήμους και άλλους δημόσιους οργανισμούς ή ακόμη και ιδιώτες. Οι χώροι πρέπει να είναι περιβαλλοντικά ασφαλείς (όχι ρέματα, ποτάμια κ.λπ.) και να έχουν πρόσβαση στα δημόσια δίκτυα κοινής ωφέλειας (ύδρευση, αποχέτευση, ηλεκτρική ενέργεια, αποκομιδή απορριμμάτων κ.λπ.).

Η διαδικασία μετεγκατάστασης έχει ως εξής: Ο Δήμος υποβάλλει ειδικό φάκελο με το αίτημα και τα απαραίτητα έγγραφα που προβλέπονται από τον οικείο νόμο και από την Κοινή Υπουργική Απόφαση 28586/283/22.5.2018, στην Επιτροπή Προσωρινής Μετεγκατάστασης Ειδικών Κοινωνικών Ομάδων η οποία λειτουργεί υπό την εποπτεία του Υπουργείου Εργασίας, Κοινωνικής Ασφάλισης και Κοινωνικής Αλληλεγγύης. Στο αίτημα επισυνάπτονται: το τοπογραφικό σχέδιο με την υπόδειξη του τόπου μετεγκατάστασης, το αρχιτεκτονικό σχέδιο του οικισμού, η μελέτη των υποδομών, η περιγραφή των τύπων οικιών που θα περιλαμβάνει και του τρόπου λειτουργίας του νέου οικισμού. Μετά από εισήγηση της Επιτροπής λαμβάνεται Κοινή Υπουργική Απόφαση (ΚΥΑ) από τέσσερις Υπουργούς (Εσωτερικών, Εργασίας, Υγείας, και Περιβάλλοντος) σχετικά με τη μετεγκατάσταση.

Εναλλακτικά, σύμφωνα με το άρθρο 159 του νόμου 4483/2017, σε καταυλισμούς και θύλακες με απαράδεκτες συνθήκες και σε περιπτώσεις όπου δεν υπάρχει ακόμα ετοιμότητα για μετεγκατάσταση, ο δήμος θα πρέπει να παράσχει μέτρα υποστήριξης έκτακτης ανάγκης, όπως προκύπτουν από τις αντίστοιχες εκθέσεις υγείας που συντάχθηκαν μετά από αυτοψίες που πραγματοποίησαν οι σχετικές αρμόδιες υπηρεσίες της εκάστοτε Περιφέρειας. Η παρέμβαση αυτή θεωρείται ως μια προσωρινή λύση, η οποία αποσκοπεί στη διασφάλιση της δημόσιας υγείας, της βελτίωσης της ατομικής και περιβαλλοντικής υγιεινής και της διευκόλυνσης της πρόσβασης των κοινωνικά αποκλεισμένων ομάδων σε βασικά κοινωνικά αγαθά. Επιπλέον, σκοπός της παρέμβασης είναι η ατομική φροντίδα και η υγιεινή των παιδιών και η υποστήριξη τους στην ομαλότερη ένταξή τους στο σχολείο.

Η παρέμβαση περιλαμβάνει, ανάλογα με τις ανάγκες κάθε περιοχής, την ανάπτυξη βασικών υποδομών, τη δημιουργία εγκαταστάσεων προσωπικής υγιεινής και τη συγκρότηση ομάδων για την υλοποίηση της δράση «Βελτίωση των συνθηκών διαβίωσης»<sup>34</sup>.

Όσον αφορά τη βελτίωση των συνθηκών στους οικισμούς τύπου 2 και στις υποβαθμισμένες γειτονιές, οι δήμοι υποβάλλουν τοπικά σχέδια δράσης με συγκεκριμένα μέτρα, σχέδια και χρονοδιάγραμμα υλοποίησης.

Οι δαπάνες για μετεγκαταστάσεις και βελτιωτικές παρεμβάσεις καλύπτονται από εθνικούς ή και ευρωπαϊκούς πόρους. Ειδικότερα, στη μετεγκατάσταση είναι δυνατό να επιβληθεί ανταποδοτικό τέλος στους χρήστες των κατοικιών, μετά από σχετική απόφαση του οικείου

<sup>33</sup> Στους καταυλισμούς ή οικισμούς που περιλαμβάνονται στις 74 περιπτώσεις "Τύπου 1" και δεν είναι επιφύλαξη η άμεση μεταστέγαση, θα γίνουν παρεμβάσεις για τη βελτίωση των συνθηκών διαβίωσης για να υπάρξει άμεση «ανακούφιση»

<sup>34</sup> Οι ομάδες αυτές και η λειτουργία τους περιγράφονται κυρίως στο κεφάλαιο Απασχόληση. Εν συντομία, τα μέλη αυτών των ομάδων θα είναι Έλληνες Ρομά και κάτοικοι των νέων οικισμών που θα δημιουργηθούν με τις μετεγκαταστάσεις. Πρόκειται για ένα από τα μέτρα που προβλέπονται στο γενικό σχέδιο της Ειδικής Γραμματείας για την Ένταξη των Ελλήνων Ρομά στο πλαίσιο της Ολιστικής Προσέγγισης. Οι ομάδες αυτές θα συνεργάζονται με τα μέλη των οικισμών, με τα Παραρτήματα Ρομά των Κέντρων Κοινότητας, με τις Κοινωνικές Υπηρεσίες, τους φορείς παροχής υπηρεσιών υγείας και υγιεινής, τα σχολεία και τους δασκάλους και γενικότερα το συνολικό κοινωνικό περιβάλλον.

Δημοτικού Συμβουλίου και τη σύμφωνη γνώμη της Επιτροπής Προσωρινής Μετεγκατάστασης Ειδικών Κοινωνικών Ομάδων. Μέχρι τώρα, οι προγραμματισμένες παρεμβάσεις μετεγκατάστασης δεν έχουν υλοποιηθεί, επομένως, δυστυχώς δεν είναι δυνατόν να υπάρξει αξιολόγησή τους στο περιεχόμενο αυτής της Έκθεσης.

Επιπρόσθετα, για τους Έλληνες Τσιγγάνους όπως και για τους Έλληνες μη Τσιγγάνους πολίτες που δεν έχουν πρόσβαση στα δίκτυα ύδρευσης και ηλεκτρικού ρεύματος λόγω οφειλών (οι οποίες στην περίοδο της οικονομικής κρίσης είναι πολύ υψηλές) υπάρχει δυνατότητα παραγραφής μέρους της οφειλής και πληρωμής του υπολοίπου σε δόσεις σύμφωνα με Κοινή Υπουργική Απόφαση αριθ. 43213/6382 από 10 Ιουλίου 2018.

Η εμπειρία από τις οικιστικές παρεμβάσεις κατά τις προηγούμενες δεκαετίες έδειξε ότι η λύση του προβλήματος της στέγασης των Ελλήνων Τσιγγάνων προϋποθέτει το συνδυασμό τριών παραγόντων: α) την πολιτική βούληση της κυβέρνησης που εκφράζεται τόσο στο σχεδιασμό όσο και στην υλοποίηση της στεγαστικής στρατηγικής με ολιστική προσέγγιση του ζητήματος και με προοπτική ένταξης των Ελλήνων Τσιγγάνων. β) την πολιτική βούληση και την ενεργό συμμετοχή όλων των αρμοδίων για την υλοποίηση στεγαστικών προγραμμάτων από την *Τοπική Αυτοδιοίκηση* και γ) την ενεργό συμμετοχή των Ελλήνων Τσιγγάνων σε όλα τα επίπεδα και στάδια της *πολιτικής και των κρατικών παρεμβάσεων* που αφορούν τον πληθυσμό των Ελλήνων Τσιγγάνων, συμπεριλαμβανομένων του σχεδιασμού, της υλοποίησης, της παρακολούθησης και της αξιολόγησης.

Στην Ελλάδα σήμερα έχει σχεδόν ολοκληρωθεί σχεδιασμός στεγαστικής στρατηγικής για τους Έλληνες Τσιγγάνους με ενταξιακή προοπτική και αρκετά στοιχεία ολιστικής προσέγγισης, αλλά δεν μπορεί να υπάρξει αξιολόγηση των αποτελεσμάτων της, αφού προβλέπεται να αρχίσει να υλοποιείται από το 2019.

Σύμφωνα με το νομικό πλαίσιο που ρυθμίζει τη λειτουργία των δήμων, οι τοπικές διοικήσεις έχουν την υποχρέωση να υπερασπίζονται τα συμφέροντα όλης της τοπικής κοινωνίας, συμπεριλαμβανομένων και των Ελλήνων Τσιγγάνων που ζουν σε οικισμούς έξω από τον αστικό ιστό, ή στα περίχωρα της πόλης ή στις γειτονιές της. Το βασικό κίνητρό τους για να διαμορφώσουν ένα τοπικό σχέδιο δράσης για την κοινωνική ένταξη των Ελλήνων Τσιγγάνων είναι η βελτίωση της ποιότητας ζωής ολόκληρης της τοπικής κοινωνίας (τόσο των Ελλήνων Τσιγγάνων όσο και των Ελλήνων μη Τσιγγάνων πολιτών), που θα προκύψει από την υλοποίησή του. Επίσης, η παροχή τεχνικής και οικονομικής υποστήριξης από το κράτος στο τοπικό σχέδιο δράσης αποτελεί πρόσθετο κίνητρο. Παρόλα αυτά, οι ανάγκες στέγασης των Ελλήνων Τσιγγάνων δεν περιλαμβάνονται πάντοτε στις προτεραιότητες των δήμων, είτε λόγω στερεοτύπων και προκαταλήψεων της τοπικής κοινωνίας, είτε λόγω αντικειμενικών δυσκολιών που σχετίζονται με νομικά, τεχνικά και οικονομικά προβλήματα που έχουν οι τοπικές αρχές για υλοποίηση ανάλογων παρεμβάσεων.

Όσον αφορά στη συμμετοχή των Ελλήνων Τσιγγάνων στη διαμόρφωση και υλοποίηση της στεγαστικής πολιτικής, η γενικότερη αίσθηση είναι ότι η εκπροσώπηση των Ελλήνων Τσιγγάνων προς τις τοπικές αρχές έχει βελτιωθεί αλλά απαιτείται παροχή περισσότερης ενημέρωσης και υποστήριξης στο εσωτερικό των κοινοτήτων των Ελλήνων Τσιγγάνων, δηλαδή στη βάση. Συγκεκριμένα, κάποια από τα προβλήματα που μπορεί να προκύψουν στο σχεδιασμό και στην υλοποίηση των σχεδίων μετεγκατάστασης των Ελλήνων Τσιγγάνων, είναι:

- Νομικά ζητήματα σχετικά με το ιδιοκτησιακό καθεστώς των τοποθεσιών για μετεγκατάσταση.
- Οι τοπικές αρχές δεν είναι πρόθυμες να αναλάβουν το πολιτικό κόστος των αντιδράσεων που εκδηλώνονται από τμήματα της τοπικής κοινωνίας.
- Άτομα ή οργανώσεις (Έλληνες μη Τσιγγάνοι αλλά και Έλληνες Τσιγγάνοι), που θέτουν τους καταυλισμούς και τους ανθρώπους που ζουν στη φτώχεια ως στόχο οικονομικής, πολιτικής ή και κάθε άλλου τύπου εκμετάλλευσης.

- Οικονομικές δυσκολίες λόγω του υψηλού κόστους της διαδικασίας μετεγκατάστασης.

Ανεπαρκής προετοιμασία των Ελλήνων Τσιγγάνων και ολόκληρης της τοπικής κοινωνίας για την αποδοχή και υποστήριξη των παρεμβάσεων, δεδομένου ότι η αλλαγή στο Οικιστικό των Ελλήνων Τσιγγάνων επηρεάζει την καθημερινότητα ολόκληρης της τοπικής κοινωνίας.

### Βελτίωση της πρόσβασης σε ασφαλή και προσιτή κατοικία

Για τις στεγαστικές ανάγκες των φτωχών νοικοκυριών, έχουν θεσπιστεί ορισμένα ειδικά μέτρα, τα οποία αφορούν και στους Έλληνες Τσιγγάνους, *δεδομένου* ότι στη συντριπτική τους πλειοψηφία ανήκουν στην κατηγορία των φτωχών νοικοκυριών. Να σημειωθεί ότι σύμφωνα με έρευνα του FRA 2016, το 37% των Ελλήνων Τσιγγάνων ζούσαν σε προβληματικές κατοικίες (διαρροή οροφής, υγρασία, *σάπια παραθυρόφυλλα* κτλ.), ενώ το αντίστοιχο ποσοστό στο γενικό πληθυσμό ήταν 13,7%<sup>35</sup>

Για να βελτιωθεί η πρόσβαση στη στέγαση, θεσπίστηκαν τα ακόλουθα μέτρα:

- α) Η παραχώρηση κενών- αδιάθετων κατοικιών του ΟΑΕΔ<sup>36</sup> Οι κατοικίες αυτές περιήλθαν στον Ο.Α.Ε.Δ μετά την κατάργηση του Οργανισμού Εργατικής Κατοικίας, ο οποίος κατασκεύαζε και διέθετε κατοικίες σε εργαζόμενους με ευνοϊκούς όρους. Επιλέξιμοι δικαιούχοι στέγασης ήταν εργατοϋπάλληλοι και συνταξιούχοι του ιδιωτικού τομέα χωρίς ιδιόκτητη κατοικία.
- β) Η ανάπτυξη δημοτικών συγκροτημάτων κοινωνικής κατοικίας σε οργανωμένους χώρους, για τη μεταστέγαση ειδικών κοινωνικών ομάδων (Το μέτρο αυτό, το οποίο αναφέρεται και στο προηγούμενο υποκεφάλαιο, κατά τη σύνταξη της παρούσας έκθεσης βρισκόταν στο στάδιο του σχεδιασμού). Σε αυτές τις περιπτώσεις, ο σχεδιασμός του οικιστικού περιβάλλοντος και των οικιστικών μονάδων ακολουθεί τις αρχές της κοινωνικής κατοικίας. Συγκεκριμένα, λαμβάνεται υπόψη η τοπογραφική θέση της ανάπτυξης των συγκροτημάτων κοινωνικής κατοικίας σε σχέση με τον αστικό ιστό, τα φυσικά όρια, η πρόσβαση στην τοπική αγορά εργασίας και τις υπηρεσίες, το μέγεθος του πληθυσμού καθώς και το μέγεθος και ο τύπος των οικογενειών που πρόκειται να εγκατασταθούν, το μέγεθος των κατοικιών, οι κοινόχρηστοι χώροι κλπ.
- γ) Η επιδότηση του ενοικίου η οποία προσφέρεται σε όλους τους Έλληνες πολίτες, με βάση κριτήρια επιλογής (εισόδημα, αριθμός ατόμων/νοικοκυριό, πιθανή αναπηρία κ.α.), ή ειδικά στους Έλληνες Τσιγγάνους, προκειμένου να μετεγκατασταθούν από οικισμούς ή καταυλισμούς σε κατοικίες που διατίθενται προς ενοικίαση μέσα στον αστικό ιστό.

Η πρόσβαση των Ελλήνων Τσιγγάνων σε ασφαλή και οικονομικά προσιτή στέγη συνδέεται με το βαθμό συμμετοχής των Ελλήνων Τσιγγάνων στους ωφελούμενους των παραπάνω μέτρων. Κυρίως όμως προωθείται μέσω των δύο τελευταίων από τα προαναφερθέντα μέτρα.

Στην Ελλάδα, δεν υπάρχει πολιτική κατασκευής διαμερισμάτων για κοινωνική χρήση. Έτσι, τα διαμερίσματα που διαθέτουν ορισμένοι δήμοι (κυρίως κληροδοτήματα) είναι ελάχιστα και δεν καλύπτουν τις ανάγκες στέγασης των Ελλήνων Τσιγγάνων ή των Ελλήνων μη Τσιγγάνων με στεγαστικές ανάγκες.

Ο στόχος της εθνικής στεγαστικής πολιτικής είναι, οι Έλληνες Τσιγγάνοι να εγκατασταθούν σε κανονικά σπίτια εντός των αστικών περιοχών, σε γειτονιές που θα είναι μικτές (π.χ. δίνοντάς τους επιδοτήσεις για ενοικίαση κατοικίας στο πλαίσιο του σχεδίου για τη

<sup>35</sup> [http://fra.europa.eu/sites/default/files/fra\\_uploads/fra-2016-eu-minorities-survey-roma-selected-findings\\_en.pdf](http://fra.europa.eu/sites/default/files/fra_uploads/fra-2016-eu-minorities-survey-roma-selected-findings_en.pdf)

<sup>36</sup> <http://www.oaed.gr/stegastike-politike>

μετεγκατάσταση των Ελλήνων Τσιγγάνων). Ωστόσο, είναι γεγονός ότι τα εκατέρωθεν υφιστάμενα στερεότυπα όπως και φαινόμενα αντικοινωνικής συμπεριφοράς, συχνά δυσκολεύουν την επικοινωνία μεταξύ Ελλήνων Τσιγγάνων και Ελλήνων μη Τσιγγάνων σε μικτές γειτονιές. Η αναζήτηση κατοικίας δεν είναι εύκολη για τους Έλληνες Τσιγγάνους γιατί συχνά οι ιδιοκτήτες σπιτιών φοβούνται, είτε ότι οι Έλληνες Τσιγγάνοι δεν θα είναι συνεπείς στην πληρωμή της μίσθωσης, είτε ότι οι γείτονες, φοβούμενοι τους Έλληνες Τσιγγάνους θα αντιδράσουν, είτε ότι οι Έλληνες Τσιγγάνοι θα αναπτύξουν αντικοινωνική ή παραβατική συμπεριφορά. Ωστόσο, οι δυσκολίες αυτές μειώνονται όταν οι Έλληνες Τσιγγάνοι συμμετέχουν στην εκπαίδευση, στη νόμιμη εργασία και στην κοινωνική ζωή, ως ενεργοί πολίτες, όπως συμβαίνει στην Αγία Βαρβάρα, στο Ίλιον, στις Σέρρες, στην Αμαλιάδα, στην Κάτω Αχαΐα και αλλού. Για την υποστήριξη της στέγασης οικογενειών Ελλήνων Τσιγγάνων σε αυτόνομες κατοικίες ή διαμερίσματα στον αστικό ιστό, οι δήμοι αναζητούν κατοικίες που μπορούν να χρησιμοποιηθούν για το σκοπό αυτό, προκαταβάλλοντας στον ιδιοκτήτη τα ενοίκια μιας προκαθορισμένης χρονικής περιόδου. Επιπλέον, οι δήμοι αναλαμβάνουν τη διαμεσολάβηση μεταξύ ιδιοκτητών και ενοικιαστών. Η επιλογή των ωφελουμένων οικογενειών – ενοικιαστών Ελλήνων Τσιγγάνων γίνεται με εξατομικευμένη προσέγγιση και συγκεκριμένα κριτήρια. Η οικογένεια Ελλήνων Τσιγγάνων που ωφελείται πρέπει να καταστεί αυτοσυντήρητη μέσω της εργασιακής τακτοποίησης, πχ με τη συμμετοχή έστω και ενός από τα μέλη της στις δράσεις προώθησης στην απασχόληση. Επίσης, όλη η οικογένεια υποστηρίζεται από ευρύ δίκτυο κοινωνικών υπηρεσιών μέσω των Παραρτημάτων Ρομά και των Κέντρων Κοινότητας.

Η κυβέρνηση και οι δήμοι ή και η κοινωνία των πολιτών έχουν υλοποιήσει πολλά προγράμματα για την προώθηση των επαφών μεταξύ των Ελλήνων Τσιγγάνων και των Ελλήνων μη Τσιγγάνων, με σκοπό την πρόληψη συγκρούσεων. Ένα παράδειγμα είναι το πρόγραμμα «PROACTIVE» που υλοποιήθηκε και συντονίστηκε από το Κέντρο Μελετών Ασφάλειας, στο πλαίσιο του οποίου αστυνομικοί πρώτης γραμμής εκπαιδεύονται σε θέματα κοινωνικής διαμεσολάβησης, με εκπαιδευτές, επιστήμονες αξιωματικούς της Ελληνικής Αστυνομίας και Έλληνες Τσιγγάνους διαμεσολαβητές και διαμεσολαβήτριες.

## Αποτελεσματικότητα των οικιστικών παροχών και κοινωνική συνδρομή για πρόσβαση σε μόνιμη κατοικία

Υπάρχουν κοινωνικές παροχές και κοινωνική βοήθεια που συμβάλλουν στην κάλυψη του κόστους στέγασης ή στην επίλυση προβλημάτων που σχετίζονται με τη στέγαση, όπως:

- Επίδομα ενοικίου στέγασης: Καταβάλλεται σε νοικοκυριά που διαμένουν σε μισθωμένη κατοικία ή σε άτομα που επιβαρύνονται με το κόστος ενός ενυπόθηκου δανείου πρώτης κατοικίας. Το ύψος του επιδόματος αυξάνεται ανάλογα με τον αριθμό των μελών του νοικοκυριού ή στην περίπτωση μονογονεϊκών οικογενειών με ανήλικα παιδιά κ.λπ.
- Επίδομα θέρμανσης<sup>37</sup>
- Κοινωνικό Τιμολόγιο Παροχής Ηλεκτρικής Ενέργειας και Ύδρευσης των νοικοκυριών.
- Επανασύνδεση με τα δίκτυα ηλεκτρικής ενέργειας και ύδρευσης των νοικοκυριών με χαμηλό εισόδημα, αποσυνδεδεμένα λόγω χρεών και ρύθμιση της εξόφλησης αυτών των χρεών με ευνοϊκούς όρους.
- Εισόδημα Κοινωνικής Αλληλεγγύης, το οποίο συνδυάζει μια εισοδηματική στήριξη<sup>38</sup> με την ένταξη σε κοινωνικά προγράμματα για τη μείωση της φτώχειας και την ένταξη σε προγράμματα του Ταμείου Ευρωπαϊκής Βοήθειας για Άπορους (TEBA).

<sup>37</sup> Παρέχονται 20 λεπτά του ευρώ ανά λίτρο πετρελαίου.

<sup>38</sup> Η εισοδηματική ενίσχυση είναι 200€ πλέον 100€ για κάθε ενήλικα και 50€ για κάθε ανήλικο μέλος του νοικοκυριού. Το 2019 αναμένεται να εισπράξουν κοινωνικό μέρισμα 1,4 εκατομμύρια νοικοκυριά

- Κοινωνικό μέρισμα, μια άπαξ εισοδηματική ενίσχυση Προέρχεται από το πρωτογενές πλεόνασμα του Α.Ε.Π.
- Επίδομα ανεργίας το οποίο χορηγείται σε άτομα που απολύθηκαν, εφόσον πριν είχαν συμπληρώσει συγκεκριμένο αριθμό ημερών ασφάλισης
- Επίδομα για 5 μήνες σε ανέργους νέους 20-29 ετών, εφόσον παραμείνουν γραμμένοι στα Μητρώα Ανέργων του Ο.Α.Ε.Δ. για ένα χρόνο
- Ξενώνες προσωρινής διαμονής που λειτουργεί το Εθνικό Κέντρο Κοινωνικής Αλληλεγγύης (Ε.Κ.Κ.Α), οι οποίες προσφέρουν δυνατότητα διαμονής για μικρό χρονικό διάστημα, σε πρόσωπα που βρίσκονται σε πολύ μεγάλη ανάγκη. Διατίθενται σε διάφορες πόλεις της Ελλάδας, αλλά κυρίως σε μεγάλα αστικά κέντρα (Αθήνα, Θεσσαλονίκη, Πάτρα, Ηράκλειο, Λάρισα κ.α.)
- Υποστήριξη από τις κοινωνικές υπηρεσίες για εξόφληση χρεών που σχετίζονται με λογαριασμούς ύδρευσης και ηλεκτροδότησης.
- Εφάπαξ επίδομα αντιμετώπισης έκτακτων προβλημάτων για αποτροπή της έξωσης από κατοικία, κάλυψης κόστους ιατρικών υπηρεσιών κλπ.
- Παροχή χρηματικών βοηθημάτων, ή/και παροχή αγαθών, υπηρεσιών κλπ.

Ένας αριθμός Ελλήνων Τσιγγάνων και Ελλήνων μη Τσιγγάνων ωφελουμένων, εξαρτάται κυριολεκτικά από το κράτος πρόνοιας και δεν έχει την οικονομική δυνατότητα να αναπτύξει ή να αξιοποιήσει τις επαγγελματικές του δεξιότητες. Ταυτόχρονα, υπάρχουν Έλληνες Τσιγγάνοι και Έλληνες μη Τσιγγάνοι ωφελούμενοι που προτιμούν να δέχονται χαμηλόμισθες θέσεις εργασίας ώστε να μην υπερβαίνουν τα εισοδηματικά όρια που έχουν καθοριστεί ως προϋπόθεση για την είσπραξη – απόλαυση αυτών των παροχών ή ευεργετημάτων. Έτσι, μερικές φορές πολλαπλά οφέλη λειτουργούν ως αντικίνητρο για την κοινωνική ένταξη των Ελλήνων Τσιγγάνων στην αγορά εργασίας. Σήμερα, η χορήγηση των επιδομάτων πρόνοιας προς τις ευπαθείς ομάδες γίνεται μέσω της ηλεκτρονικής πλατφόρμας του Οργανισμού Κοινωνικής Φροντίδας και Αλληλεγγύης (ΟΠΕΚΑ). Ο ΟΠΕΚΑ διατηρεί μητρώο δικαιούχων κοινωνικών παροχών για τον έλεγχο και διασταύρωση των δεδομένων ώστε να αποφεύγεται η αδικαιολόγητη χορήγηση επιδομάτων. Επίσης, η φιλοσοφία χορήγησης κάποιου είδους επιδόματος σταδιακά μεταβάλλεται και γίνονται προσπάθειες για σύνδεση των επιδομάτων με κίνητρα ενεργοποίησης των πολιτών. Τα επιδόματα ανεργίας του ΟΑΕΔ, το Κοινωνικό Εισόδημα Αλληλεγγύης (ΚΕΑ) και οι παροχές των Δήμων συνδυάζονται με δράσεις προώθησης των ωφελούμενων στην Εκπαίδευση, στην επαγγελματική κατάρτιση και στην Απασχόληση. Γενικότερα, το κράτος ακολουθεί πιο ορθολογική πολιτική στον τομέα των κοινωνικών παροχών και επιδομάτων, που αποκαθιστά στρεβλώσεις και ανεπάρκειες του παρελθόντος στη χορήγησή τους, δεδομένου ότι σήμερα έχει βελτιωθεί ο σχεδιασμός τους, ενισχύεται διαρκώς η δυνατότητα ελέγχων και διασταύρωσης στοιχείων και κυρίως, η χορήγηση παροχών και επιδομάτων συνδέεται όλο και περισσότερο με όρους, προϋποθέσεις και κριτήρια που αποδεικνύουν την κοινωνική ενεργοποίηση των ωφελουμένων - δικαιούχων.

Οι κοινωνικές παροχές χορηγούνται με εισοδηματικά κυρίως κριτήρια και είναι προσβάσιμες από κάθε φτωχό νοικοκυριό. Οι περισσότεροι Έλληνες Τσιγγάνοι μπορούν να τις εισπράττουν, επειδή ανήκουν στα φτωχά νοικοκυριά. Ωστόσο, για να μπορούν να ασκούν το δικαίωμά τους να εισπράττουν όλες τις παροχές που δικαιούνται, πρέπει αφ ενός να τις γνωρίζουν και αφ ετέρου να είναι σε θέση να εκτελούν όλες τις απαραίτητες ενέργειες ώστε να καθίστανται δικαιούχοι (σύνταξη και υποβολή αίτησης, συγκέντρωση και υποβολή δικαιολογητικών εγγράφων κ.α.), κάτι που για τους αναλφάβητους και περιθωριοποιημένους Έλληνες Τσιγγάνους που ζουν σε άτυπες μορφές κατοικίας, είναι πάρα πολύ δύσκολο. Προκειμένου να ξεπεραστούν αυτές οι δυσκολίες και να δοθεί πραγματικά η δυνατότητα σε όλους τους Έλληνες Τσιγγάνους να εισπράττουν όλες τις παροχές που εκ του νόμου δικαιούνται, γίνεται προσπάθεια ενημέρωσης όλων των πιθανών δικαιούχων από τις δημόσιες υπηρεσίες μέσω των Κέντρων Κοινότητας που έχουν Παράρτημα Ρομά όπου εργάζονται Έλληνες Τσιγγάνοι διαμεσολαβητές που διευκολύνουν την επικοινωνία με τα μέλη των κοινοτήτων των Ελλήνων Τσιγγάνων. Αυτοί ενημερώνουν τις τοπικές κοινότητες των Ελλήνων Τσιγγάνων και βοηθούν τους δικαιούχους να

διεκπεραιώσουν τις διαδικασίες υποβολής των αιτήσεων. Επίσης, άλλες κοινωνικές υπηρεσίες ή/και διάφορες ΜΚΟ που ασχολούνται με θέματα ευπαθών κοινωνικών ομάδων, ενημερώνουν τις διάφορες κοινότητες Ελλήνων Τσιγγάνων για τις δυνατότητες ένταξής τους σε προγράμματα και παροχές. Γενικά, εκτιμάται ότι περισσότερο από το 50% των Ελλήνων Τσιγγάνων είναι ωφελούμενοι διαφόρων κοινωνικών παροχών ή/και επιδομάτων.

Το επίδομα στέγασης συνέβαλε στην άμβλυση ή στην πρόληψη της ακραίας φτώχειας σε ένα μεγάλο μέρος των ευάλωτων ομάδων του ελληνικού πληθυσμού δεδομένου ότι σύμφωνα με την Ελληνική Στατιστική Αρχή, ο πληθυσμός που κινδύνευε από τη φτώχεια ή τον κοινωνικό αποκλεισμό αυξήθηκε από 27,6% το 2009 σε 35,7% το 2013<sup>39</sup>. Έρευνα του FRA δείχνει ότι το 2016, ο κίνδυνος φτώχειας για το γενικό πληθυσμό ήταν 22%. Όμως, είναι βέβαιο ότι τα κοινωνικά επιδόματα μπορεί να βοηθούν τους ανθρώπους να επιβιώσουν και να αποφύγουν τις ακραίες καταστάσεις αλλά δεν δημιουργούν συνθήκες κοινωνικής ανάπτυξης που θα οδηγήσουν στην κοινωνική ένταξη περιθωριοποιημένων κοινωνιών. Για να συμβεί αυτό, απαιτείται ένα σταθερό, ικανοποιητικό εισόδημα, το οποίο προϋποθέτει την πρόσβαση σε ικανοποιητικά αμειβόμενες θέσεις νόμιμης και σταθερής εργασίας. Γενικότερα, ο σκοπός των επιδομάτων είναι να στηρίξουν τα νοικοκυριά ή τα άτομα προκειμένου να βρουν κίνητρα για τη βελτίωση των συνθηκών διαβίωσής τους.

Εκτός από τις προαναφερόμενες παροχές, κατά τη διάρκεια της κρίσης υπήρχαν νομοθετικές πρωτοβουλίες για τη διευκόλυνση των υπερχρεωμένων ατόμων μέσω της ρύθμιση των χρεών τους και της προστασίας της πρώτης κατοικίας τους από κατάσχεση<sup>40</sup>. Επίσης, όσον αφορά την εφαρμογή οποιωνδήποτε μέτρων, οικονομικών ενισχύσεων, παροχών και προγραμμάτων στήριξης, δίδεται ιδιαίτερη έμφαση στην προστασία των νοικοκυριών με ανήλικα τέκνα και τις μονογονεϊκές οικογένειες, με βάση τις διεθνείς συνθήκες προστασίας των δικαιωμάτων του παιδιού και χωρίς ποτέ καμία διάκριση έναντι οποιασδήποτε κοινωνικής ομάδας.<sup>41</sup>

## Αντιμετώπιση των διακρίσεων, του διαχωρισμού στην κατοικία και άλλων μορφών αντιτσιγγανισμού στο Οικιστικό

Η υλοποίηση των μετεγκαταστάσεων Ελλήνων Τσιγγάνων από διαχωρισμένους καταυλισμούς ή οικισμούς μέσα στον οικιστικό ιστό, αποτελεί ισχυρό δείγμα πολιτικής βούλησης για άρση των αποκλεισμών και του διαχωρισμού στο Οικιστικό των Ελλήνων Τσιγγάνων. Η αναλυτική χαρτογράφηση που είναι διαθέσιμη στην Ειδική Γραμματεία είναι πλέον ένα καλό εργαλείο για την επίλυση των προβλημάτων που συσσωρεύτηκαν στο παρελθόν, όπως επίσης, για τη λύση των προβλημάτων στους οικισμούς που δημιουργήθηκαν με κρατική παρέμβαση στη δεκαετία του 2000 και έχουν υποστεί σημαντικές ζημιές. Τώρα το κράτος σχεδιάζει διάφορα μέτρα για την αντιμετώπιση των προβλημάτων αυτών των οικισμών, είτε με την μετεγκατάσταση των κατοίκων και την κατάργησή τους, είτε σε άλλες περιπτώσεις με αντικατάσταση των υφιστάμενων οικίσκων με καινούργιους, την αλλαγή των περιβαλλοντικών συνθηκών και την επίλυση διαφόρων προβλημάτων που δυσχεραίνουν την καθημερινή ζωή των Ελλήνων Τσιγγάνων, όπως σύνδεση με τα δίκτυα κοινής ωφέλειας. Τα μέτρα αυτά μπορούν να δώσουν μια θετική προοπτική σε συγκεκριμένους τομείς, ιδίως εκεί όπου η επιδείνωση των συνθηκών στέγασης συνήθως συνδυάζεται με παραβατικότητα και κοινωνικές συγκρούσεις.

<sup>39</sup> [https://www.statistics.gr/documents/20181/300673/GreeceInFigures\\_2015Q3\\_GR.pdf/e0897735-44e7-4d40-aff5-79f14317f7e2](https://www.statistics.gr/documents/20181/300673/GreeceInFigures_2015Q3_GR.pdf/e0897735-44e7-4d40-aff5-79f14317f7e2)

<sup>40</sup> Νόμος 3869/2010 (ΦΕΚ 130/Α/3.8.2010) Ρύθμιση οφειλών υπερχρεωμένων φυσικών προσώπων. Τροποποιήσεις και προσθήκες Ν. 3996/2011 (ΦΕΚ 170/Α/5.8.2011), Ν. 4161/2013 (ΦΕΚ143/Α/14.6.2013), Ν. 4336/2015 (ΦΕΚ 94/Α/14-8-2015) και Ν. 4346/2015 (ΦΕΚ 152/Α/20.11.2015)

<sup>41</sup>footnote



Οι νομοθετικές ρυθμίσεις πάνω στις οποίες στηρίζεται η υλοποίηση της οικιστικής τακτοποίησης των Ελλήνων Τσιγγάνων αποτελούν πολύτιμο εργαλείο αντιμετώπισης των πιθανών νομικών ή/και άλλων "τεχνικών" εμποδίων που ενδέχεται να προκύψουν. Η παροχή κινήτρων στις οικογένειες Ελλήνων Τσιγγάνων για να αποχωρήσουν από τους διαχωρισμένους καταυλισμούς και τις εξαθλιωμένες κατοικίες, άρχισαν να αποδίδουν τους πρώτους καρπούς, με αρχή τον Δήμο Χαλανδρίου Αττικής, όπου υπήρξε η πρώτη συναινετική κατεδάφιση παραπηγμάτων Ελλήνων Τσιγγάνων, και εγκατάσταση αυτών των οικογενειών σε σπίτια εντός του οικιστικού ιστού, αξιοποιώντας το μέτρο της επιδότησης ενοικίου.

Η βελτίωση της υποδομής και ο εξωραϊσμός περιοχών – γειτονιών που κατά πλειοψηφία κατοικούν Έλληνες Τσιγγάνοι, σε συνδυασμό με νομοθετικές ρυθμίσεις που αφορούν την ένταξη περιοχών στο αστικό σχέδιο πόλης, βελτιωτικές παρεμβάσεις όπως διανοίξεις δρόμων, διαμόρφωση κοινόχρηστων χώρων, επέκταση δικτύων ύδρευσης, αποχέτευσης και ηλεκτρικού, είναι αναμφίβολα δράσεις που ακυρώνουν τον οικιστικό στιγματισμό και αποκαθιστούν διακρίσεις.

Σε επίπεδο πόλης, είναι βέβαιο ότι πολλοί ιδιοκτήτες οικιών, προκειμένου να μη τις ενοικιάσουν σε Έλληνες Τσιγγάνους, προφασίζονται διάφορες αιτίες και δικαιολογίες. Είναι βέβαιο ότι αυτές οι συμπεριφορές είναι πολύ δύσκολο να επιβεβαιωθούν, αφού ακόμα κι αν υπήρχε αυτή η δυνατότητα οι Έλληνες Τσιγγάνοι αρνούνται να καταγραφούν σε οποιοδήποτε τύπου επίσημο έγγραφο ως οτιδήποτε άλλο εκτός από Έλληνες πολίτες. Υπάρχουν πολλές δικαστικές υποθέσεις Ελλήνων πολιτών που σχετίζονται με συγκρούσεις και την προστασία των συμφερόντων τους μέσω της προσφυγής στη δικαιοσύνη. Όταν χρησιμοποιούν το δικαστικό σύστημα, οι Έλληνες Τσιγγάνοι δεν αναγνωρίζουν την ανάγκη προσφυγής με οποιαδήποτε άλλης μορφής ταυτότητα πέραν εκείνης του Έλληνα πολίτη. Γενικότερα, στις περιοχές όπου οι Έλληνες Τσιγγάνοι έχουν ένα καλό επίπεδο κοινωνικής ένταξης, υπάρχει μια αποδεκτή συμβίωση με τον πληθυσμό των Ελλήνων μη Τσιγγάνων της κάθε περιοχής, αφού σε γενικές γραμμές εκεί υπάρχει συνάντηση συμφερόντων, αφού σε εκείνες τις περιοχές ένα υψηλό ποσοστό Ελλήνων Τσιγγάνων, είναι ιδιοκτήτες ακίνητης περιουσίας.

# ΑΝΤΙΚΤΥΠΟΣ ΤΩΝ ΠΟΛΙΤΙΚΩΝ ΥΓΕΙΑΣ ΣΤΟΥΣ ΕΛΛΗΝΕΣ ΤΣΙΓΓΑΝΟΥΣ

## Διασφαλίζοντας ίση πρόσβαση στις δημόσιες υπηρεσίες υγείας

Στην Ελλάδα το αγαθό «Υγεία» όπως σε πάρα πολλές χώρες, προσφέρεται από ένα σύνολο Θεσμών, Ιδρυμάτων, Φορέων, Δομών, Μηχανισμών και Επαγγελματιών, τα οποία -όλα μαζί- (Δημόσιοι και Ιδιωτικοί) συγκροτούν το αποκαλούμενο «Εθνικό Σύστημα Υγείας» (ΕΣΥ).

Ειδικά σε ότι αφορά στους Έλληνες Τσιγγάνους (Ρομά<sup>42</sup>), η πρόσβαση σε ποιοτική, ελεύθερη και δωρεάν Υγεία είναι πολύ δύσκολη, δεδομένου ότι η απόλαυση ποιοτικών υπηρεσιών Υγείας απαιτεί οικονομική ευρωστία, αφού ναι μεν τυπικά το αγαθό «Υγεία» προσφέρεται επί ίσοις όροις σε όλους τους Έλληνες πολίτες δωρεάν, αλλά παρόλα ταύτα, οι οικονομικά ασθενέστερες τάξεις της ελληνικής κοινωνίας (όπως οι Έλληνες Τσιγγάνοι), εισπράττουν υπηρεσίες Υγείας που είναι κατά πολύ υποδεέστερες του μέσου Ευρωπαίου πολίτη. Μελέτη του 2011, δείχνει το 77% των Ελλήνων Τσιγγάνων ως ανασφάλιστους, δηλαδή, δεν είναι δικαιούχοι ιατρικών υπηρεσιών που απορρέουν από την ασφάλισή τους ως εργαζόμενοι. Όλοι οι ανασφάλιστοι Έλληνες πολίτες που έχουν βιβλιάριο Πρόνοιας (ως άποροι), εισπράττουν δωρεάν περίθαλψη και θεραπεία σε όλα τα δημόσια νοσοκομεία. Όσον αφορά την πρόσβαση των Ελλήνων Τσιγγάνων στην ιδιωτική ασφάλιση, σε έρευνα του 2009 στην Ελλάδα, από τους 3.492 Έλληνες Τσιγγάνους που ερωτήθηκαν, το 0,2% δήλωσε ότι είχαν ιδιωτική ασφάλιση και το 6,8% δήλωσαν ότι πλήρωσαν υπηρεσίες υγείας με δικά τους χρήματα. Σύμφωνα με πιο πρόσφατα στοιχεία, σε έρευνα του EUMIDIS II του FRA το 2014, το 79% των ερωτηθέντων Ελλήνων Τσιγγάνων άνω των 16 δήλωσαν ότι καλύπτονται από το βασικό εθνικό σύστημα υγείας - περίθαλψης ή άλλη συμπληρωματική ασφάλιση. Το 2016, δόθηκε σε ανασφάλιστες και ευάλωτες κοινωνικές ομάδες το δικαίωμα δωρεάν ελεύθερης πρόσβασης σε όλες τις δομές δημόσιας υγείας, για παροχή νοσηλευτικής και υγειονομικής περίθαλψης.<sup>43</sup> Το θεσμικό αυτό πλαίσιο εξίσωσε το δικαίωμα πρόσβασης ασφαλισμένων και ανασφάλιστων στην περίθαλψη από το Εθνικό δημόσιο σύστημα υγείας. Μετά την έγκριση του νόμου περί παροχής υγειονομικής περίθαλψης σε ανασφάλιστους και οικονομικά αδύναμους πολίτες το 2016, όλοι οι Έλληνες Τσιγγάνοι μπορούν να έχουν δωρεάν νοσηλευτική, ιατρική και φαρμακευτική φροντίδα σε όλες τις δομές δημόσιας υγείας. Αν και η ασφαλιστική κάλυψη είναι καθολική, ο πληθυσμός που ανήκει σε ομάδες χαμηλού εισοδήματος, όπως οι Έλληνες Τσιγγάνοι, αντιμετωπίζει δυσκολίες στην πρόσβαση σε υπηρεσίες υγείας και υγειονομικής περίθαλψης ανώτερης ποιότητας.

Το Εθνικό Σύστημα Υγείας στην Ελλάδα χρηματοδοτείται κατά 60% από δημόσιες δαπάνες (κρατικός προϋπολογισμός και κοινωνική ασφάλιση) και κατά 40% από ιδιωτικές δαπάνες είτε με απευθείας πληρωμή από τους ίδιους τους πολίτες είτε μέσω ιδιωτικής ασφάλισης υγείας. Οι υψηλές ιδιωτικές δαπάνες οφείλονται στην αδυναμία του κράτους να καλύψει τις ανάγκες. Ιδιαίτερα μεγάλη είναι η παρουσία του ιδιωτικού τομέα στην Πρωτοβάθμια Φροντίδα Υγείας (Π.Φ.Υ.). Τελικά, η Π.Φ.Υ παρέχεται από ένα μωσαϊκό φορέων, χωρίς κρατικό σχεδιασμό και συντονισμό, ενώ οι μονάδες Πρωτοβάθμιας Φροντίδας Υγείας στη χώρα, δεν έχουν ορθολογική κατανομή, ούτε σε ότι αφορά στη γεωγραφική - χωρική

<sup>42</sup> Στην Ελλάδα, προτιμάται και χρησιμοποιείται σχεδόν αποκλειστικά ο όρος «Έλληνες Τσιγγάνοι» τόσο από τους ίδιους τους Έλληνες Τσιγγάνους όσο και από την ελληνική κοινωνία. Ο όρος «Ρομά» έχει υιοθετηθεί και χρησιμοποιείται από την Πολιτεία και από τα Μέσα Μαζικής Ενημέρωσης, ως πιο «Πολιτικά Ορθός», ενώ στην πραγματικότητα θεωρείται ότι παραπέμπει σε κάτι «άλλο» και «ξένο» από αυτό που στην πραγματικότητα είναι οι Έλληνες Τσιγγάνοι. Για το λόγο αυτό, οι Οργανώσεις τους βρίσκονται αυτή την περίοδο σε διαδικασία διαμόρφωσης κειμένου διευκρίνησης για τον όρο με τον οποίο επιλέγουν να αποκαλούνται από τους μη Τσιγγάνους (Πολιτεία και κοινωνία).

<sup>43</sup> Νόμος 4368/2016 (ΦΕΚ 21 τ.Α/21.2.2016) Μέτρα για την Επιτάχυνση του κυβερνητικού έργου

διασπορά τους στην ελληνική επικράτεια, αλλά ούτε και σε ότι αφορά στη συσχέτιση με τις υπάρχουσες καταγεγραμμένες κατά τόπους ανάγκες.<sup>44</sup>

Φορείς του Δημοσίου που παρέχουν υπηρεσίες Π.Φ.Υ. είναι: τα εξωτερικά Ιατρεία των Νοσοκομείων, το Εθνικό Κέντρο Άμεσης Βοήθειας (ΕΚΑΒ), τα Περιφερειακά Ιατρεία (τα οποία λειτουργούν σε αστικά κέντρα των Περιφερειών), τα Κέντρα Υγείας, και τα Κέντρα Ψυχικής Υγείας. Τα Κέντρα Υγείας στην Αττική και στη Θεσσαλονίκη είναι ελάχιστα, ενώ αυτά που έχουν συσταθεί σε αγροτικές περιοχές υπολειτουργούν, γιατί δεν έχουν ούτε προσωπικό ούτε τον αναγκαίο εξοπλισμό. Αντίθετα, σε όλη τη χώρα, υπάρχει πλήθος ιδιωτικών διαγνωστικών κέντρων, ιδιωτικών εργαστηρίων και ιδιωτών ιατρών, αλλά η πρόσβαση σε αυτά απαιτεί την οικονομική συμμετοχή των ασθενών. Οι ανασφάλιστοι και άποροι πολίτες όπως οι Έλληνες Τσιγγάνοι, δεν μπορούν να πληρώσουν εξ ιδίων το κόστος της ιατροφαρμακευτικής περίθαλψης και δεδομένων των αδυναμιών των Κέντρων Υγείας, συνήθως καταλήγουν στα εξωτερικά ιατρεία των δημοσίων νοσοκομείων όπου υπάρχει μεγάλη αναμονή λόγω συνωστισμού. Επίσης, φάρμακα, υπηρεσίες ή ιατρικά αναλώσιμα παρέχονται με οικονομική συμμετοχή των ασθενών που μπορεί να φτάσει έως το 20%.

Ενδεικτικά είναι τα στοιχεία από την έρευνα *HEALTH AND THE ROMA COMMUNITY/ANALYSIS OF THE SITUATION IN EUROPE* που πραγματοποιήθηκε στην Ελλάδα το 2009: Από τους 175 Έλληνες Τσιγγάνους που είχαν δηλώσει ότι πρόσφατα επισκέφθηκαν ιατρό, το 30,9% είχε επισκεφθεί ιατρό δημοσίου Νοσοκομείου, το 6,8% είχε επισκεφθεί ιατρό συμβεβλημένο με το δημόσιο, το 23,7% επισκέφθηκε ιατρό των Κέντρων Υγείας και το 13,6% επισκέφθηκε ιδιώτη ιατρό τον οποίο πλήρωσε με δικά του χρήματα. Επίσης, δήλωσαν ότι στη διάρκεια του τελευταίου χρόνου για λόγους έκτακτης ανάγκης, είχαν απευθυνθεί: σε δημόσιο νοσοκομείο ποσοστό 91,8%, σε υπηρεσία πρώτων βοηθειών μέσω δημοσίας ασφάλειας ποσοστό 4,6% ενώ σε ιδιωτικό φορέα με πληρωμή εξ ιδίων πήγε το 2,17%.<sup>45</sup> Από την ίδια έρευνα προκύπτει ότι από 641 Έλληνες Τσιγγάνους που χρειάστηκαν ιατρική βοήθεια, σε ποσοστό 83% την έλαβαν ενώ σε ποσοστό 17% όχι. Ως αιτίες μη λήψης ιατρικής βοήθειας, αναφέρθηκαν: Η οικονομική αδυναμία (26,2%),<sup>46</sup> η ανάγκη να βγουν για δουλειά (17,1%), η έλλειψη μέσου μετακίνησης (11,7%), η αδυναμία να κλείσουν τηλεφωνικά ραντεβού (8%) και η αναμονή στο νοσοκομείο (7,2%). Η ανεπάρκεια των δημόσιων φορέων Π.Φ.Υ, η φτώχεια, ο αναλφαριθμισμός και η έλλειψη αγωγής υγείας, ευθύνονται για τη σοβαρή υστέρηση στον τομέα της πρόληψης στους Έλληνες Τσιγγάνους και σε ομάδες πληθυσμού που βρίσκονται σε αντίστοιχη κοινωνικοοικονομική κατάσταση. Να σημειωθεί ότι ο χρόνος που απαιτείται για την πρόσβαση σε μονάδες υγείας ή ο χρόνος αναμονής σε αυτές για διεκπεραίωση των απαραίτητων ενεργειών, είναι απολύτως ίδιος, τόσο για τους Έλληνες Τσιγγάνους όσο και για τους Έλληνες μη Τσιγγάνους.

Σχετική με τα παραπάνω είναι η διαπίστωση του άρθρου **"CLOSING THE LIFE EXPECTANCY GAP OF ROMA IN EUROPE"** το οποίο δημοσιεύεται στην *European Public Health Alliance (EPHA)*, ότι ένα ευρύ φάσμα κοινωνικοοικονομικών και περιβαλλοντικών καθοριστικών παραγόντων της υγείας σε διάφορες χώρες, επηρεάζουν αρνητικά τον πληθυσμό των Ρομά, με αποτέλεσμα την κακή τους υγεία<sup>47</sup>. Αυτό ισχύει και για τους Έλληνες Τσιγγάνους και ιδιαίτερα στις συνθήκες της οικονομικής και κοινωνικής κρίσης στην Ελλάδα, η οποία θίγει κυρίως τα κατώτερα κοινωνικοοικονομικά στρώματα και κοινωνικά αποκλεισμένες ομάδες όπως είναι οι Έλληνες Τσιγγάνοι. Είναι χαρακτηριστικό το

<sup>44</sup> Οικονόμου Χαράλαμπος, Πολιτικές Υγείας στην Ελλάδα και τις Ευρωπαϊκές Κοινωνίες, εκδόσεις Διόνικος, Αθήνα 2004 (Εθνική Σχολή Δημόσιας Υγείας)

<sup>45</sup> [http://www.gitanos.org/european\\_programmes/health/](http://www.gitanos.org/european_programmes/health/)

Στην περίοδο της οικονομικής κρίσης, το πρόβλημα των Κέντρων Υγείας είναι πολύ μεγαλύτερο, αφενός λόγω των προβλημάτων στη δημοσιονομική πολιτική και αφ' ετέρου λόγω της απαγόρευσης των προσλήψεων. Έτσι, το ποσοστό των ασθενών που επισκέπτεται τα εξωτερικά ιατρεία των νοσοκομείων αυξάνεται.

<sup>46</sup> Σήμερα ο λόγος της «οικονομικής αδυναμίας» δεν προβάλλεται έντονα γιατί η ιατροφαρμακευτική περίθαλψη παρέχεται δωρεάν στους ανασφάλιστους

<sup>47</sup> <https://epha.org/wp-content/uploads/2018/10/closing-the-life-expectancy-gap-of-roma-in-europe.pdf>

γεγονός ότι το 2014, σύμφωνα με Έρευνα του FRA (*EU MIDIS II 2016*), το 96% των Ελλήνων Τσιγγάνων είχε εισοδήματα κάτω από το όριο φτώχειας όταν ο κίνδυνος φτώχειας στο γενικό πληθυσμό ήταν 22%<sup>48</sup>. Ως εκ τούτου, το μέσο προσδόκιμο ζωής των Ελλήνων Τσιγγάνων είναι πολύ χαμηλότερο από εκείνο του γενικού ελληνικού πληθυσμού, δηλαδή 55-65 ετών για τους Έλληνες Τσιγγάνους έναντι 78 ετών για τον συνολικό πληθυσμό.<sup>49</sup>

Κρίσιμα ζητήματα για τους Έλληνες Τσιγγάνους στον τομέα υγεία – περίθαλψη αποτελούν: Η εγκατάσταση - στέγαση των Ελλήνων Τσιγγάνων σε οικισμούς και περιοχές όπου δεν υπάρχουν βασικές υποδομές όπως ύδρευση, ηλεκτρισμός, αποχέτευση, δημόσια αποκομιδή απορριμμάτων, ή ελλιπούς πρόσβαση σε υπηρεσίες υγείας - πρόνοιας κα. Οι συνθήκες αυτές αναμφίβολα αποτελούν σημαντική αιτία προβλημάτων υγείας. Υπάρχει επίσης μια κατηγορία προβλημάτων που σχετίζονται με τις στρεβλώσεις και ελλείψεις του Εθνικού Συστήματος Υγείας στην Πρωτοβάθμια Φροντίδα Υγείας (ΠΦΥ), με αρνητικές επιπτώσεις σε όλο τον ελληνικό πληθυσμό αλλά ιδιαίτερα σε κοινωνικές ομάδες με χαμηλό εισοδηματικό και εκπαιδευτικό επίπεδο, όπως είναι οι Έλληνες Τσιγγάνοι. Χαρακτηριστικά αναφέρεται, ότι το πρόβλημα της παχυσαρκίας είναι πρόβλημα των Ελλήνων Τσιγγάνων αλλά και του γενικού πληθυσμού, αφού το ποσοστό παχυσαρκίας στην Ελλάδα (24%) είναι το δεύτερο υψηλότερο μεταξύ των χωρών της Ευρωπαϊκής Ένωσης (Ε.Ε.). Επίσης το ποσοστό των καπνιζόντων παραμένει υψηλό σε όλο τον ελληνικό πληθυσμό, ενώ σε επίπεδο προληπτικών ελέγχων υπολείπονται των πολιτών άλλων ευρωπαϊκών χωρών.<sup>50</sup>

Πρέπει και σε αυτό το κεφάλαιο, να τονιστεί ότι όπως σε όλους τους άλλους τομείς, έτσι και στην Υγεία, στην Ελλάδα δεν συλλέγονται και δεν υπάρχουν δεδομένα που να αφορούν χωριστά στους Έλληνες Τσιγγάνους και χωριστά στους Έλληνες μη Τσιγγάνους, οπότε δεν μπορεί να εξαχθούν συμπεράσματα που να αφορούν ειδικά στην υγεία των Ελλήνων Τσιγγάνων.<sup>51</sup> Ωστόσο, μια έκθεση με τίτλο «Ελλάδα: Προώθηση της κοινωνικής ενσωμάτωσης των Ελλήνων Τσιγγάνων. Μελέτη εθνικών πολιτικών» που δημοσιεύτηκε το 2011 από την Ευρωπαϊκή Επιτροπή, παρέχει ορισμένες πληροφορίες σχετικά με την κατάσταση υγείας των Ελλήνων Τσιγγάνων. Για παράδειγμα, η έκθεση αναφέρει:

- Το 90% του πληθυσμού των Ελλήνων Τσιγγάνων αξιολογεί την κατάσταση της υγείας τους ως καλή ή πολύ καλή, χωρίς διαφορές μεταξύ των δύο φύλων, αλλά σημαντικές διαφορές (φτάνοντας το 60%) μεταξύ ηλικιακών ορίων.
- Μεγάλη πλειοψηφία (πάνω από το 90%) δεν πάσχει από κάποια χρόνια νόσο, ημικρανίες, πονοκεφάλους, αλλεργία ή υψηλή αρτηριακή πίεση. Τα πιο συνηθισμένα νοσήματα είναι αυτά που συνδέονται με προβλήματα στην εμμηνόπαυση.
- Το 98% των Ελλήνων Τσιγγάνων που είναι κάτω των 45 ετών δεν εμφανίζει αναπηρίες ή χρόνιες ασθένειες.
- Όσον αφορά την επαφή τους με τις υπηρεσίες υγείας, διαπιστώθηκε ότι ο βασικός λόγος μη είσπραξης ιατρικής περίθαλψης ήταν οικονομικός (60% των περιπτώσεων), με αιτίες όπως "αδυναμία διακοπής της εργασίας τους», «Έλλειψη μέσων μεταφοράς», ή «Απουσία ασφάλισης». Επιπλέον, η πλειοψηφία των ανήλικων ανεξαρτήτως φύλου (63%) δεν έχει πάει ποτέ σε οδοντίατρο, ενώ από τους

<sup>48</sup> European Union Agency for Fundamental Rights (2016) Second European Union Minorities and Discrimination Survey (EU-MIDIS II) Roma – Selected Findings.

Σύμφωνα με το Eurostat, το ποσοστό του γενικού πληθυσμού στην Ελλάδα που κινδυνεύει να περιέλθει σε καθεστώς φτώχειας το 2014 ήταν 36% ( <https://ec.europa.eu/eurostat/documents/2995521/7034688/3-16102015-CP-EN.pdf> )

<sup>49</sup> Δ. Ζιώμας, Ν. Μπούζας και Ν. Σπυροπούλου (2011) «Ελλάδα: Προσθώντας την Κοινωνική Ένταξη των Ελλήνων Τσιγγάνων. Μια μελέτη των Εθνικών πολιτικών». Ευρωπαϊκή Επιτροπή

<sup>50</sup> [https://ec.europa.eu/health/sites/health/files/state/docs/chp\\_gr\\_greece.pdf](https://ec.europa.eu/health/sites/health/files/state/docs/chp_gr_greece.pdf)

<sup>51</sup> [http://www.gitanos.org/european\\_programmes/health/](http://www.gitanos.org/european_programmes/health/) Η έρευνα δείχνει ότι τα στοιχεία για τους Έλληνες Τσιγγάνους προέκυψαν από δειγματοληπτική έρευνα και ότι στο ελληνικό κράτος δεν υπάρχουν καταγεγραμμένα στοιχεία για τους Έλληνες Ρομά.

ενήλικες, στον οδοντίατρο δεν έχει πάει ποτέ μόνο το 25%. Επιπλέον, το 21% των γυναικών δεν έχει επισκεφτεί ποτέ γυναικολόγο, ενώ το 35,6% έχει επισκεφτεί γυναικολόγο αλλά μόνο λόγω εγκυμοσύνης.<sup>52</sup>

Από περιστασιακή συλλογή δεδομένων στο πλαίσιο διεξαγωγής διαφόρων ερευνών όπως και από την εμπειρία κοινωνικών υπηρεσιών των Δήμων, θεωρούμε ότι ισχύουν τα εξής:

- Το ποσοστό των Ελλήνων Τσιγγάνων με χρόνιους περιορισμούς στις δραστηριότητές του για λόγους υγείας έφτανε στο 13%, όντας το ίδιο σε γυναίκες και άνδρες. Στο γενικό πληθυσμό, το ποσοστό στις γυναίκες ήταν 26,4 και στους άνδρες 21,8<sup>53</sup>
- Οι Έλληνες Τσιγγάνοι και των δύο φύλων τείνουν να έχουν ασθένειες που σχετίζονται με κακή διατροφή και άγχος<sup>54</sup>
- Οι Ελληνίδες Τσιγγάνες έχουν με μεγάλη συχνότητα προβλήματα στη σπονδυλική στήλη και στις αρθρώσεις<sup>55</sup>
- Υπάρχει μεγάλη συχνότητα οφθαλμικών και οδοντικών προβλημάτων που οφείλονται στην κακή διατροφή και τον υποσιτισμό<sup>56</sup>. Χαρακτηριστικά, σύμφωνα με την έρευνα **HEALTH AND THE ROMA COMMUNITY/ANALYSIS OF THE SITUATION IN EUROPE** που πραγματοποιήθηκε στην Ελλάδα το 2009 με δείγμα από 215 ανήλικους Έλληνες Τσιγγάνους, το 62,8% δεν είχε πάει ποτέ σε οδοντίατρο.
- Παρατηρείται κατάθλιψη και ψυχοσωματικά προβλήματα<sup>57</sup>ειδικότερα στις υποβαθμισμένες περιοχές με κακές συνθήκες διαβίωσης και υψηλό βαθμό περιθωριοποίησης. Το ζήτημα είναι πιο έντονο μεταξύ των γυναικών, οι οποίες στην πραγματικότητα δεν βιώνουν εφηβική ηλικία, αφού λόγω των πρόωρων «γάμων», μεταπηδούν από την παιδική ηλικία στην ενηλικίωση. Αυτό πολύ συχνά οδηγεί σε κατάθλιψη και συνδυάζεται με ευρεία χρήση ψυχοφαρμάκων και ηρεμιστικών. Η επίδραση των ίδιων κακών συνθηκών διαβίωσης, στους άνδρες εκφράζεται με εκτεταμένη χρήση εξαρτησιογόνων ουσιών από πολύ νεαρή ηλικία.

Οι συνθήκες διαβίωσης, οι αντιλήψεις και η συμπεριφορά στην υγεία, η περιορισμένη ένταξη στα προγράμματα πρόληψης έχουν άμεση σχέση με την κακή υγεία των Ελλήνων Τσιγγάνων. Για τους λόγους αυτούς, η Κυβέρνηση προγραμματίζει τη δημιουργία δομών υγιεινής και ομάδων βελτίωσης των συνθηκών περιβαλλοντικής υγιεινής σε οικισμούς και περιοχές συγκέντρωσης Ελλήνων Τσιγγάνων. Συγκεκριμένα, με επίκεντρο τους οικισμούς τύπου I (αμιγείς καταυλισμοί) και τύπου II (μικτοί καταυλισμοί) η Ειδική Γραμματεία σε συνεργασία με την Γενική Διεύθυνση Δημόσιας Υγείας του Υπουργείου Υγείας, στο πλαίσιο του οφειλόμενου συνεργατικού της ρόλου και δεδομένης της επείγουσας ανάγκης παρέμβασης στους παραπάνω οικισμούς, τον Φεβρουάριο του 2018, αποτύπωσε τις αιτούμενες παραμέτρους **Εκθέσεων Υγειονομικής Αναγνώρισης** προκειμένου αυτές να

<sup>52</sup> Δ. Ζιώμας, Ν. Μπούζας και Ν. Σπυροπούλου (2011) «Ελλάδα: Προσθώντας την Κοινωνική Ένταξη των Ελλήνων Τσιγγάνων. Μια μελέτη των Εθνικών πολιτικών». Ευρωπαϊκή Επιτροπή

<sup>53</sup> European Union Agency for Fundamental Rights (2016) Second European Union Minorities and Discrimination Survey (EU-MIDIS II) Roma – Selected Findings

<sup>54</sup> FRA Country thematic studies on the situation of Roma, June 2013

και [http://www.gitanos.org/european\\_programmes/health/](http://www.gitanos.org/european_programmes/health/)

<sup>55</sup> Το πρόβλημα αυτό έχει σχέση με την τεκνοποίηση σε μικρή ηλικία και βέβαια με άλλους παράγοντες. Ως πρόβλημα αναφέρεται στην έρευνα HEALTH AND THE ROMA COMMUNITY/ANALYSIS OF THE SITUATION IN EUROPE στην Ελλάδα, πίνακες 5.5 και 5.6

<sup>56</sup> <http://fra.europa.eu/en/country-data/2013/country-thematic-studies-situation-roma>

<sup>57</sup> Footnote 23 as well as [http://www.gitanos.org/european\\_programmes/health/](http://www.gitanos.org/european_programmes/health/)

εκπονηθούν από τις αρμόδιες υπηρεσίες των Περιφερειών (85 οικισμοί με πληθυσμό άνω των είκοσι ατόμων σε 50 Δήμους της χώρας). Στα πορίσματα των Εκθέσεων Υγειονομικής Αναγνώρισης προβλέπονται μεταξύ άλλων, δράσεις που αφορούν: **(α)** στην αποτροπή βλαβών στην δημόσια υγεία λόγω χωροθέτησης του οικισμού, **(β)** στην απορρύπανση των χώρων από προϊόντα καύσης, από στάσιμα νερά και λύματα με βάση το υφιστάμενο δίκτυο υποδομών, **(γ)** στην καταπολέμηση τρωκτικών και αρθροπόδων υγειονομικής σημασίας, **(δ)** στη διασφάλιση της πρόσβασης σε πόσιμο νερό κ.α., **(ε)** εγκατάσταση υγειονομικών δομών (ντουζιέρες, τουαλέτες, υποδομές πλύσης ιματισμού) αναλογικά με τον πληθυσμό, **(στ)** δημιουργία των «Ομάδων Βελτίωσης», που θα αποτελούνται από Επόπτη Δημόσιας Υγείας και Τεχνικούς διαφόρων ειδικοτήτων.

## Αντιμετωπίζοντας τις ανάγκες των περισσότερων ευάλωτων ομάδων μεταξύ των Ελλήνων Τσιγγάνων

Ειδικά για τις γυναίκες και τα παιδιά των Ελλήνων Τσιγγάνων τα παρακάτω στοιχεία είναι ενδεικτικά:

Στην έρευνα **HEALTH AND THE ROMA COMMUNITY/ANALYSIS OF THE SITUATION IN EUROPE (2009)**: Από 227 γυναίκες 16 ετών και πάνω, το 21,5% δεν είχε πάει ποτέ σε γιατρό, το 35,6% είχε πάει μόνο λόγω εγκυμοσύνης και τοκετού, το 91,6% δεν είχε ποτέ κάνει μαστογραφία και το 68% δεν είχε κάνει ποτέ test rap ενώ μόνο το 5,3% πήγε σε γιατρό για συμβουλευτική ή οικογενειακό προγραμματισμό.

Σε επιδημιολογική μελέτη εμβολιαστικής κάλυψης των παιδιών Ελλήνων Τσιγγάνων ηλικίας 2-6 ετών που πραγματοποιήθηκε σε εθνικό επίπεδο το 2017, διαπιστώθηκε ότι μεγάλη πλειοψηφία των παιδιών (86%) διατηρούσε το βιβλιάριο εμβολιασμών, ενώ τα ποσοστά εμβολιαστικής κάλυψης βρέθηκαν πολύ χαμηλά για όλα τα εμβόλια ανεξαιρέτως. Οι καλύτερες συνθήκες διαβίωσης στον οικισμό, η εγγύτητά του σε πρωτοβάθμιες δομές υγείας που παρέχουν εμβολιασμούς και η παρουσία Ελλήνων Τσιγγάνων διαμεσολαβητών συσχετίζεται με υψηλότερους δείκτες εμβολιασμού, ενώ αντίθετα, ως εμπόδια πρόσβασης στις υπηρεσίες εμβολιασμού, αναφέρθηκαν το υψηλό οικονομικό κόστος, η μεγάλη απόσταση και οι διαδικαστικές δυσκολίες.<sup>58</sup>

Στη διάρκεια της περασμένης δεκαετίας, σοβαρό πρόβλημα ήταν το γεγονός ότι παρά την υλοποίηση πολλών προγραμμάτων εμβολιασμού παιδιών Ελλήνων Τσιγγάνων, αυτά έγιναν κυρίως με πρωτοβουλία διαφόρων Μ.Κ.Ο χωρίς μεταξύ τους συντονισμό και χωρίς να διασφαλίζουν τη διατήρηση των στοιχείων των εμβολιασμένων παιδιών. Το αποτέλεσμα είναι να μην γνωρίζουμε ποια παιδιά εμβολιάστηκαν και σε ποια εμβόλια. Αναμένεται βελτίωση, επειδή αφενός από το σχολικό έτος 2015 – 2016 για την εγγραφή παιδιών στο σχολείο πρέπει να υποβάλλεται Ατομικό Δελτίο Υγείας Μαθητή (Α.Δ.Υ.Μ.)<sup>59</sup> που ανανεώνεται ανά τριετία και περιλαμβάνει τα βασικά στοιχεία Υγείας κάθε παιδιού, και αφ' ετέρου, επειδή όλες οι απαραίτητες εξετάσεις για τη συμπλήρωση του ΑΔΥΜ, εκτελούνται πλέον από το Δημόσιο και εντελώς δωρεάν.

Γενικότερα, τα σύγχρονα προγράμματα πρόληψης υλοποιούνται για το γενικό πληθυσμό και τις ευπαθείς ομάδες, κυρίως από κρατικούς φορείς, όπως Κέντρο Ελέγχου και Πρόληψης Νοσημάτων (ΚΕΕΛΠΝΟ)<sup>60</sup> τα Κέντρα Πληροφόρησης Υγείας του Δικτύου Υγείων Πόλεων (Π.Ο.Υ.) και την τοπική αυτοδιοίκηση, με βάση τις ανάγκες υγείας που εντοπίζει το ΚΕΕΛΠΝΟ.

Σημαντικό ρόλο στην πρόληψη έχουν γενικότερα οι Κοινωνικές Υπηρεσίες, αλλά πιο πολύ, τα Παραρτήματα Ρομά και οι κοινωνικές υπηρεσίες των Νοσοκομείων. Τα Παραρτήματα

58 <https://phdtheses.ekt.gr/eadd/handle/10442/43513>

59 Κοινή Υπουργική Απόφαση (ΚΥΑ) Αρ. Φ.6/304/75662/Γ1 – ΦΕΚ Τεύχος Β', Αριθμός 1296-21/05/2014

60 <http://www.keelpno.gr/en-us/home.aspx>

Ρομά επειδή λειτουργούν σε περίπου 50 Δήμους στη χώρα και στα οποία εκτός των άλλων κοινωνικών επιστημόνων, εργάζονται και εκπαιδευμένοι Έλληνες Τσιγγάνοι Διαμεσολαβητές που γνωρίζουν καλά τα ζητήματα και τα προβλήματα των κοινοτήτων των Ελλήνων Τσιγγάνων. *(Τα Παραρτήματα Ρομά αποτελούν τμήμα των Κέντρων Κοινότητας)*. Επίσης, οι κοινωνικές υπηρεσίες των Νοσοκομείων και ειδικότερα των γυναικολογικών κλινικών, επειδή μπορούν να προσεγγίζουν τις συνήθως ανήλικες Ελληνίδες Τσιγγάνες που πηγαίνουν στα νοσοκομεία για να γεννήσουν και αξιοποιώντας το χρόνο που αυτές παραμένουν στο Νοσοκομείο, να προσφέρουν στοιχεία ατομικής ενδυνάμωσης, παροχή βασικών γνώσεων για τα «πρέπει» και τα «μη» των θεμάτων μητρότητας, ενημέρωση για την αξία εκτέλεσης βασικών ελέγχων όπως μαστογραφία και “pap test”, και τέλος, βασικές αρχές αντισύλληψης και οικογενειακού προγραμματισμού.

Είναι σημαντικό να αναφερθεί ότι πολλά σοβαρά προβλήματα υγείας τα οποία εμφανίζουν στη διάρκεια της ζωής τους κυρίως οι Ελληνίδες Τσιγγάνες, οφείλονται στις πρόωρες εγκυμοσύνες και στους πρόωρους τοκετούς – συχνά σε προεφηβική ηλικία-, που εκτός από αιτία κοινωνικής οπισθοδρόμησης αποτελούν και αιτία πολύ σοβαρών προβλημάτων υγείας. Δυστυχώς, δράσεις πρόληψης που αφορούσαν στο παρελθόν στους πρόωρους γάμους δεν απέδωσαν, λόγω των πολύ ισχυρών αντιστάσεων που προέβαλλαν οι ίδιοι οι Έλληνες Τσιγγάνοι.

Τέλος, πρόσφατα τέθηκε σε ισχύ το μέτρο του οικογενειακού γιατρού ως πρώτο σημείο επαφής του πολίτη με τις δημόσιες υπηρεσίες υγείας. Οι υπηρεσίες του οικογενειακού γιατρού παρέχονται δωρεάν<sup>61</sup>. Το μέτρο αυτό είχε αρχικά (1983) περιληφθεί στο Εθνικό Σύστημα Υγείας (Ε.Σ.Υ) από τη θέσπισή του αλλά σταδιακά ατόνησε η ακυρώθηκε. Σήμερα η εφαρμογή του είναι υποχρεωτική και γι αυτό μπορεί να συμβάλλει στην άρση εμποδίων στην πρόσβαση αλλά και στη βελτίωση της αποδοτικότητας και την αποτελεσματικότητας των υπηρεσιών υγείας.

Στο Υπουργείο Υγείας λειτουργεί από το 2017 **Αυτοτελές Τμήμα Προστασίας Δικαιωμάτων Ληπτών Υπηρεσιών Υγείας**. Υπάγεται απευθείας στον Γενικό Γραμματέα του Υπουργείου και είναι αρμόδιο για τη διαμόρφωση πολιτικής για την προστασία των δικαιωμάτων των ληπτών υπηρεσιών υγείας. Επίσης, είναι αρμόδιο για το συντονισμό, τη συνεργασία, τον έλεγχο, την εποπτεία και την παρακολούθηση της σωστής λειτουργίας των Γραφείων Προστασίας Δικαιωμάτων Ληπτών Υπηρεσιών Υγείας που λειτουργούν σε όλα τα δημόσια Νοσοκομεία. Στο Υπουργείο Υγείας, λειτουργούν επίσης: **Επιτροπή Ελέγχου Προστασίας των Δικαιωμάτων των Ληπτών Υπηρεσιών Υγείας** και **Ειδική Επιτροπή Ελέγχου Προστασίας των Δικαιωμάτων των Ατόμων με Ψυχικές Διαταραχές**<sup>62</sup>.

Στα Αυτοτελή Γραφεία Προστασίας Δικαιωμάτων Ληπτών Υπηρεσιών Υγείας, μπορούν να απευθύνονται οι ασθενείς (νοσηλευόμενοι ή/και εξωτερικοί), οι συγγενείς και συνοδοί των ασθενών, οι επισκέπτες και όλοι οι ενδιαφερόμενοι πολίτες για την άμεση ενημέρωσή τους για θέματα του Νοσοκομείου, να υποβάλουν προτάσεις ή καταγγελίες που αφορούν στην παροχή υπηρεσιών υγείας και κυρίως να προστατεύονται κατά την άσκηση του δικαιώματός τους στο βασικό ανθρώπινο αγαθό της υγείας.<sup>63</sup>

Ειδικότερη ενημέρωση για θέματα υγείας και δικαιώματα του ασθενούς παρέχεται από το ιατρικό και νοσηλευτικό προσωπικό σύμφωνα με τον Κώδικα Ιατρικής Δεοντολογίας και τον Κώδικα Νοσηλευτικής Δεοντολογίας<sup>64</sup>.

<sup>61</sup><http://www.idika.gr/pfy/%CE%BF%CE%B9%CE%BA%CE%BF%CE%B3%CE%B5%CE%BD%CE%B5%CE%B9%CE%B1%CE%BA%CE%BF%CF%82-%CE%B9%CE%B1%CF%84%CF%81%CE%BF%CF%82.html>

<sup>62</sup> <http://www.moh.gov.gr/articles/citizen/dikaiwmata-lhptwn-yphresiwn-ygeias>

<sup>63</sup> (παράδειγμα) <http://www.evangelismos-hosp.gr/index.php/gia-ton-politi/autoteles-grafeio-prostasias-dikaiomaton-lipton-ygeias>

<sup>64</sup> Νόμος 3418 (ΦΕΚ287 /Α/28.11.2005) και Νόμος 3252 (ΦΕΚ/132/Α/16.7.2004)

Τέλος, πληροφορίες για δικαιώματα στην υγεία και υπηρεσίες που παρέχει το Δημόσιο, παρέχονται στο Υπουργείο Υγείας, σε κάθε δημόσιο Φορέα αλλά και διαδικτυακά.<sup>65</sup>

Τις ευπαθείς κοινωνικά ομάδες διευκολύνουν Κοινωνικές Υπηρεσίες οι οποίες λειτουργούν στα Νοσοκομεία και οι Υπηρεσίες της Δημόσιας Ασφάλειας.

Ειδικά για τους Έλληνες Τσιγγάνους, όπως αναφέρεται και παραπάνω, υπάρχει επιπρόσθετη πληροφόρηση και διευκόλυνση από τα Παραρτήματα Ρομά των Κέντρων Κοινότητας που λειτουργούν στους Δήμους όπου διαβιούν Έλληνες Τσιγγάνοι. Όπως επίσης ήδη αναφέρθηκε, στην Ελλάδα δεν υπάρχουν σε κανέναν τομέα δεδομένα ειδικά για τους Έλληνες Τσιγγάνους, γιατί είναι μέρος του ελληνικού πληθυσμού.<sup>66</sup>

## Καταπολέμηση των διακρίσεων και του αντιτσιγγανισμού στην υγεία

Όπως επανειλημμένα έχει αναφερθεί και στο παρόν αλλά και στο Report του προηγούμενου χρόνου (Y1 Report), στην Ελλάδα υπάρχει γενικότερα μια αντικειμενική δυσκολία καταγραφής διακριτικών συμπεριφορών εναντίον Ελλήνων Τσιγγάνων και περιπτώσεων αντιτσιγγανισμού, λόγω της άρνησης των ίδιων των Ελλήνων Τσιγγάνων να καταγράφονται σε οποιοδήποτε έγγραφο ως οτιδήποτε άλλο εκτός από Έλληνες πολίτες.

Εκτός όμως από αυτό, ειδικότερα στα μεγάλα αστικά κέντρα (Αττική και Θεσσαλονίκη), είναι πλέον αρκετοί οι Έλληνες Τσιγγάνοι που απασχολούνται ως επαγγελματίες Υγείας με διάφορες ιδιότητες, είτε στον Δημόσιο, είτε στον ιδιωτικό τομέα (Ιατροί, Νοσηλευτές, Μικροβιολόγοι, Ακτινολόγοι, Μαίες, διαβητολόγοι, φυσιοθεραπευτές και πολλές άλλες ειδικότητες). Αυτό βοηθά στην καλύτερη κατανόηση και διευκόλυνση των Ελλήνων Τσιγγάνων σε διάφορα ζητήματα που μπορεί να προκύψουν.

Γνωστή περίπτωση εξ αιτίας της οποίας ταλαιπωρήθηκαν πολλές οικογένειες Ελλήνων Τσιγγάνων στο παρελθόν, είναι αυτή που αφορά στην έλλειψη εγγράφων ταυτοποίησης των Ελληνίδων Τσιγγάνων οι οποίες πήγαιναν να γεννήσουν, οπότε για να παραλάβουν το παιδί τους από το νοσοκομείο, θα έπρεπε πρώτα να διαπιστωθούν τα στοιχεία της ταυτότητάς τους. Αυτό, πολλές φορές απαιτούσε πολύ χρόνο, οπότε το νεογέννητο παρέμενε για όλο το διάστημα που μεσολαβούσε μέχρι την τακτοποίηση, είτε στο Μαιευτήριο, είτε (αν η υπόθεση έπαιρνε περισσότερο χρόνο), στα σχετικά κατά τόπους αρμόδια Ιδρύματα βρεφών. Οι κοινωνικές υπηρεσίες των Νοσοκομείων, σε συνεργασία με τις κοινωνικές υπηρεσίες των Δήμων, βοήθησαν στη διεκπεραίωση των διαδικασιών αναγνώρισης των νεογέννητων και επίσης υποστήριξαν τις μητέρες σε θέματα λοχείας.

Το πρόβλημα αυτό άρχισε να εμφανίζεται κοντά στο 2000, όταν πολλοί αλλοδαποί Ρομά που είχαν έλθει στην Ελλάδα από βαλκανικές χώρες (Αλβανία, Βουλγαρία κλπ), πέτυχαν ξεγελώντας τις ελληνικές Αρχές να αποκτήσουν την ελληνική υπηκοότητα μέσω της διαδικασίας πολιτογράφησης ή της διαδικασίας «εγγραφής αδήλων Ελλήνων Τσιγγάνων»<sup>67</sup>.

Η Ειδική Γραμματεία μόλις ενημερώθηκε για το συγκεκριμένο πρόβλημα, εισηγήθηκε τη λύση του με ειδική διάταξη που ψήφισε η Βουλή ως **«Διαδικασία ταυτοποίησης μητέρας χωρίς αποδεικτικά στοιχεία ταυτότητας – Ληξιαρχική εγγραφή τέκνου»** με την

<sup>65</sup> <http://www.moh.gov.gr/articles/ehealth>

<sup>66</sup> Το θέμα αυτό αναφέρει και η έρευνα Health status of the Roma population Data collection in the Member States of the European Union.

<sup>67</sup> Αυτή ήταν η διαδικασία που ακολουθήθηκε για την εγγραφή σχεδόν όλων των μη εγγεγραμμένων Ελλήνων Τσιγγάνων για την απόκτηση της ελληνικής υπηκοότητας από το 1979. Αυτή η διαδικασία ακολουθήθηκε από πολλούς αλλοδαπούς Ρομά που ήρθαν στην Ελλάδα κυρίως από Βαλκανικές χώρες, οι οποίοι δηλώνοντας ότι είναι Έλληνες Τσιγγάνοι που δεν έχουν εγγραφεί, κατόρθωσαν να ξεγελάσουν τις ελληνικές Αρχές και να αποκτήσουν ελληνική ιθαγένεια. Όταν αυτό ανακαλύφθηκε από τις Αρχές, οι έλεγχοι και η διαδικασία έγιναν πολύ πιο αυστηροί και δύσκολοι, προκειμένου να αποφευχθεί η απόκτηση ελληνικής ιθαγένειας από αλλοδαπούς. Αυτό όμως, επέφερε πολύ μεγαλύτερη ταλαιπωρία στους πράγματι Έλληνες Τσιγγάνους, που σε ένα μικρό ποσοστό (μικρότερο από 5%) συνεχίζει να στερείται νομιμοποιητικών εγγράφων.



οποία το πρόβλημα λύνεται εύκολα, γρήγορα και χωρίς να ταλαιπωρούνται ούτε τα νεογέννητα αλλά ούτε και οι μητέρες.<sup>68</sup> Αυτό ήταν μια ακόμη απόδειξη της αποτελεσματικότητας που μπορεί να υπάρξει από την έγκαιρη αντίδραση και συνεργασία μεταξύ Κράτους, Τοπικής Αυτοδιοίκησης, Παραρτημάτων Ρομά, Διαμεσολαβητών και Ρομά κοινότητας.

Σε ότι αφορά στις περιπτώσεις που αφορούν σε κακή ή διακριτική συμπεριφορά επαγγελματιών Υγείας προς οποιονδήποτε Έλληνα πολίτη, όπως και σε όλους τους άλλους τομείς, υπάρχουν οι αρμόδιες υπηρεσίες και τμήματα που αναλαμβάνουν τη διεκπεραίωση πιθανών καταγγελιών. Ειδικά για τα ζητήματα Υγείας, οι υπηρεσίες αυτές περιγράφονται παραπάνω στην παρούσα Έκθεση.

<sup>68</sup> Άρθρο 62 του Νόμου 4554/2018 (ΦΕΚ Τεύχος Α', αρ. 132, 19/07/2018)

## ΕΚΠΑΙΔΕΥΣΗ

Η παροχή δωρεάν παιδείας όλων των βαθμίδων προς όλους τους Έλληνες πολίτες, αποτελεί συνταγματική αρχή του Ελληνικού Κράτους. Το Υπουργείο Παιδείας είναι υπεύθυνο για τη διοίκηση, εποπτεία και συντονισμό της κυβερνητικής πολιτικής, για όλο το εκπαιδευτικό σύστημα. Το εκπαιδευτικό σύστημα χωρίζεται σε τρία επίπεδα: Την πρωτοβάθμια εκπαίδευση που περιλαμβάνει τα νηπιαγωγεία διάρκειας δύο ετών τα οποία αποτελούν μέρος της υποχρεωτικής εκπαίδευσης<sup>69</sup> και τα δημοτικά σχολεία που διαρκούν έξι χρόνια. Τη δευτεροβάθμια εκπαίδευση που περιλαμβάνει το γυμνάσιο διάρκειας τριών ετών (κατώτερη δευτεροβάθμια εκπαίδευση)<sup>70</sup> και το λύκειο (άνωτερη δευτεροβάθμια εκπαίδευση)<sup>71</sup> και τέλος την τριτοβάθμια εκπαίδευση<sup>72</sup> η οποία αποτελείται από τα Πανεπιστήμια, τα Πολυτεχνεία και τη Σχολή Καλών Τεχνών. Όλοι οι εκπαιδευτικοί στη χώρα είναι πτυχιούχοι τριτοβάθμιας εκπαίδευσης. Η υποχρεωτική εκπαίδευση ξεκινάει στην ηλικία των τεσσάρων (στο παρελθόν ξεκινούσε στα πέντε έτη ) και αποτελείται από το νηπιαγωγείο, το δημοτικό σχολείο (το δημοτικό σχολείο ήταν το μόνο επίπεδο υποχρεωτικής εκπαίδευσης για πολλές δεκαετίες στο παρελθόν) και το γυμνάσιο. Εκτός από την επίσημη εκπαίδευση, υπάρχει η διά βίου μάθηση, η οποία ως άτυπη εκπαίδευση απευθύνεται σε ολόκληρο τον πληθυσμό και παρέχει στους αποφοίτους πιστοποιητικό γνώσης σε διάφορους εθνικά αναγνωρισμένους τομείς<sup>73</sup>. Από την προσχολική ηλικία μέχρι την ολοκλήρωση της πανεπιστημιακής εκπαίδευσης, η εκπαίδευση στην Ελλάδα παρέχεται δωρεάν, μαζί με όλα τα συνοδευτικά αξεσουάρ (βιβλία, γεύματα, μεταφορές, διαμονή), ενώ στους φτωχούς φοιτητές ή φοιτητές από ευπαθείς ομάδες (συμπεριλαμβανομένων των Ελλήνων Ρομά) προσφέρονται επιπρόσθετα επιδόματα στέγης, οικονομικά βοηθήματα, υποτροφίες κλπ. που επίσης έμμεσα υποστηρίζουν την εκπαίδευση.

Κρίσιμα προβλήματα που πρέπει να αντιμετωπιστούν ώστε να συμμετέχουν και οι Έλληνες Τσιγγάνοι στις πολιτικές εκπαίδευσης, είναι:

Η έρευνα του FRA MIDIS II που διεξήχθη στην Ελλάδα το 2014 και δημοσιεύθηκε το 2016, δείχνει βελτίωση της κατάστασης των Ελλήνων Τσιγγάνων στην εκπαίδευση<sup>74</sup>, σε σύγκριση με την κατάσταση πέντε χρόνια πριν (FRA EU MIDIS 2011)<sup>75</sup> ή και παλαιότερα, ωστόσο το

<sup>69</sup> Ν. 4521/2018 (ΦΕΚ 38/ Τ.Α/2.3.2018)

<sup>70</sup> Είναι προϋπόθεση για την παρακολούθηση υψηλότερων βαθμών εκπαίδευσης. Εκτός από τα γυμνάσια που λειτουργούν ημέρα υπάρχουν νυχτερινά γυμνάσια για παιδιά από 14 ετών και άνω, αλλά και γυμνάσια δεύτερης ευκαιρίας, διετούς διάρκειας, για ενήλικες.

<sup>71</sup> Το γενικό – ημερήσιο λύκειο διαρκεί τρία χρόνια ενώ το γενικό – νυχτερινό τέσσερα χρόνια. Εκτός από το γενικό, υπάρχουν και τα (ημερήσια και εσπερινά) επαγγελματικά λύκεια (ΕΠΑΛ), όπου εκτός από τις γενικές γνώσεις σε βασικά μαθήματα, παρέχονται επαγγελματικές γνώσεις για διάφορα θέματα (τεχνικά, ναυτικά, δασοπονίας, μουσικά, αθλητικά, και πολλά ακόμη)

<sup>72</sup> Οι προπτυχιακές σπουδές διαρκούν 4-6 έτη, τα μεταπτυχιακά 1-2 έτη και τα διδακτορικά τουλάχιστον 3 έτη.

<sup>73</sup> [https://eacea.ec.europa.eu/national-policies/eurydice/content/greece\\_el](https://eacea.ec.europa.eu/national-policies/eurydice/content/greece_el)

<sup>74</sup> European Union Agency for Fundamental Rights (2016): Δεύτερη έρευνα της Ευρωπαϊκής Ένωσης σχετικά με τις μειονότητες και τις διακρίσεις. Επιλεγμένα πορίσματα για τους Ρομά (EU-MIDIS II)

<sup>75</sup> European Union Agency for Fundamental Rights (2011): The situation of Roma in 11 EU Member States. Survey results at a glance. Τα στοιχεία διατίθενται στην ηλεκτρονική διεύθυνση : [https://fra.europa.eu/sites/default/files/fra\\_uploads/2099-FRA-2012-Roma-at-a-glance\\_EN.pdf](https://fra.europa.eu/sites/default/files/fra_uploads/2099-FRA-2012-Roma-at-a-glance_EN.pdf).

Η έρευνα αναφέρει: «Τα χαμηλότερα ποσοστά συμμετοχής στην προσχολική και στην εκπαίδευση νηπιαγωγείου για τα παιδιά τόσο των Ελλήνων Τσιγγάνων όσο και των Ελλήνων μη Τσιγγάνων αναφέρονται στην Ελλάδα (10%) και τη Σλοβακία ...», «Τουλάχιστον το 10% των παιδιών των Ρομά ηλικίας μεταξύ 7 και 15 ετών στην Ελλάδα, τη Βουλγαρία, τη Γαλλία και την Ιταλία έχει επισημανθεί στην έρευνα του FRA ότι δεν φοιτά στο σχολείο, που σημαίνει ότι είτε εξακολουθούν να σπουδάζουν στην προσχολική ηλικία, είτε δεν έχουν ενταχθεί ακόμα στην εκπαίδευση είτε εργάζονται. Αυτή η αναλογία είναι η υψηλότερη στην Ελλάδα με περισσότερο από το 35% των Ελλήνων Ρομά να μην φοιτούν στο σχολείο...»

χάσμα μεταξύ Ελλήνων Τσιγγάνων και πληθυσμού μη Τσιγγάνων Ελλήνων πολιτών, παραμένει σημαντικό:

- 28% των παιδιών Ελλήνων Τσιγγάνων ηλικίας 4-6 ετών ήταν στην προσχολική εκπαίδευση, ενώ αυτό το ποσοστό στο γενικό πληθυσμό ήταν 84%,
- Το 69% των παιδιών Ελλήνων Τσιγγάνων ηλικίας υποχρεωτικής σχολικής φοίτησης ήταν στο σχολείο, ενώ αυτό το ποσοστό στο γενικό πληθυσμό ήταν 95%,
- Το 9% των παιδιών Ελλήνων Τσιγγάνων ηλικίας 15-17 ετών είχε εγγραφεί στην ανώτερη δευτεροβάθμια εκπαίδευση (ISCED3), ενώ αυτό το ποσοστό στο γενικό πληθυσμό ήταν 88%,
- 0% των Ελλήνων Τσιγγάνων, ηλικίας 18-24 ετών, έχει εγγραφεί σε μεταδευτεροβάθμια και τριτοβάθμια εκπαίδευση (ISCED4+), ενώ αυτό το ποσοστό στο γενικό πληθυσμό ήταν 36%,
- Το ποσοστό των νέων Ελλήνων Τσιγγάνων ηλικίας 18-24 ετών που εγκατέλειψαν πρόωρα την εκπαίδευση και την κατάρτιση ήταν 92%, ενώ το αντίστοιχο ποσοστό στο γενικό πληθυσμό ήταν 8%
- Το ποσοστό των Ελλήνων Τσιγγάνων που δεν είχαν ολοκληρώσει καμία εκπαίδευση στις ηλικίες μεταξύ 16-24 ετών ήταν 42%, στις ηλικίες μεταξύ 25-44 ετών ήταν 56% και στις ηλικίες 45 ετών και άνω 82%.

Τα αποτελέσματα αυτά δείχνουν σαφώς ότι στην Ελλάδα παρά την απουσία νομικών εμποδίων για την πρόσβαση των Ελλήνων Τσιγγάνων στην εκπαίδευση, στην πραγματικότητα είναι πολλά τα προβλήματα που εμποδίζουν την πρόσβαση των Ελλήνων Τσιγγάνων στο σχολείο, την εγγραφή τους σ' αυτό, την παραμονή τους στην εκπαίδευση και την επιτυχή ολοκλήρωση των σπουδών τους σε οποιαδήποτε εκπαιδευτική βαθμίδα.

Επίσης, πρόβλημα είναι ότι το 12% των Ελλήνων Τσιγγάνων μαθητών παρακολουθούν σχολεία μόνο για Έλληνες Ρομά και 36% των Ελλήνων Τσιγγάνων φοιτούν σε σχολεία όπου η πλειονότητα των φοιτητών είναι Έλληνες Τσιγγάνοι. Αυτό δεν συμβαίνει επειδή υπάρχει πρόθεση διαχωρισμού, αλλά στις περιοχές όπου οι Έλληνες Τσιγγάνοι διαμένουν σε περιοχές που είναι απομακρυσμένες από τον υπόλοιπο τοπικό πληθυσμό Ελλήνων μη Τσιγγάνων, εκεί υπάρχουν σχολεία με μαθητές μόνο Έλληνες Τσιγγάνους. Επίσης, σχολεία όπου η πλειοψηφία των μαθητών είναι Έλληνες Τσιγγάνοι, υπάρχουν σε περιοχές όπου εμφανίζεται υψηλή συγκέντρωση Ελλήνων Τσιγγάνων.

Δεν υπάρχουν στοιχεία σχετικά με τη συμμετοχή των Ελλήνων Τσιγγάνων στα προγράμματα διά βίου μάθησης. Εμπειρικά, είναι γνωστό ότι οι Έλληνες Τσιγγάνοι συμμετέχουν κυρίως σε προγράμματα διά βίου μάθησης, μόνο σε περιοχές που είναι κοινωνικά ενταγμένοι.

Η εκπαιδευτική πολιτική που εφαρμόζεται στη χώρα έχει ως στόχο να εγγυηθεί το δικαίωμα κάθε μαθητή να έχει απρόσκοπτη και ελεύθερη πρόσβαση στη γνώση και να προωθήσει την εκπαίδευση ως δημόσιο αγαθό που μπορούν να απολαύσουν όλοι οι νέοι. Στο πλαίσιο αυτού του γενικού στόχου και της Εθνικής Στρατηγικής για την Ένταξη των Ελλήνων Τσιγγάνων, για την εκπαίδευση των Ελλήνων Τσιγγάνων, υλοποιούνται σε κάθε επίπεδο εκπαίδευσης τα ακόλουθα μέτρα και δράσεις με τους στόχους που παρατίθενται παρακάτω: α) αύξηση των παιδιών Ελλήνων Τσιγγάνων που συμμετέχουν στην προσχολική εκπαίδευση και του ποσοστού αυτών που ολοκληρώνουν τη φοίτηση στο δημοτικό σχολείο β) αύξηση του αριθμού των παιδιών Ελλήνων Τσιγγάνων που ολοκληρώνουν την υποχρεωτική εκπαίδευση γ) αύξηση του αριθμού των Ελλήνων Τσιγγάνων που φοιτούν στην τριτοβάθμια εκπαίδευση δ) γενική βελτίωση των σχέσεων μεταξύ εκπαίδευσης και Ελλήνων Τσιγγάνων.

## Πρόσβαση σε ποιοτική προσχολική εκπαίδευση

Σε κάθε πόλη υπάρχουν δημόσιοι ή/και ιδιωτικοί παιδικοί σταθμοί (βρεφονηπιακοί) που φιλοξενούν βρέφη και παιδιά από 8 μηνών έως 4 ετών, παρέχοντας υπηρεσίες φροντίδας και προσχολικής αγωγής. Για την υποδοχή των παιδιών σε αυτές τις δομές απαιτείται μηνιαία πληρωμή τροφείων τα οποία, στην περίπτωση των παιδιών ανέργων και φτωχών οικογενειών, πληρώνονται εξ ολοκλήρου από το κράτος. Επίσης σε κάθε πόλη υπάρχουν δημόσια νηπιαγωγεία που εκτός από το βασικό υποχρεωτικό πρόγραμμα, λειτουργούν προαιρετικά ολοήμερα προγράμματα που βοηθούν τους εργαζόμενους γονείς<sup>76</sup>. Ο αριθμός των παιδικών σταθμών και των νηπιαγωγείων και ο αριθμός των διαθέσιμων θέσεων (δηλαδή ο αριθμός των παιδιών που μπορούν να δεχτούν) καθορίζεται με βάση τον τοπικό πληθυσμό, επομένως, σχεδόν πάντα είναι επαρκής. Ο αριθμός των αιτημάτων για εγγραφή παιδιών σε βρεφονηπιακές δομές είναι μικρότερος από τον αριθμό των διαθέσιμων θέσεων γιατί δεν εγγράφονται όλα τα παιδιά σε αυτές<sup>77</sup>. Αυτό συμβαίνει επειδή σε μεγάλο αριθμό ελληνικών οικογενειών τη φροντίδα για παιδιά ηλικίας μέχρι 4 ετών έχουν αναλάβει οι γιαγιάδες, οι οποίες είτε δεν εργάστηκαν ποτέ είτε πλέον είναι συνταξιούχοι.

Παρόλο που η προσχολική φροντίδα και η εκπαίδευση είναι εξαιρετικά σημαντικές για την απόκτηση κοινωνικών δεξιοτήτων και την εξοικείωση των παιδιών με το σχολικό περιβάλλον, η συμμετοχή των Ελλήνων Τσιγγάνων είναι μικρή. Βασικός λόγος που εμποδίζει τη συμμετοχή παιδιών Ελλήνων Τσιγγάνων είναι το γεγονός ότι πολλοί Έλληνες Τσιγγάνοι γονείς δυσκολεύονται να αποδείξουν ότι έχουν χαμηλό εισόδημα ώστε να συμμετέχουν χωρίς να καταβάλουν ποσό για τροφεία. Αυτό οφείλεται στο γεγονός ότι εργάζονται άτυπα ή είναι άνεργοι αλλά χωρίς να διαθέτουν την επίσημη κάρτα ανεργίας που χορηγεί ο ΟΑΕΔ<sup>78</sup>. Δεν υπάρχουν στοιχεία για τον ακριβή αριθμό των ατόμων χωρίς κάρτα ανεργίας, αλλά οι κοινωνικές υπηρεσίες (τα κέντρα κοινότητας και τα παραρτήματα Ρομά) των δήμων σχεδιάζουν τρόπους αντιμετώπισης αυτού του ζητήματος. Άλλες πιθανές αιτίες της μικρής συμμετοχής των Ελλήνων Τσιγγάνων στην προσχολική αγωγή, σύμφωνα με τις ΜΚΟ που συντάσσουν την παρούσα έκθεση αλλά και τις κοινωνικές υπηρεσίες των εμπλεκόμενων δήμων, είναι:

- Η υποεκτίμηση της σημασίας της προσχολικής αγωγής και της εκπαίδευσης από τους Έλληνες Τσιγγάνους γονείς.
- Η απόσταση των παιδικών σταθμών από τα σημεία εγκατάστασης - διαβίωσης των Ελλήνων Τσιγγάνων. Αυτό το πρόβλημα υπάρχει κυρίως στους οικισμούς τύπου 1 (βλ. «Οικιστικό» - τυπολογία οικισμών).
- Η ανεπαρκής εποπτεία των εγγραφών στις δημόσιες δομές προσχολικής αγωγής από τους κρατικούς φορείς.

Η κυβέρνηση, αναγνωρίζοντας τη συμβολή της ποιοτικής προσχολικής εκπαίδευσης στην άμβλυνση των κοινωνικών ανισοτήτων, έχει καταστήσει το νηπιαγωγείο υποχρεωτικό, για όλα τα παιδιά από την ηλικία των 4 ετών, από το τρέχον σχολικό έτος (2018-2019)<sup>79</sup>, προκειμένου να εξασφαλιστεί η καθολική συμμετοχή των παιδιών ηλικίας 4-6 ετών στο εκπαιδευτικό σύστημα. Η υποχρεωτική προσχολική εκπαίδευση διάρκειας δύο ετών έχει ήδη τεθεί σε εφαρμογή σε 84 δήμους.

<sup>76</sup> Το υποχρεωτικό πρόγραμμα διαρκεί από τις 8:15 έως τις 13:00. Το ολοήμερο πρόγραμμα συνεχίζεται από τις 13:00 έως τις 16:00. Η υποδοχή των μαθητών αρχίζει από τις 7.45 και λήγει στις 8.15

<sup>77</sup> [https://www.eetaa.gr/en\\_pages/index\\_en.php?tag=en\\_services](https://www.eetaa.gr/en_pages/index_en.php?tag=en_services)

<sup>78</sup> ΟΑΕΔ: Οργανισμός Απασχόλησης Εργατικού Δυναμικού: <http://www.oaed.gr/>

<sup>79</sup> Νόμος 4521/26.2.2018 ΦΕΚ 38/τΑ/2018

Οι οδηγίες του Υπουργείου Παιδείας τονίζουν ότι ο αποκλεισμός ή ο διαχωρισμός των παιδιών και η περιθωριοποίηση είναι αντίθετοι με το Σύνταγμα και τους Νόμους. Επιπρόσθετα, οι διευθυντές των νηπιαγωγείων καθώς και οι διευθυντές του δημοτικού σχολείου υποχρεούνται όχι μόνο να ενθαρρύνουν αλλά και να αναζητούν τα παιδιά των Ελλήνων Τσιγγάνων που ζουν στην περιοχή τους και να φροντίζουν για την εγγραφή τους και τη συμμετοχή τους στην εκπαίδευση. Εάν υπάρχουν δυσκολίες στην εγγραφή λόγω μη εμβολιασμού ή ελλείψεων στο Ατομικό Δελτίο Υγείας Μαθητή (Α.Δ.Υ.Μ.)<sup>80</sup> οι διευθυντές των σχολείων οφείλουν να συνεργαστούν με το Δήμο, τις δημόσιες δομές Πρωτοβάθμιας Φροντίδας Υγείας και το Κέντρο Ελέγχου Πρόληψης Νοσημάτων, για την επίλυση οποιωνδήποτε προβλημάτων. Επίσης, οφείλουν να μεριμνήσουν για την εγγραφή των παιδιών στο Μητρώο του Δήμου σε περίπτωση που δεν είναι γραμμένα και να μην απορρίψουν την εγγραφή παιδιών στο σχολείο για το λόγο αυτό. Η εγγραφή στο πρόγραμμα ολοήμερου νηπιαγωγείου γίνεται χωρίς προϋποθέσεις για όλα τα παιδιά της Ελλάδας. Τέλος, στους μαθητές που αλλάζουν το σχολείο κατά τη διάρκεια του σχολικού έτους, επειδή μετακόμισαν σε άλλο τόπο διαμονής, διατίθεται έγγραφο παρακολούθησης ειδικό για τη μετακίνηση μαθητών με το οποίο γίνονται δεκτοί στο νέο σχολείο χωρίς άλλες διαδικασίες (το μέτρο ισχύει για όλα τα παιδιά όταν απαιτείται)<sup>81</sup>

Επιπρόσθετα, υλοποιείται το πρόγραμμα "Ένταξη και Εκπαίδευση παιδιών Ρομά"<sup>82</sup> υπό την εποπτεία του Εθνικού και Καποδιστριακού Πανεπιστημίου Αθηνών με τη συνεργασία του Αριστοτελείου Πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης και του Πανεπιστημίου Θεσσαλίας. Στην τρέχουσα περίοδο, το πρόγραμμα υλοποιείται σε δήμους της Αττικής, της Πελοποννήσου, της Δυτικής Ελλάδας, των Ιονίων Νήσων, της Ηπείρου, της Στερεάς Ελλάδας, της Εύβοιας, της Κρήτης και των περιοχών του Νοτίου Αιγαίου. Η ομάδα-στόχος είναι παιδιά Ελλήνων Τσιγγάνων των ηλικιακών ομάδων της υποχρεωτικής εκπαίδευσης που όμως είναι εκτός σχολείου, καθώς και παιδιά Ελλήνων Τσιγγάνων που φοιτούν σε δημόσια σχολεία, συμπεριλαμβανομένων των νηπιαγωγείων, που χρειάζονται πρόσθετη υποστήριξη. Οι δράσεις που εφαρμόζονται για την άρση των εμποδίων στην εγγραφή στα σχολεία και στην παρακολούθηση είναι οι εξής:

- Προσέγγιση των κοινοτήτων των Ελλήνων Τσιγγάνων σε οικισμούς και καταυλισμούς για την καταγραφή των παιδιών Ελλήνων Τσιγγάνων που είναι εγγεγραμμένα στο σχολείο.
- Συνεργασία εκπαιδευτικών των μονάδων προσχολικής εκπαίδευσης, κοινωνικών λειτουργών, των Ελλήνων Τσιγγάνων διαμεσολαβητών για την ενεργοποίηση των οικογενειών των Ελλήνων Τσιγγάνων, την αποδόμηση των στερεοτύπων, την ενημέρωση και βοήθεια των οικογενειών για τη συλλογή, συμπλήρωση και υποβολή των απαιτούμενων δικαιολογητικών εγγράφων για την εγγραφή και τακτική παρακολούθηση των παιδιών στο σχολείο.
- Υλοποίηση παρεμβάσεων στις οικογένειες των μαθητών και στο σχολείο προκειμένου να διασφαλιστεί για τους Έλληνες Τσιγγάνους μαθητές ένα ποιοτικό

<sup>80</sup> Σχετική αναφορά υπάρχει στο κεφάλαιο για την Υγεία

<sup>81</sup> Για την εγγραφή και την υποστήριξη της σχολικής φοίτησης των Ελλήνων Τσιγγάνων μαθητών ισχύουν: η υπουργική απόφαση Φ.4/155/Γ1/1237/11-9-96, (ΦΕΚ 893B), οι εγκύκλιοι του ΥΠ.Π.Ε.Θ με αριθμό πρωτοκόλλου 116184/Γ1/10-9-2008, Φ.3/960/102679/Γ1/20-8-2010, 180644/Γ1/26-11-2013 και το Προεδρικό Διάταγμα 79/2017 (ΦΕΚ109Α) όπως τροποποιήθηκε με το Νόμο 4559/2018 (ΦΕΚ 142Α).

<sup>82</sup> Αυτό το πρόγραμμα που αναφέρεται και στην προηγούμενη έκθεση του RCM, ξεκίνησε το 1997 με την επίβλεψη του Πανεπιστημίου Ιωαννίνων. Από το 1997, έχει εφαρμοστεί κατά περιόδους μεταξύ των οποίων υπάρχουν μεγάλα κενά ακόμη και δύο ετών. Αυτός είναι ο κύριος λόγος για τον οποίο δεν υπάρχουν τα αναμενόμενα αποτελέσματα καθώς προηγούμενα επιτυχημένα αποτελέσματα ακυρώνονται λόγω των μεγάλων κενών. Βεβαίως, το πρόγραμμα αυτό βοήθησε στην εκπαίδευση των Ελλήνων Τσιγγάνων, αλλά η αξία του προγράμματος συγκρίνοντας κόστος και αποτέλεσμα θεωρείται αρνητική.

εκπαιδευτικό περιβάλλον<sup>83</sup>, να μειωθούν οι λόγοι εγκατάλειψης του σχολείου και να διευκολυνθεί η μετάβασή τους στο επίπεδο σε υψηλότερο επίπεδο εκπαίδευσης.

- "Σχολές Γονέων" για Έλληνες Τσιγγάνους και Έλληνες μη Τσιγγάνους, με σκοπό την παροχή πληροφόρησης, συμβουλευτικής και υποστήριξης για την επίλυση θεμάτων που αφορούν την ορθή και τακτική φοίτηση των παιδιών των Ελλήνων Τσιγγάνων.
- Υλοποίηση εμπυχωτικών δράσεων εντός σχολείου ή και εντός καταυλισμών, με βάση τις ιδιαίτερες ανάγκες κάθε περιοχής (ψυχολογική και κοινωνική υποστήριξη και δραστηριότητες που σχετίζονται με το περιβάλλον, την υγεία και τις τέχνες). Οι δραστηριότητες αυτές που λειτουργούν ως κίνητρο απευθύνονται σε όλους τους μαθητές για την ενίσχυση των δεσμών μεταξύ των Ελλήνων Τσιγγάνων και των Ελλήνων μη Τσιγγάνων μαθητών.
- Εκπαιδευτικές παρεμβάσεις για την άμβλυνση των αρνητικών στερεοτύπων και προκαταλήψεων των εκπαιδευτικών, των γονέων, των τοπικών αρχών και της ευρύτερης κοινωνίας.

Επιπλέον, διάφοροι οργανισμοί, όπως η εκκλησία, Μ.Κ.Ο. ή ιδιωτικοί οργανισμοί, όπως πχ η Μητρόπολη Δημητριάδος στο Βόλο (Περιφέρεια Θεσσαλίας), η Μητρόπολη Ιλίου Αχαρνών και Πετρούπολεως (Περιφέρεια Αττικής), η Μ.Κ.Ο «Κέντρο Αγάπης» (Ελευσίνα Αττικής), η Μ.Κ.Ο. «Συμπαράστασης Παιδιού και Οικογένειας» (Αθήνα) και πολλοί άλλοι σε ολόκληρη την Ελλάδα υλοποιούν διάφορες δράσεις που στοχεύουν στην ενίσχυση της εκπαίδευσης των παιδιών των Ελλήνων Τσιγγάνων.

Οι εκπαιδευτικοί νηπιαγωγείων είναι απόφοιτοι πανεπιστημιακής εκπαίδευσης με επιστημονική επάρκεια, πιστοποιημένη από ιδρύματα τριτοβάθμιας εκπαίδευσης. Για την εκπαίδευσή τους, το Κέντρο Δια Βίου Μάθησης υλοποιεί εκπαιδευτικά σεμινάρια, στα οποία η συμμετοχή είναι προαιρετική. Επίσης, οι αρμόδιοι Συντονιστές του εκπαιδευτικού έργου<sup>84</sup>, προσδιορίζουν τις εκπαιδευτικές ανάγκες και εφαρμόζουν σεμινάρια για τους δασκάλους της περιοχής τους. Η συμμετοχή των εκπαιδευτικών σε αυτά τα σεμινάρια είναι υποχρεωτική<sup>85</sup>.

Η είσοδος των επαναπατρισθέντων ομογενών και των προσφύγων στην Ελλάδα<sup>86</sup> κατέστησε αναγκαία τη διαπολιτισμική εκπαίδευση για την ομαλή ένταξη των παιδιών στο ελληνικό εκπαιδευτικό σύστημα και την παροχή ειδικευμένων επιστημονικών γνώσεων στους εκπαιδευτικούς, προκειμένου να ανταποκριθούν με επιτυχία στις συνθήκες των ανομοιογενών πολυπολιτισμικών τάξεων<sup>87</sup>. Στην περίπτωση των Ελλήνων Τσιγγάνων, πρέπει να τονιστεί ότι η αντιμετώπιση τους ως παιδιών από διαφορετικό πολιτισμικό υπόβαθρο αποτελεί απόλυτη στρέβλωση, αφού οι Έλληνες Τσιγγάνοι βρίσκονται στην Ελλάδα εδώ και πάνω από χίλια χρόνια, οπότε και ο πολιτισμός τους είναι Ελληνικός.

<sup>83</sup> Διασφάλιση της ποιότητας α) στο εκπαιδευτικό περιβάλλον (πρόληψη και καταπολέμηση των διακρίσεων) και β) στο εκπαιδευτικό αποτέλεσμα (προσομοίωση των επιδόσεων και της προόδου των Ελλήνων Τσιγγάνων μαθητών με εκείνες των Ελλήνων μη Τσιγγάνων μαθητών).

<sup>84</sup> Σύμφωνα με τον Κανονισμό καθηκόντων των Συντονιστών Εκπαιδευτικού Έργου(ΦΕΚ 4299/Α/27.9.2018) οι Συντονιστές καταγράφουν τις εκπαιδευτικές ανάγκες, οργανώνουν και υλοποιούν επιμορφωτικές δράσεις και υποστηρίζουν τις σχολικές μονάδες της περιοχής ευθύνης τους στον προγραμματισμό, υλοποίηση και ανατροφοδοτική αποτίμηση του εκπαιδευτικού έργου.

<sup>85</sup> Νόμος 4559/2018

<sup>86</sup> Μεγάλη ροή Παλιννοστούντων και ομογενών υπήρξε τη δεκαετία του 1980

<sup>87</sup> Νομοθετικές πράξεις από το 1983 μέχρι σήμερα (νόμος 4415/2016) καθόρισαν τις αρχές, τις δεξιότητες των ειδικευμένων εκπαιδευτικών και επιστημόνων για την εφαρμογή και υποστήριξη της διαπολιτισμικής εκπαίδευσης

Σε αυτό το πλαίσιο, πρέπει να αναφερθεί ότι στη διάρκεια της διαιτησίας 1999/2000, η ΠΟΣΕΡ<sup>88</sup> πραγματοποίησε επιτόπια έρευνα στις ελληνικές κοινότητες των Ελλήνων Τσιγγάνων σε όλη την Ελλάδα για να βρει πολιτιστικά στοιχεία που αφορούν μόνο στους Έλληνες Τσιγγάνους. Το μόνο στοιχείο που εντοπίστηκε ήταν η Τσιγγάνικη διάλεκτος, (την οποία, δυστυχώς, στην Ελλάδα μιλούν πλέον λιγότεροι από τους μισούς Έλληνες Τσιγγάνους). Έτσι, η εκπαίδευση των παιδιών Ελλήνων Τσιγγάνων μέσω των μεθόδων που χρησιμοποιούνται για την εκπαίδευση παιδιών με διαφορετικό πολιτισμικό υπόβαθρο, είναι βέβαιο ότι δεν θα επιτύχουν τίποτα, αφού οι Έλληνες Τσιγγάνοι αποτελούν μέρος του ευρύτερου Ελληνισμού και πολιτισμικά. Αυτό δεν σημαίνει ότι όλοι οι μαθητές πρέπει να αντιμετωπίζονται ως μια ομοιογενής ομάδα, δεδομένου ότι κάθε παιδί έχει τη δική του προσωπικότητα, υπόβαθρο, δεξιότητες και εμπειρίες, αλλά αυτό είναι ένα διαφορετικό ζήτημα. Τα προβλήματα που αντιμετωπίζουν τα παιδιά των Ελλήνων Τσιγγάνων σχετίζονται κυρίως με τη μικρή εξοικείωση με το σχολείο και τις περιορισμένες δυνατότητες του οικογενειακού τους περιβάλλοντος να βοηθήσει στην ανάπτυξη των γλωσσικών και γνωστικών τους ικανοτήτων (αναλφαβητισμός γονέων). Τα προβλήματα αυτά αντιμετωπίζονται με τη συνεργασία των εκπαιδευτικών, των μελών του προγράμματος «Ένταξη και Εκπαίδευση παιδιών Ρομά» και των Ελλήνων Τσιγγάνων διαμεσολαβητών με τα παιδιά και τους γονείς των παιδιών<sup>89</sup>.

Οι Έλληνες Τσιγγάνοι γονείς και οι Έλληνες μη Τσιγγάνοι γονείς, μπορούν να εκφράσουν απόψεις και αιτήματα μέσω των «Συλλόγων Γονέων και Κηδεμόνων» και σε συνεργασία με τις διευθύνσεις των νηπιαγωγείων να υλοποιούν ποικίλες υποστηρικτικές δραστηριότητες<sup>90</sup>. Δεν υπάρχουν ξεχωριστές ενώσεις γονέων για τους Έλληνες Τσιγγάνους. Η ενημέρωση για την πρόοδο των παιδιών γίνεται από τους εκπαιδευτικούς σε προγραμματισμένες συναντήσεις με τους γονείς ή σε έκτακτες εφόσον κρίνεται απαραίτητο από τους εκπαιδευτικούς ή τους γονείς. Σύμφωνα με έρευνα που διεξήχθη στο πλαίσιο του Ελληνικού Προγράμματος Ένταξης και Εκπαίδευσης παιδιών Ρομά, οι Έλληνες Τσιγγάνοι γονείς ενδιαφέρονται να εκπαιδεύσουν τα παιδιά τους, να επισκέπτονται τακτικά τους εκπαιδευτικούς και να συμμετέχουν σε συλλόγους γονέων, όμως δεν παρέχονται χωριστά στοιχεία για τους γονείς των παιδιών επιπέδου νηπιαγωγείου ή δημοτικού ή γυμνασίου<sup>91</sup>.

Τα νηπιαγωγεία εποπτεύονται και στηρίζονται στην εκτέλεση του εκπαιδευτικού τους έργου από τους Συντονιστές Εκπαιδευτικού Έργου και τους διευθυντές της πρωτοβάθμιας εκπαίδευσης (ανώτεροι δημόσιοι υπάλληλοι). Τα συμπεράσματα των ελέγχων τους από κάθε εκπαιδευτική περιφέρεια, μετά την ολοκλήρωσή τους, μέσω εσωτερικών διαδικασιών, δημοσιεύονται στην ιστοσελίδα του Υπουργείου Παιδείας και είναι εύκολα προσβάσιμα από το κοινό, οπότε και από τα μέλη της κοινότητας των Ελλήνων Τσιγγάνων.

Η λειτουργία και η συντήρηση των νηπιαγωγείων (συμπεριλαμβανομένου του εξοπλισμού τους και της ασφάλειας και της υγιεινής των κτιρίων κλπ.) είναι ευθύνη της Σχολικής Επιτροπής Πρωτοβάθμιας Εκπαίδευσης ιδρύεται ως Νομικό Πρόσωπο Δημοσίου Δικαίου σε επίπεδο Δήμου, προκειμένου να φροντίσει το σχολικό περιβάλλον σε συνεργασία με τις διευθύνσεις νηπιαγωγείων και τη δημοτική αρχή. Ωστόσο, σε πολλά νηπιαγωγεία, παρέχουν

<sup>88</sup> Η Πανελλήνια Ομοσπονδία Σωματείων Ελλήνων Ρομά (ΠΟΣΕΡ) ιδρύθηκε το 1998 και ήταν η πρώτη οργανωμένη ενιαία έκφραση όλων των Ελλήνων Τσιγγάνων.

<sup>89</sup> Οι συγκεκριμένες ενέργειες περιγράφονται στη «Δράση 6» του Προγράμματος «Ένταξη και Εκπαίδευση Παιδιών Ρομά» ([www.keda.uoa.gr/GreekRoma/index.php/program/actions](http://www.keda.uoa.gr/GreekRoma/index.php/program/actions)) και αφορούν στη σύνδεση και συνεργασία μεταξύ Σχολείου, Οικογένειας μαθητή, κοινότητας Ρομά, ευρύτερης κοινωνίας και τοπικών Αρχών – Υπηρεσιών.

<sup>90</sup> <https://edu.klimaka.gr/nomothesia/symvulia-epitropes/1700-sylogos-gonewn-kwdikopoihsh-nomothesias>

<sup>91</sup> Γ. Μάρκου, Γ. Παρθένης Γ. Παπακωνσταντίνου, Μ. Παυλή Κορρέ: «Η Ένταξη των Ελλήνων Ρομά στην Ελληνική Κοινωνία: Ετερότητα και δομικός αποκλεισμός». εκδ. Γρηγόρης, Αθήνα: 2018. Αναφέρεται ότι το 72,7% των ερωτηθέντων Ελλήνων Τσιγγάνων γονέων από όλη την Ελλάδα, επισκέπτονται εκπαιδευτικούς για να δει την πρόοδο των παιδιών τους, το 46,7% συμμετέχει σε συναντήσεις γονέων με άλλους γονείς και 1 στους 10 Έλληνες Τσιγγάνους γονείς, συμμετέχει ως ενεργό μέλος στα όργανα διοίκησης του σχολείου (σελ 82)

οικονομικούς πόρους για τη βελτίωση του εξοπλισμού ή τη διεξαγωγή δραστηριοτήτων οι σύλλογοι των γονέων, παρόλο που αυτό δεν είναι υποχρεωτικό.

## Βελτίωση της ποιότητας της εκπαίδευσης μέχρι την ολοκλήρωση της υποχρεωτικής εκπαίδευσης

Η προσπάθεια βελτίωσης της πρόσβασης των Ελλήνων Τσιγγάνων στην πρωτοβάθμια εκπαίδευση διαρκεί πολλά χρόνια. Υπάρχει εγκύκλιος του Υπουργείου Παιδείας από το 1987<sup>92</sup>, ενώ με εγκυκλίους του 1992 και του 1995 ορίζονται μέτρα αντιμετώπισης γραφειοκρατικών εμποδίων στην εγγραφή παιδιών Ελλήνων Τσιγγάνων στο σχολείο και την παρακολούθηση μαθημάτων σε κοινά σχολεία και τάξεις με τους Έλληνες μη Τσιγγάνους μαθητές<sup>93</sup>. Το 1999 οι εκπαιδευτικοί κλήθηκαν να υποστηρίξουν το Πρόγραμμα Εκπαίδευσης Τσιγγανοπαίδων που υλοποιούσε από το 1997 το Πανεπιστήμιο Ιωαννίνων στα δημοτικά σχολεία το οποίο προέβλεπε και μαθήματα ενίσχυσης των αδύναμων μαθητών<sup>94</sup>. Ακολούθησε σειρά εγκυκλίων<sup>95</sup> έως και σήμερα με μέτρα και κατευθύνσεις προς τους εκπαιδευτικούς και άλλους αρμόδιους φορείς με αποτελέσματα ορατά αφού σήμερα το 69% των παιδιών Ελλήνων Τσιγγάνων (το 72% των Ελλήνων Τσιγγάνων αγοριών και το 66% των Ελλήνων Τσιγγάνων κοριτσιών) ηλικίας υποχρεωτικής εκπαίδευσης, φοιτούν σε σχολείο αντίστοιχης εκπαιδευτικής βαθμίδας<sup>96</sup>. Παρόλα αυτά η υστέρηση των Ελλήνων Τσιγγάνων στην εκπαίδευση συγκριτικά με τους άλλους Έλληνες πολίτες είναι σημαντική. Σύμφωνα με την έρευνα FRA MIDIS II (2016), το υψηλότερο ποσοστό Ρομά χωρίς επίσημη εκπαίδευση και στις τρεις ηλικιακές ομάδες μεταξύ όλων των χωρών που περιλαμβάνονται στην έρευνα, καταγράφεται στην Ελλάδα, αντιπροσωπεύοντας το 42% των ατόμων ηλικίας 16 - 24 ετών, το 56% στις ηλικίες 24 - 44 ετών και το 82% στις ηλικίες άνω των 45 ετών.

Οι Έλληνες Τσιγγάνοι μαθητές βρίσκονται σε δυσμενέστερη θέση έναντι του υπόλοιπου μαθητικού πληθυσμού. Τα γνωστικά - γλωσσικά κενά, η αδυναμία των γονέων τους να παρακολουθήσουν και να ενισχύσουν την εκπαίδευσή τους, οι συνθήκες διαβίωσης, η περιθωριοποίηση αλλά και οι πρόωροι γάμοι αποτελούν βασικούς παράγοντες μη τακτικής και πρόωρης εγκατάλειψης της εκπαίδευσής τους.

Σε έρευνα για τη φοίτηση των Ελλήνων Τσιγγάνων παιδιών που διεξήχθη στη διετία 2011 - 2012 ως μέρος του προγράμματος «Ένταξη και εκπαίδευση των παιδιών Ρομά» στις Περιφέρειες της Κεντρικής Μακεδονίας, της Δυτικής Μακεδονίας, και της Ανατολικής Μακεδονίας - Θράκης<sup>97</sup> έδειξε ότι από τα 1632 παιδιά Ελλήνων Τσιγγάνων που φοιτούν σε 58 σχολικές μονάδες (18 προσχολικής, 30 πρωτοβάθμιας και 10 δευτεροβάθμιας

<sup>92</sup> ΥΠ.Ε.Π.Θ., Γ1 /20614/4/1987 «Η ΕΚΠΑΙΔΕΥΣΗ ΤΩΝ ΠΑΙΔΙΩΝ ΤΩΝ ΤΣΙΓΓΑΝΩΝ» στην οποία αναφέρεται: «επειδή τα παιδιά των Ελλήνων Τσιγγάνων δεν φοιτούν καθόλου στο νηπιαγωγείο, δεν εγγράφονται όλα στο Δημοτικό και εγκαταλείπουν εύκολα την εκπαίδευση, οι εκπαιδευτικοί πρέπει να ενημερωθούν για τις συνθήκες της ζωής τους, να τα βοηθήσουν και να προστατεύσουν τα δικαιώματα των μαθητών τους όταν αυτά προσβάλλονται ή καταπατούνται ή παρεμποδίζονται από γραφειοκρατικές διαδικασίες».

<sup>93</sup> ΥΠ.Ε.Π.Θ., Γ1/372/853/Γ.Γ.475/16-9-92 «ΑΛΦΑΒΗΤΙΣΜΟΣ ΤΣΙΓΓΑΝΟΠΑΙΔΩΝ», Φ4/350/Γ1/1028-22/8/1995 «ΕΓΓΡΑΦΗ & ΦΟΙΤΗΣΗ ΤΣΙΓΓΑΝΟΠΑΙΔΩΝ ΣΕ ΝΗΠΙΑΓΩΓΕΙΟ ΚΑΙ ΔΗΜΟΤΙΚΟ ΣΧΟΛΕΙΟ»

<sup>94</sup> Εγκύκλιος ΥΠ.Ε.Π.Θ., 1/9/1999 «ΦΟΙΤΗΣΗ ΤΣΙΓΓΑΝΟΠΑΙΔΩΝ» και Απόφαση ΥΠ.Ε.Π.Θ., Φ10/20/Γ1-7/9/1999 «ΙΔΡΥΣΗ ΚΑΙ ΛΕΙΤΟΥΡΓΙΑ ΤΑΞΕΩΝ ΚΑΙ ΥΠΟΔΟΧΗΣ ΚΑΙ ΦΡΟΝΤΙΣΤΗΡΙΑΚΩΝ ΤΜΗΜΑΤΩΝ»

<sup>95</sup> Χαρακτηριστικά αναφέρονται οι εκδοθείσες από το Υπουργείο Παιδείας υπουργικές αποφάσεις για τη σύσταση θέσεων τάξεων υποδοχής και θέσεων δασκάλων για την εφαρμογή προγραμμάτων για Έλληνες Τσιγγάνους μαθητές (358/δ4/29.8.2000, 425/Δ4/28.8.2001 και 86335/Δ4/26.8.2002), οι εγκύκλιοι για τη διευκόλυνση της εγγραφής και την υποστήριξη της φοίτησης παιδιών Ελλήνων Τσιγγάνων στο σχολείο (Φ1ΤΥ/1254/126877/Γ1/2008, Φ1ΤΥ/1073/117052/Γ1/2009, 132975/Γ1/2010, Φ3/960/102679/Γ1/2010,) η εγκύκλιος για την οικονομική ενίσχυση νοικοκυριών Ελλήνων Τσιγγάνων μετά από βεβαίωση ανελλιπούς φοίτησης των παιδιών τους στο σχολείο (Φ7/448/23316/Γ1/2010) οι εγκύκλιοι για τη λειτουργία τάξεων υποδοχής φροντιστηριακών τμημάτων σε ζώνες εκπαιδευτικής προτεραιότητας, την παροχή ψυχοκοινωνικής στήριξης και τη συμμετοχή των Ελλήνων Τσιγγάνων (125211/Γ1/2011, 18357/Γ1/2012, 180644/Γ1/2013) κ.α

<sup>96</sup> Έρευνα FRA MIDIS II (2016)

<sup>97</sup> [http://peroma.web.auth.gr/peroma/sites/roma/files/files/2\\_1\\_22.pdf](http://peroma.web.auth.gr/peroma/sites/roma/files/files/2_1_22.pdf)



εκπαίδευσης), τακτική φοίτηση των Ελλήνων Τσιγγάνων μαθητών νηπιαγωγείου είχε το 59,1% (53,4% των αγοριών και 65,7% των κοριτσιών), των Ελλήνων Τσιγγάνων μαθητών Δημοτικού το 58,6% (60,4% των αγοριών και 56,7% των κοριτσιών) και τέλος, των Ελλήνων Τσιγγάνων μαθητών Γυμνασίου, το 15,2% (17,6% των αγοριών και 12,4% των κοριτσιών). Σε αυτή την έρευνα, είναι αξιοσημείωτη η διαφορά της υψηλότερης συμμετοχής των κοριτσιών στα νηπιαγωγεία, ιδιαίτερα, συγκρινόμενη με τη συμμετοχή κοριτσιών στο γυμνάσιο· αυτό μπορεί ενδεχομένως να εξηγηθεί από το πρόβλημα των πρώιμων γάμων. Τα αποτελέσματα είναι παρόμοια με τα ποσοστά που προκύπτουν για τη συμμετοχή των Ελλήνων Τσιγγάνων, από την έρευνα που πραγματοποίησε το Εθνικό και Καποδιστριακό Πανεπιστήμιο Αθηνών στις περιοχές παρέμβασής του.<sup>98</sup> Η πολιτική του κράτους για την Εκπαίδευση καθώς και οι ενέργειες που υλοποιούνται στο πλαίσιο του προγράμματος «Ένταξη και Εκπαίδευση των παιδιών Ρομά» στοχεύουν στη βελτίωση της πρόσβασης των Ελλήνων Τσιγγάνων στην εκπαίδευση και στην ολοκλήρωση των σπουδών τους σε όσο το δυνατόν μεγαλύτερη βαθμίδα εκπαίδευσης με έμφαση στα κορίτσια των Ελλήνων Τσιγγάνων.

Οι εκπαιδευτικοί πρωτοβάθμιας και δευτεροβάθμιας εκπαίδευσης είναι απόφοιτοι Ανώτατης Εκπαίδευσης. Η παιδαγωγική και διδακτική τους επάρκεια πιστοποιείται με ειδική βεβαίωση Ανώτατου Εκπαιδευτικού Ιδρύματος. Επιμορφώνονται μέσω των προαιρετικών προγραμμάτων επιμόρφωσης που υλοποιεί το Κέντρο Δια Βίου Μάθησης και υποχρεωτικά των Συντονιστών Εκπαιδευτικού Έργου. Στα σχολεία που φοιτούν Έλληνες Τσιγγάνοι όπου οι ανάγκες ειδικευμένης επιστημονικής κατάρτισης είναι αυξημένες, οι επιμορφωτές του προγράμματος «Ένταξη και Εκπαίδευση των παιδιών Ρομά» σε συνεργασία με τις Διευθύνσεις Πρωτοβάθμιας και Δευτεροβάθμιας Εκπαίδευσης και τους Διευθυντές των Σχολείων παρέχουν ειδικευμένη επιμόρφωση και εργαλεία εφαρμογής αποτελεσματικών μεθόδων διδασκαλίας (συνεργατική, βιωματική μάθηση κλπ).

Την τελευταία τριετία σχεδιάστηκαν ή/και υλοποιούνται από το κράτος τα εξής μέτρα:

- Μείωση των μαθητών από 25 σε 15 ανά τμήμα, σε 52 Δημοτικά Σχολεία όπου φοιτούν μαθητές που προέρχονται από ευάλωτες κοινωνικές ομάδες όπως οι Έλληνες Τσιγγάνοι.
- Τοποθέτηση κοινωνικού λειτουργού στα παραπάνω Δημοτικά Σχολεία και σε Γυμνάσια όπου φοιτούν Έλληνες Τσιγγάνοι μαθητές.<sup>99</sup> Κοινωνικοί λειτουργοί έχουν ήδη τοποθετηθεί σε 47 Δημοτικά Σχολεία και σε 7 Γυμνάσια.
- Πρόσβαση χωρίς όρους, των μαθητών από ευάλωτες κοινωνικές ομάδες όπως οι Έλληνες Τσιγγάνοι στα ολοήμερα προγράμματα των σχολείων όλης της χώρας.
- Πιλοτική λειτουργία Σχολών Γονέων σε επιλεγμένα σχολεία.

Λόγω της πρόσφατης εφαρμογής αυτών των μέτρων Πολιτικής, στη διάρκεια που συντάσσεται αυτή η Έκθεση, δεν υπάρχουν ακόμα δημοσιευμένα στοιχεία σχετικά με την αξιολόγηση των αποτελεσμάτων τους.

Παράλληλα, στο πλαίσιο του προγράμματος «Ένταξη και Εκπαίδευση των παιδιών Ρομά» υλοποιούνται οι εξής ενέργειες<sup>100</sup>:

<sup>98</sup> Από 468 μαθητές δημοτικού αποφοίτησε από το δημοτικό το 37,6%, από τους 73 που πήγαν στο Γυμνάσιο αποφοίτησε το 47,9%, ενώ από τους 13 που πήγαν στο Λύκειο αποφοίτησε το 69,2% και από 11 που πήγαν σε ΕΠΑΛ αποφοίτησε το 18,2%

<sup>99</sup> Νόμος 4485/2017 (ΦΕΚ 114/Α).

Υπουργικές Αποφάσεις για Δημοτικά Σχολεία: 138620/Δ1, 4.8.2018 (ΦΕΚ 3672/Β), - 148144/Δ1, 10.9.2018 (ΦΕΚ 4204/Β), - 220971/Δ1, 31.12.2018

Υπουργικές Αποφάσεις για Γυμνάσια: 142628/ΓΔ4/2017(ΦΕΚ 3032/Β), - 163144/Δ2, 2.10.2018 (ΦΕΚ 4480/Β), - 206145/Δ2, 29.11.2018 (ΦΕΚ 5530/Β).

<sup>100</sup> Το πρόγραμμα υλοποιείται στις Περιφέρειες Αττικής, Πελοποννήσου, Ιόνιων Νησιών, Ηπείρου, Στερεάς Ελλάδας, Εύβοιας, Νοτίου Αιγαίου και Κρήτης.

- Λειτουργία τμημάτων ενίσχυσης αδύναμων μαθητών Α΄θμιας και Β΄θμιας εκπαίδευσης και Mentorship για κάλυψη γνωστικών και γλωσσικών κενών, συμπόρευση με λοιπούς μαθητές, τακτική φοίτηση και μείωση συχνής διαρροής.
- Λειτουργία τμημάτων ενίσχυσης ανεξεταστέων Ελλήνων Τσιγγάνων μαθητών όλων των τάξεων.
- Λειτουργία τμημάτων μελέτης για μαθητές με χαμηλές επιδόσεις.
- Εκτέλεση Δράσεων Δημιουργικής Απασχόλησης, εντός και εκτός Σχολείου.
- Προγράμματα αλφαριθμητισμού ενηλίκων Ελλήνων Τσιγγάνων (Γονέων και μελών των οικογενειών).
- Παροχή Δελτίου Φοίτησης Μετακινούμενου Μαθητή για τους μαθητές που αλλάζουν τόπο κατοικίας στη διάρκεια του σχολικού έτους, προκειμένου να διευκολύνεται η εγγραφή τους στο σχολείο προορισμού, και να αποφεύγονται οι χρονοβόρες γραφειοκρατικές διαδικασίες.<sup>101</sup>
- Δράσεις από Έλληνες Τσιγγάνους διαμεσολαβητές (αφύπνιση και συνοδεία παιδιών από και προς το σχολείο, ενημέρωση της οικογένειας για τις υποχρεώσεις και τα δικαιώματά της σε σχέση με το σχολείο κ.α).
- Καθημερινός έλεγχος της σχολικής φοίτησης και έγκαιρη αντίδραση στην εκδήλωση μη τακτικής ή ελλιπούς φοίτησης μέσω στοχευμένων δράσεων, από τους Σχολικούς Διευθυντές, τους υπευθύνους του Έργου «Ένταξη και Εκπαίδευση παιδιών Ρομά», την Τοπική Αυτοδιοίκηση και τους Έλληνες Τσιγγάνους Διαμεσολαβητές.

Οι παραπάνω ενέργειες μπορεί να εφαρμοστούν σε σχολεία που φοιτούν Έλληνες Τσιγγάνοι σε κάθε περιοχή παρέμβασης. Ο Διευθυντής και οι δάσκαλοι κάθε σχολείου μαζί με τους υπεύθυνους του Έργου «Ένταξη και Εκπαίδευση παιδιών Ρομά» θα επιλέξουν ποιες (όλες ή κάποιες) δράσεις θα εφαρμόσουν, προσαρμόζοντάς τις στις ανάγκες του κάθε σχολείου.

Ειδικότερα στους καταυλισμούς και οικισμούς Ελλήνων Τσιγγάνων, γίνεται προσπάθεια καταγραφής των παιδιών που είναι εκτός σχολείου, ευαισθητοποίησης και προώθησής τους στην εκπαίδευση, καθώς επίσης προσπάθεια σύνδεσης των καταυλισμών και των οικισμών των Ελλήνων Τσιγγάνων με τα σχολεία της περιοχής για τη διευκόλυνση της πρόσβασής τους σ' αυτά, μέσω ανάπτυξης σχέσεων και συνεργασιών των κοινοτήτων των Ελλήνων Τσιγγάνων με τους αρμόδιους φορείς.

Εξαιρετικά σοβαρό είναι το πρόβλημα των πρόωρων γάμων (ειδικά στα κορίτσια των Ελλήνων Τσιγγάνων) το οποίο εκτός της διακοπής της εκπαίδευσης έχει πολλαπλές αρνητικές επιπτώσεις σε ολόκληρη τη ζωή τους. Δυστυχώς, πέραν μιας ανίσχυρης και μη συστηματικής προσπάθειας ενημέρωσης των κοινοτήτων για τις συνέπειες, δεν υπάρχουν ουσιαστικά μέτρα για την αντιμετώπιση του μεγάλου αυτού προβλήματος. Οι πρώιμοι γάμοι αποτελούν πολύ συχνό φαινόμενο στις κοινότητες των Ελλήνων Τσιγγάνων και ιδιαίτερα στις κοινότητες που βιώνουν εντονότερο αποκλεισμό. Οι γάμοι σε πρώιμη ηλικία, μέχρι πριν μερικές δεκαετίες ήταν φαινόμενο ολόκληρης της ελληνικής κοινωνίας, ειδικά όπου οι κοινωνίες ήταν πιο κλειστές, όπως π.χ. στα χωριά. Η ελάχιστη ηλικία πρώιμων γάμων στα αγόρια των Ελλήνων Τσιγγάνων είναι περίπου 14 ετών, ενώ στα κορίτσια είναι 12 ετών. Ωστόσο, σε κοινότητες όπου οι Έλληνες Τσιγγάνοι εμφανίζουν υψηλότερα επίπεδα κοινωνικής ένταξης, οι ηλικίες του γάμου για αγόρια και κορίτσια σταδιακά αυξάνονται, λόγω του μεγαλύτερου ενδιαφέροντος για εκπαίδευση και επαγγελματική σταδιοδρομία, αλλά και λόγω της σταδιακής απόρριψης πεποιθήσεων όπως η παρθενία.

<sup>101</sup> Υπουργική Απόφαση 10645/ΓΔ4, 22.1.2018 (ΦΕΚ 120/Β)

Εκτός όλων των ανωτέρω, υπάρχουν κι άλλες πρωτοβουλίες που συμβάλλουν στην ανάπτυξη του εκπαιδευτικού επιπέδου των Ελλήνων Τσιγγάνων. Πολύ σημαντική συμβολή στην εκπαίδευση έχει το **Σχολείο Δεύτερης Ευκαιρίας** το οποίο παρέχει τη δυνατότητα σε ενήλικες (άνω των 18 ετών) που εγκατέλειψαν το σχολείο, να ολοκληρώσουν την υποχρεωτική εκπαίδευση. Κατά την περίοδο σύνταξης της παρούσας Έκθεσης, στην Ελλάδα λειτουργούν 58 Σχολεία Δεύτερης Ευκαιρίας.<sup>102</sup> Άλλο Μέτρο που εφαρμόζεται στην Ελλάδα για την υποστήριξη της σχολικής φοίτησης, είναι το εθνικό πρόγραμμα δωρεάν παροχής Σχολικών Γευμάτων, που εφαρμόζεται σε όλα τα δημοτικά σχολεία που φοιτούν Έλληνες Τσιγγάνοι αλλά και σε πολλά άλλα επιλεγμένα δημοτικά σχολεία της χώρας, με στόχο την υποστήριξη των ελληνικών νοικοκυριών που θίγονται από την οικονομική κρίση αλλά και τη μη υγιεινή διατροφή των μαθητών.<sup>103</sup> Το πρόγραμμα υλοποιείται από τα Υπουργεία: Εργασίας, Κοινωνικής Ασφάλισης και Κοινωνικής Αλληλεγγύης και Παιδείας, με μεσοπρόθεσμα και μακροπρόθεσμα αναμενόμενα οφέλη την άμβλυση των κοινωνικών ανισοτήτων και του κοινωνικού αποκλεισμού. Το πρόγραμμα υλοποιείται σήμερα σε 62 δήμους της χώρας, σε 960 σχολικές μονάδες, όπου διατίθενται περίπου 154.000 ποιοτικά γεύματα ημερησίως. Αξίζει να επαναλάβουμε, ότι δεν υπάρχει ούτε ένα σχολείο με Έλληνες Τσιγγάνους μαθητές που να μη διανέμονται γεύματα.<sup>104</sup>

Θετικά αποτελέσματα αναμένεται επίσης να αποφέρει η σύνδεση της παροχής του Κοινωνικού Επιδόματος Αλληλεγγύης (ΚΕΑ)<sup>105</sup> σε απόρους (πολλοί είναι Έλληνες Τσιγγάνοι) με την υποχρέωση: α) αν είναι έως 40 ετών να εγγραφούν ή να επιστρέψουν στην εκπαίδευση, και β) εάν έχουν παιδιά σε σχολική ηλικία, αυτά να έχουν τακτική φοίτηση στο σχολείο.<sup>106</sup>

Τέλος, στο πλαίσιο της διαπολιτισμικής εκπαίδευσης της οποίας βασική αρχή είναι η προώθηση μέτρων για την άρση των ανισοτήτων και η διασφάλιση ισότητας ευκαιριών στην εκπαίδευση, δίνεται η δυνατότητα στα δημοτικά, γυμνάσια και λύκεια της χώρας να λειτουργήσουν τάξεις υποδοχής και να αναπτύξουν δράσεις για τη μείωση της πρόωρης εγκατάλειψης του σχολείου και τη βελτίωση της μαθησιακής επίδοσης μαθητών που προέρχονται από ευάλωτες κοινωνικές ομάδες ή/και με πολιτισμικές και θρησκευτικές ιδιαιτερότητες.<sup>107</sup> Φυσικά, σε ότι αφορά ειδικά στους Έλληνες Τσιγγάνους μαθητές πρωτοβάθμιας εκπαίδευσης σχετικά με τη διαπολιτισμικότητα, ισχύουν όσα αναφέρονται και για τους Έλληνες Τσιγγάνους μαθητές των νηπιαγωγείων, οπότε η ένταξη των παιδιών Ελλήνων Τσιγγάνων στα παραπάνω μέτρα, μπορεί να γίνει αποδεκτή μόνο υπό το πρίσμα της αναφοράς «ευάλωτες κοινωνικές ομάδες».

Οι γονείς των παιδιών (Ελλήνων Τσιγγάνων και Ελλήνων μη Τσιγγάνων) μπορούν να εκφράσουν απόψεις και αιτήματα μέσω των «Συλλόγων Γονέων και Κηδεμόνων» και σε συνεργασία με τις διευθύνσεις των σχολείων Α΄θμιας και Β΄θμιας εκπαίδευσης να υλοποιούν ποικίλες υποστηρικτικές δραστηριότητες. Όπως είναι φυσικό, δεν υπάρχουν χωριστοί Σύλλογοι Γονέων και Κηδεμόνων για τους Έλληνες Τσιγγάνους. Σύμφωνα με έρευνα<sup>108</sup> που διεξήχθη στο πλαίσιο του Έργου «Ένταξη και Εκπαίδευση των παιδιών Ρομά», οι Έλληνες Τσιγγάνοι γονείς ενδιαφέρονται να μορφωθούν τα παιδιά τους, επισκέπτονται τακτικά καθηγητές και συμμετέχουν σε συναντήσεις των Συλλόγων γονέων. Δυστυχώς, η έρευνα δεν παρέχει χωριστά στοιχεία για τους γονείς παιδιών στο νηπιαγωγείο, στο δημοτικό ή στο

<sup>102</sup> Τα Σχολεία Δεύτερης Ευκαιρίας θεσμοθετήθηκαν στην Ελλάδα με το Νόμο 2525/ 1997.

<sup>103</sup> Σχολικά Γεύματα σε Μονάδες Πρωτοβάθμιας Εκπαίδευσης (ΦΕΚ 3508/Β΄/21-8-2018),

<sup>104</sup> Υπουργικές Αποφάσεις : Φ14/ΦΜ/181027/Δ1/2017 - Φ14/ΦΜ/192967/Δ1/2017 - Φ14/ΦΜ/47755/Δ1/2017 - Φ14/ΕΚ/57965/Δ1/2018 - Φ14/ΦΜ/16744/18749/Δ1/2019.

<sup>105</sup> Το ΚΕΑ περιγράφεται αρκετά αναλυτικά στο κεφάλαιο της Απασχόλησης

<sup>106</sup> Νόμος 2281/2018, (ΦΕΚ Β/15.6.2018), Κοινωνικό Επίδομα Αλληλεγγύης (ΚΕΑ)

<sup>107</sup> Νόμος 3879/2010, (ΦΕΚ 163Α/21.09.2010), έργο «Ένταξη ευάλωτων κοινωνικών ομάδων στα σχολεία - Τάξεις Υποδοχής, σχολικό έτος 2018-2019» με συγχρηματοδότηση της ΕΕ

<sup>108</sup> Γ. Μάρκου, Γ. Παρθένος Γ. Παπακωνσταντίνου, Μ.Παυλή Κορρέ: «Η Ένταξη των Ελλήνων Ρομά στην Ελληνική Κοινωνία: Ετερότητα και δομικός αποκλεισμός». εκδ. Γρηγόρης, Αθήνα: 2018

γυμνάσιο (βλέπε ενότητα σχετική με την προσχολική εκπαίδευση). Η διαδικασία αυτή, γίνεται προσπάθεια να εφαρμοστεί μέσω της Δράσης 6 («Σύνδεση Σχολείου, Οικογένειας και Τοπικής Κοινωνίας»), στο πρόγραμμα «Ένταξη και Εκπαίδευση παιδιών Ρομά», αλλά δυστυχώς, λόγω πολλών και διαφορετικών σε κάθε περιοχή παραγόντων, τα αποτελέσματα είναι λίγα και μικρά.

Τα Δημοτικά και τα Γυμνάσια/Λύκεια εποπτεύονται και υποστηρίζονται στην εκτέλεση του εκπαιδευτικού τους έργου από τους αρμόδιους Συντονιστές Εκπαιδευτικού Έργου και τους Διευθυντές Πρωτοβάθμιας και Δευτεροβάθμιας Εκπαίδευσης. Τα συμπεράσματα του προγράμματος και της παρακολούθησής του, δημοσιεύονται σύμφωνα με όλες τις νομικές διαδικασίες στον ιστότοπο του Υπουργείου Παιδείας και είναι προσβάσιμα δημοσίως.

Η συντήρηση των σχολικών κτηρίων, ο εξοπλισμός, η λειτουργία, η ασφάλεια, η υγιεινή των χώρων κλπ, αποτελούν αρμοδιότητες των Σχολικών Επιτροπών της Α΄θμιας και της Β΄θμιας Εκπαίδευσης που συγκροτούνται ως Νομικά Πρόσωπα Δημοσίου Δικαίου από το Δήμο με σκοπό τη φροντίδα του σχολικού περιβάλλοντος σε συνεργασία με τις Διευθύνσεις των σχολείων και τις υπηρεσίες του Δήμου. Στο κόστος εκτέλεσης όλων των παραπάνω εργασιών, οι γονείς δεν έχουν καμία υποχρέωση οικονομικής συνεισφοράς.

Παρόλα αυτά τα ελληνικά νοικοκυριά δαπανούν σοβαρά ποσά σε ιδιωτικά εκπαιδευτήρια και εκπαιδευτές για την ενίσχυση των μαθητών και την εκμάθηση ξένων γλωσσών. Αυτό γίνεται γιατί υπάρχει ισχυρός ανταγωνισμός τόσο στις εξετάσεις για την ένταξη στην τριτοβάθμια εκπαίδευση αλλά και για την ένταξη στην αγορά εργασίας, που αποτελούν ανάγκες στις οποίες οι Έλληνες Τσιγγάνοι δεν μπορούν να αντεπεξέλθουν.

Η σύνδεση και συνεργασία Σχολείου, Οικογενειών Ελλήνων Τσιγγάνων και ευρύτερης κοινωνίας, όχι μόνο λύνει προβλήματα, αλλά και τα προλαμβάνει, ώστε να μην εκδηλωθούν. Παραδείγματα συνεργασιών υπάρχουν αρκετά, όπως η περιοχή της Αγίας Βαρβάρας στην Αττική, όπου τηρούνται και αριθμητικά – στατιστικά στοιχεία που καταδεικνύουν την αποτελεσματικότητα των παρεμβάσεων. Στην Αγία Βαρβάρα Αττικής, στη δεκαετία του 1970, το ποσοστό των παιδιών Ελλήνων Τσιγγάνων που τέλειωνε το Δημοτικό Σχολείο ήταν 43%. Σήμερα, το ποσοστό είναι 98,7%. Στη δεκαετία του 1980 το ποσοστό των παιδιών Ελλήνων Τσιγγάνων που τελείωνε το Γυμνάσιο ήταν 24,3%. Σήμερα το ποσοστό είναι 73,6%. Στη δεκαετία του 1990 το ποσοστό των παιδιών Ελλήνων Τσιγγάνων που τέλειωνε το Λύκειο ήταν 6,4%. Σήμερα το ποσοστό είναι 31,8%. (Για παράδειγμα, στο σχολικό έτος 2017 – 2018, στην τελευταία – Γ΄ τάξη του Γενικού Λυκείου, στην Αγία Βαρβάρα υπήρχαν 43 Έλληνες Τσιγγάνοι μαθητές (τα στοιχεία αφορούν αγόρια και κορίτσια).

### Υποστήριξη της δευτεροβάθμιας και ανώτερης εκπαίδευσης ιδίως για επαγγέλματα με υψηλή ζήτηση στην αγορά εργασίας.

Τα ποσοστά φοίτησης Ελλήνων Τσιγγάνων στη δευτεροβάθμια εκπαίδευση σύμφωνα με την έρευνα FRA MIDIS II (2016) συγκριτικά με το 2011 έχουν βελτιωθεί.<sup>109</sup> Αναφέρεται ότι το 69% των παιδιών Ελλήνων Τσιγγάνων παρακολουθούν υποχρεωτική εκπαίδευση, δηλ. Πρωτοβάθμια και δευτεροβάθμια εκπαίδευση. Το αντίστοιχο ποσοστό στο γενικό πληθυσμό είναι 95%. Αναφέρεται επίσης ότι το 9% των παιδιών Ελλήνων Τσιγγάνων φοιτούν στο λύκειο (ανώτερη δευτεροβάθμια εκπαίδευση). Το αντίστοιχο ποσοστό στο γενικό πληθυσμό είναι 88%. Στην αντίστοιχη έρευνα FRA MIDIS II το 2011 αναφέρεται ότι στην Ελλάδα

<sup>109</sup> (EU-MIDIS II). Ρομά - Επιλεγμένα συμπεράσματα: «Σε σύγκριση με την έρευνα για τους Ρομά το 2011, η EU-MIDIS II βρίσκει ελαφρώς υψηλότερα ποσοστά εγγραφής στην υποχρεωτική σχολική φοίτηση στις περισσότερες χώρες - με εξαίρεση τη Ρουμανία και τη Σλοβακία, όπου δεν υπάρχουν ουσιαστικές αλλαγές" (διατίθεται στη διεύθυνση: <https://ec.europa.eu/eurostat/documents/2995521/7034688/3-16102015-CP-EN.pdf> )

λιγότερο από ένα στα 10 παιδιά Ελλήνων Τσιγγάνων ολοκλήρωσαν την ανώτερη δευτεροβάθμια εκπαίδευση.<sup>110</sup>

Σύμφωνα με έρευνα που πραγματοποιήθηκε κατά τη διάρκεια του σχολικού έτους 2012-2013 στις περιοχές παρέμβασης του προγράμματος «Εκπαίδευση των παιδιών Ρομά» από το Πανεπιστήμιο Αθηνών σε όλη την επικράτεια της χώρας εκτός Μακεδονίας και Θράκης, σχεδόν το σύνολο (92,6%) των ερωτηθέντων μαθητών που διέκοψαν πρόωρα την εκπαίδευση<sup>111</sup> εξέφρασαν έντονη την επιθυμία να είχαν ολοκληρώσει την πρωτοβάθμια και δευτεροβάθμια εκπαίδευση και μάλιστα ορισμένοι να συνέχιζαν τη φοίτηση σε ανώτερο επίπεδο. Συγκεκριμένα, από 468 Έλληνες Τσιγγάνους μαθητές δημοτικού σχολείου αποφοίτησε το 37,6%. Από τους 73 Έλληνες Τσιγγάνους μαθητές που συνέχισαν στο Γυμνάσιο αποφοίτησε από αυτό το 47,9%. Από τους 13 Έλληνες Τσιγγάνους μαθητές που συνέχισαν στο Λύκειο αποφοίτησε το 69,2% και από τους 11 Έλληνες Τσιγγάνους μαθητές σε ΕΠΑΛ αποφοίτησε το 18,2%. Δεν υπάρχουν στοιχεία σχετικά με τον αριθμό των παιδιών που εκπλήρωσαν την προτίμηση που εξέφρασαν.<sup>112</sup> Ανάλογη επιθυμία εξέφρασαν ερωτηθέντες Έλληνες Τσιγγάνοι γονείς δεδομένου ότι όλοι σχεδόν (99%) θεωρούσαν αναγκαία τη φοίτηση των παιδιών στο σχολείο, η πλειονότητα (85,8%) τα ενθάρρυναν να συμμετέχουν σε δραστηριότητες του σχολείου στις οποίες μάλιστα συμμετείχαν και οι ίδιοι (56,6%) ενώ το 72,7% των ερωτηθέντων δήλωσε ότι επισκέπτεται τακτικά το σχολείο για την πρόοδο των παιδιών τους και περίπου 1 στους 10 συμμετείχε σε όργανα του σχολείου, όπως συλλόγους γονέων, σχολικές επιτροπές κ.α.

Τα παραπάνω στοιχεία δείχνουν ότι το πρόβλημα δεν βρίσκεται στην αρνητική στάση των Ελλήνων Τσιγγάνων έναντι της εκπαίδευσης αλλά σε αντικειμενικές (κυρίως οικονομικές) δυσκολίες και στο κοινωνικό περιβάλλον (μέσα και έξω από τις κοινότητες των Ελλήνων Τσιγγάνων) που συχνά αποθαρρύνει τις προσπάθειες των νέων Ελλήνων Τσιγγάνων να ολοκληρώσουν τις σπουδές τους σε ανώτερες βαθμίδες και απογοητεύουν τους γονείς τους που τους στηρίζουν.

Σύγχρονος στόχος και από την πλευρά των εκπαιδευτικών και από την πλευρά του Δήμου είναι η αποτροπή διακοπής της φοίτησης των παιδιών των Ελλήνων Τσιγγάνων, μετά την ολοκλήρωση της υποχρεωτικής τους εκπαίδευσης. Τα μέτρα και οι ενέργειες που έχουν αναφερθεί υλοποιούνται και στη δευτεροβάθμια εκπαίδευση (τμήματα ενισχυτικής διδασκαλίας, μελέτης, φροντιστηριακά τμήματα ανεξεταστέων, ψυχοκοινωνικές υπηρεσίες, mentoring κλπ). Επιπρόσθετα, υποστηρικτικές ενέργειες υλοποιούν και οι Δήμοι (φροντιστηριακά τμήματα, μαθήματα ξένων γλωσσών, μαθήματα πληροφορικής, δημιουργική απασχόληση κ.α), προσαρμοσμένα στις ανάγκες της τοπικής αγοράς εργασίας, των προσόντων και των ενδιαφερόντων της ευρύτερης τοπικής κοινωνίας αλλά και ειδικότερα των τοπικών κοινοτήτων των Ελλήνων Τσιγγάνων. Σύμφωνα με τις εκτιμήσεις των Δήμων, η συμμετοχή των Ελλήνων Τσιγγάνων σε τέτοια προγράμματα είναι μικρή και αφορά κυρίως νεαρές ηλικίες (αγόρια και κορίτσια). Περισσότερα στοιχεία θα υπάρχουν στο μέλλον, μέσω των παραρτημάτων Ρομά των κέντρων κοινότητας, τα οποία

<sup>110</sup> Οργανισμός Θεμελιωδών Δικαιωμάτων της Ευρωπαϊκής Ένωσης (FRA): «Η κατάσταση των Ρομά σε 11 κράτη μέλη της ΕΕ: Σε 5 από τα 11 κράτη μέλη της ΕΕ (Πορτογαλία, Ελλάδα, Ισπανία, Γαλλία και Ρουμανία), αναφέρεται ότι λιγότεροι από ένας στους 10 Ρομά έχουν ολοκληρώσει την ανώτερη δευτεροβάθμια εκπαίδευση". (Διατίθεται στη διεύθυνση: <http://fra.europa.eu/en/country-data/2013/country-thematic-studies-situation-roma> )

<sup>111</sup> Σύμφωνα με την έρευνα από 468 μαθητές Ρομά δημοτικού σχολείου αποφοίτησε το 37,6%. Από τους 73 μαθητές Ρομά που συνέχισαν στο Γυμνάσιο αποφοίτησε από αυτό το 47,9%. Από τους 13 μαθητές Ρομά που συνέχισαν στο Λύκειο αποφοίτησε το 69,2% και από τους 11 μαθητών Ρομά σε ΕΠΑΛ αποφοίτησε το 18,2%

<sup>112</sup> Οι συντάκτες αυτής της Έκθεσης, γνωρίζουν προσωπικά και έχουν καταγράψει περισσότερους από 60 Έλληνες Τσιγγάνους πτυχιούχους ανώτερης και ανώτατης εκπαίδευσης, όπως επίσης γνωρίζουν πολλούς Έλληνες Τσιγγάνους φοιτητές που είχαν διακόψει πρόωρα την εκπαίδευσή τους και συνέχισαν μετά από πολύ καιρό.

δημιουργήθηκαν πρόσφατα στους Δήμους. Αυτά τα υποστηρικτικά μέτρα και ενέργειες άρχισαν να υλοποιούνται στις αρχές του 2016 ως μέρος της ευρύτερης κοινωνικής πολιτικής της κυβέρνησης και συμπεριλήφθηκαν στη συνολική δέσμη κοινωνικής πολιτικής που αποφασίστηκε και υλοποιήθηκε στο πλαίσιο του Κυβερνητικού Συμβουλίου Κοινωνικής Πολιτικής (ΚΥ.Σ.ΚΟΙ.Π.) που λειτουργεί υπό την εποπτεία και το συντονισμό του Αντιπροέδρου της κυβέρνησης.

Ιδιαίτερα σημαντική θεωρείται η προσωπική επαφή με τους μαθητές και τους γονείς τους την οποία επιδιώκουν τόσο οι εκπαιδευτικοί όσο και τα Κέντρα Κοινότητας Ρομά. Επίσης, οι δράσεις επαγγελματικού προσανατολισμού που υλοποιούνται σε όλα τα σχολεία μπορούν να εμπνεύσουν και να κινητοποιήσουν τους νέους Έλληνες Τσιγγάνους ώστε να συνεχίσουν μετά την ολοκλήρωση της υποχρεωτικής εκπαίδευσης με κατεύθυνση την απόκτηση επαγγελματικών δεξιοτήτων με βάση τις δυνατότητες και τα ενδιαφέροντα τους.

Οι δράσεις με σκοπό τη συνέχιση της φοίτησης και μετά την υποχρεωτική εκπαίδευση, υλοποιούνται και κατά τη διάρκεια της φοίτησης αλλά και μετά από αυτήν για τους νέους που εγκατέλειψαν το σχολείο πρόωρα, αξιοποιώντας για το σκοπό αυτό το σχολείο δεύτερης ευκαιρίας και τα νυχτερινά λύκεια, από τα οποία μάλιστα δίδεται η δυνατότητα στους αριστούχους απόφοιτους να μπουν χωρίς εξετάσεις στο Πανεπιστήμιο.

Γενικά, δεν υπάρχουν ακριβή στοιχεία για τη συμμετοχή των Ελλήνων Τσιγγάνων στα παραπάνω επίπεδα εκπαίδευσης, επειδή το κράτος δεν τηρεί χωριστά αρχεία για αυτούς. Τα στοιχεία που υπάρχουν είναι από εξειδικευμένες έρευνες που αφορούν στους Έλληνες Τσιγγάνους, από προσωπικές εμπειρίες, από υπηρεσίες που υλοποιούν δράσεις υποστήριξης της εκπαίδευσης των Ελλήνων Τσιγγάνων και από ΜΚΟ Ελλήνων Τσιγγάνων. Η παραπάνω αναφερόμενη Έρευνα στο πλαίσιο υλοποίησης του Έργου «Ένταξη και Εκπαίδευση των παιδιών Ρομά», δείχνει ότι το ποσοστό των νέων Ελλήνων Τσιγγάνων που φοιτούσαν σε ΑΕΙ ήταν 2,8% και στα ΤΕΙ 1,0%. Αυτό το πολύ μικρό ποσοστό, κρίθηκε σημαντικό, σε σύγκριση με εκείνο του 1999 που ήταν μηδενικό.

Χαρακτηριστικό παράδειγμα που είναι σημαντικό να αναφερθεί είναι ότι μετά από αίτημα της Ένωσης Ελλήνων Τσιγγάνων Διαμεσολαβητών και της σχετικής εισήγησης – υποστήριξης του από την Ειδική Γραμματεία για την Ένταξη των Ρομά<sup>113</sup>, η Διοικούσα Επιτροπή του Ελληνικού Ανοικτού Πανεπιστημίου (ΕΑΠ),<sup>114</sup> ενέκρινε και αποφάσισε τη χορήγηση Δωρεάν Υποτροφιών σε υποψήφιους Έλληνες Τσιγγάνους σπουδαστές, που ολοκλήρωσαν τη Δευτεροβάθμια Εκπαίδευση (Λύκειο) και επιθυμούν να σπουδάσουν σε οποιαδήποτε από τις σχολές που διαθέτει το Ελληνικό Ανοικτό Πανεπιστήμιο.

Με βάση τη γνώση κάθε κοινότητας Ελλήνων Τσιγγάνων στη χώρα την πείρα από την υλοποίηση ερευνών, πολιτικών, μέτρων και δράσεων την επαφή με περισσότερες από 250 Οργανώσεις εκπροσώπησης Ελλήνων Τσιγγάνων και μετά από περισσότερα των 30 ετών παρακολούθησης του ζητήματος «Έλληνες Τσιγγάνοι», οι συγγραφείς της Έκθεσης εκφράζουν με απόλυτη βεβαιότητα, τη διαπίστωση ότι η συμμετοχή των Ελλήνων Τσιγγάνων σε όλες τις εκπαιδευτικές βαθμίδες, βελτιώνεται, τόσο σε ότι αφορά στα αριθμητικά – ποσοτικά στοιχεία, όσο και στα ποιοτικά της χαρακτηριστικά, όπως με σαφήνεια επιβεβαιώνεται και από όλες τις έρευνες και μελέτες, όπως και αυτή του FRA: “MIDIS II 2016”. Ιδιαίτερα χαρακτηριστικά αυτής της τάσης είναι ότι σχετίζεται με τον βαθμό κοινωνικής ένταξης των Ελλήνων Τσιγγάνων (πιο πολύ με τη στέγαση) και ότι αφορά και στα δύο φύλα<sup>115</sup>.

<sup>113</sup> <https://egroma.gov.gr>

<sup>114</sup> [www.eap.gr](http://www.eap.gr)

<sup>115</sup> Οι ΜΚΟ που συμμετέχουν στη σύνθεση της Ομάδας του προγράμματος Roma Civil Monitoring γνωρίζουν και έχουν καταγράψει πολλούς νέους Έλληνες Τσιγγάνους που είναι σπουδαστές ή πτυχιούχοι δευτεροβάθμιας και τριτοβάθμιας εκπαίδευσης όπως επίσης και πολύ περισσότερους που νέους Έλληνες Τσιγγάνους που παρακολουθούν βραδινά Γυμνάσια και Λύκεια.

## Καταπολέμηση των διακρίσεων και του αντιτσιγγανισμού στην εκπαίδευση

Όπως και σε όλα τα προηγούμενα κεφάλαια αυτής της έκθεσης (Απασχόληση, Οικιστικό και Υγεία) έτσι και στην Εκπαίδευση πρέπει να αναφερθεί ότι στην Ελλάδα, διακρίσεις εναντίον Ελλήνων Τσιγγάνων είναι σχεδόν αδύνατο να καταγραφούν, λόγω της άρνησης των ίδιων των Ελλήνων Τσιγγάνων να διαφοροποιηθούν με οποιονδήποτε τρόπο από την ιδιότητα του Έλληνα πολίτη, έτσι όπως αποτυπώνεται στον αυτοπροσδιορισμό τους.<sup>116</sup> Εκτός από αυτό, στην Ελλάδα δεν μπορεί να υπάρξει οποιουδήποτε τύπου επίσημη βάση δεδομένων που να αφορά Έλληνες Τσιγγάνους, αφού και για το ελληνικό Κράτος επίσης, οι Έλληνες Τσιγγάνοι είναι «απλά» Έλληνες πολίτες που στην πλειοψηφία τους αντιμετωπίζουν προβλήματα κοινωνικού αποκλεισμού<sup>117</sup>.

Σχετικά με το διαχωρισμό παιδιών Ελλήνων Τσιγγάνων στα σχολεία, στην έρευνα FRA MIDIS II (2016) φαίνεται ότι συνεχίζουν να υπάρχουν σχολεία με μαθητές μόνο Ρομά (12%) ή κυρίως με μαθητές Ρομά (36%). Η πολιτική που ασκείται από το Κράτος στοχεύει στην κατάργηση του διαχωρισμού των μαθητών από ευπαθείς ομάδες (Έλληνες Τσιγγάνοι, αλλοδαποί Ρομά, μετανάστες, αιτούντες άσυλο κλπ) σε σχολεία ή τάξεις. Τα σχολεία που έχουν μαθητές από αυτές τις ευπαθείς ομάδες μπορούν να συγκροτούν τάξεις υποδοχής και φροντιστηριακά τμήματα για την προετοιμασία τους ώστε να μπορούν να παρακολουθήσουν το εκπαιδευτικό πρόγραμμα. Ωστόσο, αντικειμενικά, στις περιπτώσεις όπου υπάρχει μαζική εγκατάσταση Ρομά σε μια περιοχή, υπάρχει μεγάλος αριθμός Ρομά και στα σχολεία αυτής της περιοχής. Επομένως, το πρόβλημα αφορά κυρίως στο Οικιστικό ζήτημα των Ελλήνων Τσιγγάνων και όχι σε πολιτικό προσανατολισμό ή συμπεριφορές «αντιτσιγγανισμού»: αν δηλαδή οι Ρομά ζούσαν σε σπύτια διάσπαρτα μέσα στην πόλη (περιοχές όπως Αγία Βαρβάρα, Ίλιον, Δραπετσώνα, Σέρρες κ), η σύνθεση του μαθητικού πληθυσμού κάθε σχολείου θα είναι κι αυτή «μικτή και διάσπαρτη». Αυτό γίνεται μεγάλη προσπάθεια να επιτευχθεί με διάφορα μέτρα και Δράσεις της Εθνικής Στρατηγικής (βλ. κεφάλαιο «Οικιστικό»). Οι προφάσεις για την εφαρμογή των εκπαιδευτικών διαχωρισμών είναι συνήθως η απόσταση των καταυλισμών από τα σχολεία, οι περιορισμένες θέσεις στα σχολεία «προορισμού» κ, ενώ πράγματι, σε κάποιες από τις περιοχές υλοποίησης του Έργου «Ένταξη και εκπαίδευση των παιδιών Ρομά», ο διαχωρισμός ήταν προσωρινός και διήρκεσε όσο να προετοιμαστούν τα παιδιά Ρομά για να μπουν στις εκπαιδευτικές τάξεις.

Οι διακριτικές συμπεριφορές εναντίον των Ελλήνων Τσιγγάνων εκδηλώνονται σχεδόν αποκλειστικά στα πρώτα εκπαιδευτικά «στάδια», δηλαδή στην προσχολική αγωγή και στις πρώτες τάξεις του Δημοτικού Σχολείου. Εκτός από τα μέτρα που έχουν αναφερθεί, εάν εκδηλωθούν ρατσιστικές ενέργειες σε νηπιαγωγεία, οι διατάξεις του νόμου απαιτούν συνεργασία μεταξύ του επικεφαλής του σχολείου και του αρμόδιου συντονιστή του εκπαιδευτικού προγράμματος, του επικεφαλής της πρωτοβάθμιας εκπαίδευσης ή του

<sup>116</sup> Το κείμενο του ψηφίσματος του αυτοπροσδιορισμού των Ελλήνων Τσιγγάνων την Άνοιξη του 2001 στη Θεσσαλονίκη, είναι το ακριβώς παρακάτω:

**«Εμείς οι Έλληνες Τσιγγάνοι δηλώνουμε κατηγορηματικά και προς πάσα κατεύθυνση, ότι αποτελούμε ένα άρρηκτα συνδεδεμένο τμήμα του απανταχού Ελληνισμού. Οποιαδήποτε άλλη θεώρηση από οπουδήποτε και αν εκφράζεται ή/και εκπορεύεται, δεν θα μας βρίσκει απλώς διαφωνούντες, αλλά και αντιμέτωπους.**

**Εάν δε ποτέ έστω και υποθετικά τεθεί ερώτημα περί απαλοιφής του ενός εκ των δύο συστατικών όρων της Ταυτότητάς μας για την οποία δηλώνουμε υπερήφανοι, δηλαδή: α) «Έλληνες» - β) «Τσιγγάνοι», δηλώνουμε απερίφραστα, κατηγορηματικά και ομόφωνα, ότι επιλέγουμε την απαλοιφή του όρου «Τσιγγάνοι» και τη διατήρηση μόνου του όρου «Έλληνες»».**

Το παραπάνω κείμενο αποτελεί ομόφωνη απόφαση και ψήφισμα όλων των Ελλήνων Τσιγγάνων, το οποίο ψηφίστηκε από 46 Συλλόγους Ελλήνων Τσιγγάνων από όλη τη χώρα. Είναι αξιοσημείωτο, ότι 4 από τους Συλλόγους που το ψήφισαν, ήταν Σύλλογοι Ελλήνων Τσιγγάνων Μουσουλμάνων από τη Θράκη.

<sup>117</sup> Είναι πολύ χαρακτηριστικό, ότι με το Νομοθετικό Διάταγμα 3370/1955, οι Έλληνες Τσιγγάνοι δεν θεωρούνται απλώς Έλληνες πολίτες στους οποίους αποδόθηκε η ελληνική υπηκοότητα επειδή κατοικούν για μακρύ χρονικό διάστημα τη χώρα, αλλά αναγνωρίζονται ως Γηγενείς Έλληνες. Αυτό, έρχεται σε πλήρη ταύτιση με το ομόφωνο ψήφισμα του αυτοπροσδιορισμού τους, στο οποίο δεν αναφέρουν απλά ότι αισθάνονται τμήμα του ελληνικού πληθυσμού, αλλά «άρρηκτα συνδεδεμένο τμήμα του απανταχού Ελληνισμού.»

περιφερειακού διευθυντή της εκπαίδευσης κλπ, για την αντιμετώπιση της κατάστασης. Ωστόσο, στην Ελλάδα δεν έχουν εκδηλωθεί ποτέ τέτοια περιστατικά στα νηπιαγωγεία.

Αντίθετα, όσο το επίπεδο εκπαίδευσης ανεβαίνει, οι αρνητικές συμπεριφορές μειώνονται και σταδιακά εξαλείφονται τελείως. Στην Ελλάδα έχει παρατηρηθεί το εκπληκτικό φαινόμενο μετάλλαξης της διάκρισης: από διάκριση εναντίον των Ελλήνων Τσιγγάνων μαθητών γίνεται διάκριση υπέρ των Ελλήνων Τσιγγάνων και εναντίον των Ελλήνων μη Τσιγγάνων μαθητών· ως αποτέλεσμα αυτού υπάρχουν περιπτώσεις παραπόνων από Έλληνες μη Τσιγγάνους μαθητές, για διακρίσεις εις βάρος τους και υπέρ των Ελλήνων Τσιγγάνων συμμαθητών τους. Η εξήγηση αυτής της συμπεριφοράς βρίσκεται στο ότι οι Έλληνες Τσιγγάνοι μαθητές που κατάφεραν να συνεχίσουν το Σχολείο στο Γυμνάσιο, στο Λύκειο ή και σε Υψηλότερα επίπεδα εκπαίδευσης (Κολλέγια, Πανεπιστήμια, Τεχνικές Σχολές κλπ), κέρδισαν την εκτίμηση και το σεβασμό στο πρόσωπό τους και στην προσπάθεια που κατέβαλλαν. Όμως, αυτό καταδεικνύει ότι τα φαινόμενα αρνητικών συμπεριφορών εναντίον τους που εκδηλώνονται στις πρώτες βαθμίδες εκπαίδευσης οφείλονται κυρίως στην άγνοια και σε στερεότυπα, τα οποία όμως μπορεί να διαφοροποιηθούν. Το πιο σημαντικό είναι, ότι αυτή η θετική εξέλιξη βοηθά στη σωστή διαχείριση των διακρίσεων, καταδεικνύοντας ότι ο αντιτσιγγανισμός αποτελεί απλώς το αποτέλεσμα - το σύμπτωμα και όχι αιτία γέννησης κοινωνικού αποκλεισμού.

Υπάρχουν πολλές γνωστές περιπτώσεις άνισης εφαρμογής των κανόνων και των κυρώσεων που σχετίζονται με τις απουσίες. Για παράδειγμα, στο Γυμνάσιο ή στο Λύκειο οι κανόνες περί απουσιών συχνά καταστρατηγούνται για να μη χάσουν τη χρονιά τους κάποιοι Έλληνες Τσιγγάνοι μαθητές, κάτι όμως που δεν συμβαίνει για τους Έλληνες μη Τσιγγάνους συμμαθητές τους, που υφίστανται τις προβλεπόμενες κυρώσεις.

Στερεοτυπικές αντιλήψεις υπάρχουν και στις δύο πλευρές της ελληνικής κοινωνίας (Έλληνες Τσιγγάνοι και Έλληνες μη Τσιγγάνοι) που τροφοδοτούν την προκατάληψη και το φόβο. Ενέργειες που εμπεριέχουν ρατσιστικά κίνητρα, εκδηλώνονται κυρίως σε περιοχές όπου το επίπεδο κοινωνικής ένταξης των Ελλήνων Τσιγγάνων είναι χαμηλό και η επικρατούσα κατάσταση εμφανίζει πολλά, μεγάλα και σοβαρά προβλήματα (φτώχεια, αναλφαβητισμός, εξαθλίωση, αστεγία, παραβατικότητα, κ.α.), ενώ στις περιοχές όπου η κοινωνική ένταξη των Ελλήνων Τσιγγάνων προχωράει, τα φαινόμενα σταδιακά μειώνονται ή και εξαλείφονται.



## ΣΥΣΤΑΣΕΙΣ

Είναι σημαντικό να αναφέρουμε, ότι ως απαραίτητη προϋπόθεση επιτυχίας Μέτρων Πολιτικής για τον κοινωνικό αποκλεισμό των Ελλήνων Τσιγγάνων, θεωρούμε τον σχεδιασμό τους υπό το πρίσμα της Ολιστικής Προσέγγισης και την υλοποίησή τους υπό τον χαρακτήρα ολοκληρωμένης Στρατηγικής. Σχετικά με τον αποδέκτη κάθε πρότασης, πέραν του προφανούς ότι κάθε πρόταση απευθύνεται στο αρμόδιο Υπουργείο (π.χ. της Εκπαίδευσης στο Υπουργείο Παιδείας, της Υγείας στο Υπουργείο Υγείας κλπ), όλες μαζί, απευθύνονται πρωτίστως στην Ειδική Γραμματεία Ένταξης των Ρομά, η οποία εποπτεύει και συντονίζει την Εθνική Στρατηγική για τους Έλληνες Τσιγγάνους.

Σε όλα τα παρακάτω προτεινόμενα, «οριζόντια» προϋπόθεση αποτελεί η ουσιαστική συμμετοχή των Ελλήνων Τσιγγάνων μέσω των Εκπροσώπων, των Διαμεσολαβητών και Εμπειρογνομών τους, σε όλα τα στάδια, δηλαδή στο Σχεδιασμό, στην Υλοποίηση, στην Παρακολούθηση και στην Αξιολόγηση, όλων των Μέτρων, όλων των δράσεων και όλων των πολιτικών που αφορούν στην αντιμετώπιση των προβλημάτων τους.

### Απασχόληση

Για συμμετοχή των Ελλήνων Τσιγγάνων στην τυπική αγορά εργασίας ώστε να ασκούν επαγγέλματα με ζήτηση, χρειάζονται δράσεις και μέτρα υποστήριξής τους, όπως:

1. Θεσμοθέτηση σταθερής συνεργασίας μεταξύ του ΟΑΕΔ, της Περιφερειακής Διοίκησης, των Δήμων και των κοινοτήτων Ελλήνων Τσιγγάνων, για σχεδιασμό και υλοποίηση προγραμμάτων επαγγελματικής συμβουλευτικής και κατάρτισης Ελλήνων Τσιγγάνων σε επαγγέλματα με υψηλή ζήτηση, για την άσκηση των οποίων όμως, δεν απαιτούνται σπουδές πέραν της υποχρεωτικής εκπαίδευσης.
2. Υλοποίηση ειδικών πανελλαδικών προγραμμάτων για κατάρτιση και εκπαίδευση Ελλήνων Τσιγγάνων σε επαγγέλματα που σχετίζονται με τον Τουρισμό, ο οποίος σε όλη τη χώρα εμφανίζει υψηλή ζήτηση και πολύ θετικές προοπτικές.
3. Αξιοποίηση της Κοινωνικής Οικονομίας και των δεξιοτήτων που διαθέτουν οι Έλληνες Τσιγγάνοι σε τομείς όπως ο αγροτικός, το εμπόριο και οι τέχνες, για ανάπτυξη μικτών πρωτοβουλιών (δηλαδή με Έλληνες Τσιγγάνους και Έλληνες μη Τσιγγάνους), στοχεύοντας όχι μόνο στην εισοδο των Ελλήνων Τσιγγάνων στην τυπική οικονομία, αλλά και στην επιτάχυνση της πορείας τους προς την ολοκληρωτική κοινωνική ένταξη, μέσω της αξιοποίησης των ευκαιριών του «συμπράττειν» και του «συνεργάζεσθαι»
4. Θεσμοθέτηση της συνεργασίας μεταξύ του ΟΑΕΔ, της Ειδικής Γραμματείας για την Ένταξη των Ρομά, της Ειδικής Γραμματείας ΚΑΛΟ, της Περιφερειακής Αυτοδιοίκησης και των Συλλογικών Οργανώσεων Γυναικών Ρομά, για την υλοποίηση «Προγραμμάτων Ολοκληρωμένης Υποστήριξης Γυναικών Ρομά». Οι στόχοι των Προγραμμάτων Ολοκληρωμένης Υποστήριξης θα αφορούν όχι μόνο στην επαγγελματική τους ανάπτυξη, αλλά κυρίως στην κοινωνική τους χειραφέτηση και στην ανάδειξη του σημαντικού ρόλου των Ελληνίδων Τσιγγάνων για το μέλλον ολόκληρης της ελληνικής κοινωνίας.

### Οικιστικό και σημαντικές δημόσιες υπηρεσίες

Στον τομέα της Στέγασης, τα όσα περιέχονται στις προτάσεις και σχεδιασμούς της ελληνική Πολιτείας, θεωρούμε πως αποτελούν ένα σύνολο πολιτικής και μέτρων, τα οποία εφόσον υλοποιηθούν σύμφωνα με τους σχεδιασμούς μπορεί να αποφέρουν θετικό αποτέλεσμα, ειδικότερα δε επειδή όχι μόνο στις περισσότερες περιπτώσεις συνδυάζονται με μέτρα και σε άλλους τομείς αλλά προβλέπουν και την ουσιαστική συμμετοχή –

εμπλοκή και των ίδιων των ωφελούμενων Ελλήνων Τσιγγάνων. Εκτός των όσων προβλέπονται στον Κρατικό σχεδιασμό, στο Οικιστικό ζήτημα των Ελλήνων Τσιγγάνων, θεωρούμε ότι θα βοηθούσαν και τα παρακάτω:

- **Έγερση Δικαιώματος Χρησικτησίας.**<sup>118</sup> Η χρησικτησία είναι μια νομική διάταξη - διαδικασία με την οποία μπορεί κάποιος να αποκτήσει επισήμως την ιδιοκτησία γης ή κτηρίου που επισήμως δεν του ανήκει, αλλά αποδεδειγμένα, κατοικείται και χρησιμοποιείται από αυτόν «ως να του ανήκει» («Διάνοια κυρίου») ανελλιπώς, επί σειρά ετών. Ο αριθμός των ετών, διαφέρει, αναλόγως της περιοχής που βρίσκεται το ακίνητο στην Ελλάδα.
- **Διάθεση γης σε φτωχούς Έλληνες.** Παλιότερα στην Ελλάδα, υπήρχε η διαδικασία διάθεσης γης προς καλλιέργεια και κατοίκηση σε φτωχούς – άκληρους δημότες και κατοίκους περιοχών, προκειμένου να περιοριστεί η μετανάστευση και ερήμωση των περιοχών. Στις τελευταίες δεκαετίες το μέτρο έχει καταργηθεί, αλλά τα τελευταία χρόνια λόγω της κρίσης, σε κάποιες περιφέρειες έχει αρχίσει να συζητείται πάλι. Έτσι, θεωρούμε ότι αν τελικά το Μέτρο αυτό επανενεργοποιηθεί, οι Έλληνες Τσιγγάνοι (ως Δημότες και κάτοικοι πολλών περιοχών της Ελλάδας), θα μπορούσαν να ευεργετηθούν.

**Αξιοποίηση εγκαταλελειμμένου οικιστικού «αποθέματος».** Σε ολόκληρη την Ελλάδα, υπάρχουν σε πολλούς Δήμους παλιά ακατοίκητα σπίτια, τα οποία ούτε κατοικούνται, ούτε διεκδικούνται, αλλά ούτε και συντηρούνται από κανέναν, με αποτέλεσμα τις περισσότερες φορές να αποτελούν εστίες μόλυνσης, ή αντικοινωνικών συμπεριφορών, ή και κίνδυνο για την ασφάλεια, αφού πολλά από αυτά κινδυνεύουν με κατάρρευση. Θεωρούμε ότι η Πολιτεία σε συνεργασία με τους Δήμους, πρέπει να αναζητήσουν όλες τις νομικές διαδικασίες που θα επιτρέψουν την επισκευή και αξιοποίηση αυτού του οικιστικού αποθέματος, το οποίο μπορεί να στεγάσει μεγάλο αριθμό φτωχών και άστεγων νοικοκυριών όπως οι Έλληνες Τσιγγάνοι. Αντιθέτως, οποιαδήποτε σκέψη για χορήγηση στεγαστικών δανείων σε οικογένειες Ελλήνων Τσιγγάνων πρέπει να αποφευχθεί, επειδή ένα πολύ σημαντικό ποσοστό των προβλημάτων που υπάρχουν σήμερα, οφείλεται στη χορήγηση στεγαστικών δανείων στους Έλληνες Τσιγγάνους στις αρχές της δεκαετίας του 2000.

## Αντίκτυπος των πολιτικών υγείας στους Έλληνες Τσιγγάνους

Θεωρούμε πως στον τομέα της Υγείας δεν θα χρειαζόταν καμία πρόταση, αν τα προβλήματα στους άλλους 3 είχαν λυθεί. Παρόλα ταύτα, ως πολύ σημαντικά, θεωρούμε την υλοποίηση των παρακάτω:

- Ενίσχυση των κοινωνικών υπηρεσιών που λειτουργούν στις μονάδες πρωτοβάθμιας και δευτεροβάθμιας φροντίδας Υγείας, με εξειδικευμένο προσωπικό και Έλληνες Τσιγγάνους διαμεσολαβητές, για διευκόλυνση της πρόσβασης και ενημέρωσης των Ελλήνων Τσιγγάνων ασθενών και των συνοδών τους, κατι που θα βελτιώσει γενικότερα, τη λειτουργία των μονάδων υγείας.
- Υλοποίηση έρευνας και καταγραφής των παρεμβάσεων που έγιναν σε περιοχές εγκατάστασης Ελλήνων Τσιγγάνων για υλοποίηση προληπτικών εξετάσεων και εμβολιασμών, ώστε να εξαχθούν συμπεράσματα, χρήσιμα για το σχεδιασμό μελλοντικών Δράσεων από τις αρμόδιες υπηρεσίες, με στόχο την πρόληψη.

Υλοποίηση Ερευνών και παρεμβάσεων που εστιάζουν στις γυναίκες και στα παιδιά ηλικίας 0 - 10, ως τα πλέον ευάλωτα τμήματα της κοινότητας των Ελλήνων Τσιγγάνων, λόγω

<sup>118</sup> Άρ. 1045 του Αστικού Κώδικα.

της σχεδόν ολικής απουσίας γνώσης προστασίας και διαχείρισης θεμάτων Υγείας, Πρόληψης, Οικογενειακού προγραμματισμού, κλπ.

## Εκπαίδευση

Παρά το ότι καταγραφές ερευνών δείχνουν ότι τα ποσοστά εγγραφής των Ελλήνων Τσιγγάνων στην προσχολική και στην πρωτοβάθμια εκπαίδευση έχουν αυξηθεί, η πρόωρη εγκατάλειψη του σχολείου εξακολουθεί να αποτελεί σοβαρό πρόβλημα, για την αντιμετώπιση του οποίου προτείνονται:

- Πανελλαδική Έρευνα για επικαιροποίηση των αιτίων της μαθητικής διαρροής.
- Δημιουργία τμήματος επαγγελματικού προσανατολισμού και ενημέρωσης στο Γυμνάσιο, με συμμετοχή εκπαιδευτικών και επαγγελματιών.
- Δημιουργία Σχολών Γονέων στους Δήμους με κοινότητες Ελλήνων Τσιγγάνων και μεταφορά καλών πρακτικών & δράσεων γονέων από άλλες περιοχές.
- Δημιουργία εθελοντικών «Ομάδων Εποπτείας Φοίτησης» στις κοινότητες Ελλήνων Τσιγγάνων, που θα εποπτεύουν, θα ενημερώνουν και θα μεριμνούν για ζητήματα που σχετίζονται με την πορεία των μαθητών Ρομά στα σχολεία.
- Συνεργασία ΟΑΕΔ, Δήμων και κοινοτήτων Ελλήνων Τσιγγάνων για υλοποίηση κύκλων ενημέρωσης και ενδυνάμωσης νέων Ελλήνων Τσιγγάνων που διέκοψαν πρόωρα την Εκπαίδευση, με στόχο είτε τη συνέχιση της εκπαίδευσής τους, ή την επιλογή του καταλληλότερου προγράμματος κατάρτισης απ τον καθένα.

Τέλος, είναι αναγκαίο να ληφθούν ειδικά μέτρα υποστήριξης νέων Ελληνίδων Τσιγγάνων που σταμάτησαν την εκπαίδευσή τους λόγω γέννας, παρέχοντας κατάλληλες και προσιτές υπηρεσίες φροντίδας των παιδιών τους, ώστε να καταφέρουν να συνεχίσουν και να ολοκληρώσουν τις σπουδές τους.

## ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ - ΠΗΓΕΣ

### Primary Source:

Document of "National Roma Integration Strategy" (NRIS) available at:  
[http://www.esfhellas.gr/elibrary/roma\\_strategy\\_en.pdf](http://www.esfhellas.gr/elibrary/roma_strategy_en.pdf)

### Βιβλία – Άρθρα – Μελέτες - Έρευνες

1. Βαξεβάνογλου, Αλίκη. *Έλληνες Τσιγγάνοι: Περιφερειακοί και Οικογενειάρχες*. Αθήνα: Αλεξάνδρεια, 2001. [Vaxevanoglou, Alik. *Greek Gypsies: Marginal people and Householders*. Athens: Alexandria, 2001.]
2. Βασιλειάδου Μαρία – Παυλή Κορρέ Μαρία. *ΚΟΝ ΖΑΝΕΛ ΒΟΥΤ, ΒΟΥΤ ΚΡΔΕΛ, ΑΜΑ ΕΜ ΚΟΝ ΚΡΔΕΛ ΒΟΥΤ, ΒΟΥΤ ΖΑΝΕΛ*. Αθήνα: Υπουργείο Παιδείας, 1996. [Vasiliadou Maria – Pavli Korre Maria. *ΚΟΝ ΖΑΝΕΛ ΒΟΥΤ, ΒΟΥΤ ΚΡΔΕΛ, ΑΜΑ ΕΜ ΚΟΝ ΚΡΔΕΛ ΒΟΥΤ, ΒΟΥΤ ΖΑΝΕΛ*. Athens: Ministry of Education 1996.]
3. Γκότοβος, Αθανάσιος. *Ρατσισμός. Κοινωνικές, Ψυχολογικές, και Παιδαγωγικές όψεις μιας Ιδεολογίας και μιας Πρακτικής*. Αθήνα: Υπουργείο Παιδείας, 1996. [Gotonos, Athanasios. *Racism: Social, Psychological, and Pedagogical Aspects of an Ideology and a Practice*. Athens: Ministry of Education, 1996.]
4. Γκότοβου, Αναστασία. *Το ξεχασμένο ολοκαύτωμα*. Αθήνα: Εναλλακτικές Εκδόσεις, 2017. [Gotonou, Anastasia. *The forgotten holocaust*. Athens: EnallaktikesEkdoseis, 2017.]
5. Κοντογιώργης, Γιώργος. *Πολίτες και πόλη. Έννοια και Τυπολογία της Πολιτειότητας*. Αθήνα: Παπαζήσης, 2003. [Kontogiorgis, Giorgos. *Citizens and City; Concept and Typology of Citizenship*. Athens: Papazisis, 2003.]
6. Μάρκου Γεώργιος. *Προσεγγίσεις της Πολύ-πολιτισμικότητας και η Διαπολιτισμική εκπαίδευση. Επιμόρφωση των Εκπαιδευτικών*. Αθήνα: Υπουργείο Παιδείας, 1996. [MarkouGeorgios. *Approaches to Multiculturalism and Intercultural Education. Manual for Teacher Training*. Athens: Ministry of Education, 1996.]
7. Παπαδόπουλος, Στ., Ιωάννης. *ΡΟΜΑ στην Ελλάδα: Η πραγματικότητα σε 22 Δήμους με 45 Ρομά κοινότητες*. Αθήνα: Παρισιανού Α.Ε., 2012. [Papadopoulos, St., Ioannis. *Roma in Greece. The reality in 22 Municipalities with 45 Roma communities*. Athens: Parisianou A.E, 2012.]
8. Παρθένης, Χρήστος και Φραγκούλης, Γιώργος. *Η Διαπολιτισμική Εκπαίδευση απέναντι σε νέες προκλήσεις*. Αθήνα: Μεταίχμιο, 2016. [Parthenis, Christos and Frangoulis, Giorgos. *The intercultural education faced with the new challenges*. Athens: Metechmio, 2016.]
9. Τρουμπέτα, Σεβαστή (επιμ.) *Οι Ρομά στο σύγχρονο ελληνικό κράτος*. Αθήνα: Κριτική, 2008. [Troubeta, Sevasti (ed.). *Roma in the modern Greek State*. Athens: Kritiki, 2008.]
10. Υπουργείο Πολιτισμού & Αθλητισμού, Βυζαντινό και Χριστιανικό Μουσείο. *Ρομά: Ιστορικές Διαδρομές και σημερινές Αναζητήσεις*. Συλλογικό Έργο– 2014. [Ministry of Culture, Byzantine and Christian Museum. *Roma: Historical paths and current quests*. Collective Work– 2014]
11. Marushiakova, Elena and Popov, Vesselin eds. *Roma Culture: Myths and Realities*. Munich: LINCOM GmbH, 2016.
12. Marushiakova, Elena and Popov, Vesselin. "The Roma – a Nation without a State? Historical Background and Contemporary Tendencies", *Segmentation und Komplementarität. Mitteilungen des SFB „Differenz und Integration“*, Streck, Bernhard (Eds), vol.6 (2004): 74-100.

13. *Policy Proposals for the Social Integration of Greek Gypsies*. (ROM NETWORK – 2000) (Archive of ROM NETWORK), available at: [www.heromact.gr/en/proposals](http://www.heromact.gr/en/proposals)

### Reports

1. *ECRI - Country monitoring in Greece: Fifth report* February 2015. Available at : <https://rm.coe.int/fifth-report-on-greece/16808b5796>
2. *Greek NGOs: Data, Numbers, Evaluation and Results*. THALES Program, University of Peloponnese, 2015. Available at: [https://greekcivilsocietynetwork.files.wordpress.com/2015/11/ceb5cebbcebbceb7cebdceb9cebaseadcf82\\_cebccebasebf.pdf](https://greekcivilsocietynetwork.files.wordpress.com/2015/11/ceb5cebbcebbceb7cebdceb9cebaseadcf82_cebccebasebf.pdf).
3. *Health And The Roma Community, Analysis of The Situation In Europe*. Available at: [http://www.gitanos.org/upload/07/81/memoria\\_gral\\_fin.pdf](http://www.gitanos.org/upload/07/81/memoria_gral_fin.pdf)
4. *Integrated Action Plan for the Social Integration of Greek Gypsies*. Ministry of Interior Affairs, 2001. Archive of ROM NETWORK.
5. *Operational Action Plan for Roma Integration in the Region of Central Macedonia*, 2015. Available at: <http://www.pepkm.gr/attachments/stratigikes/roma.pdf>
6. *Operational Action Plan for Roma Integration in the Region of Eastern Macedonia and Thrace*, 2012. Available at: [https://www.eydamth.gr/images/site\\_2017/ArticleID\\_276/02\\_sxedio\\_drasis\\_Roma.pdf](https://www.eydamth.gr/images/site_2017/ArticleID_276/02_sxedio_drasis_Roma.pdf)
7. *Operational Action Plan for Roma Integration in the Region of Peloponnese*, 2015. Available at: [http://www.eydpelop.gr/2007-2013/wp-content/uploads/epixeirhsiako-sxedio-roma-perifereias-peloponnhsou\\_FEB-2015.pdf](http://www.eydpelop.gr/2007-2013/wp-content/uploads/epixeirhsiako-sxedio-roma-perifereias-peloponnhsou_FEB-2015.pdf)
8. *Pan-Hellenic Study for the Housing Issue of Greek Gypsies; Situation, Proposals, Solution*. Athens: Ministry of Environment, Spatial Planning and Public Works, Sector of Urban and Residential Planning, 1999.
9. *Panhellenic Study for the Investigation of Greek Gypsies' needs*, ROM NETWORK, 2002. Available at: [https://drive.google.com/open?id=1Z2aVqO-BpaE\\_rnnQq8ehNHGGAYVExaKj](https://drive.google.com/open?id=1Z2aVqO-BpaE_rnnQq8ehNHGGAYVExaKj)
10. *United Nations' Human Rights Committee Report for Greece in 2009 under article 40 of Covenant on Civil and Political Rights*. Available at : [https://tbinternet.ohchr.org/\\_layouts/treatybodyexternal/Download.aspx?symbolno=CCPR%2FC%2FGRC%2F2&Lang=en](https://tbinternet.ohchr.org/_layouts/treatybodyexternal/Download.aspx?symbolno=CCPR%2FC%2FGRC%2F2&Lang=en)
11. *Updated Strategy for Roma Integration in the Region of Thessaly*, 2015. Available at: [https://www.thessalia-espa.gr/attachments/article/178/pixeirisiako\\_roma.pdf](https://www.thessalia-espa.gr/attachments/article/178/pixeirisiako_roma.pdf)

### Legal Documents

1. *Constitution of the Hellenic Republic revised by the resolution of the board of ministers in 2010*. Available at: <https://www.hellenicparliament.gr/UserFiles/8c3e9046-78fb-48f4-bd82-bbba28ca1ef5/SYNTAGMA.pdf>
2. "European Convention of Human Rights". Available at: [https://www.echr.coe.int/Documents/Convention\\_ENG.pdf](https://www.echr.coe.int/Documents/Convention_ENG.pdf)
3. *Framework Decision on combating certain forms and expressions of racism and xenophobia by means of criminal law*. Available at: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=LEGISSUM:l33178>

4. *Legal Situation of the Roma in Europe*. Report. Parliamentary Assembly Council of Europe (PACE), Doc. 939, Committee on Legal Affairs and Human Rights, Rapporteur Mr Csaba Tabajdi, Hungary, 2002. Available at: <http://www.assembly.coe.int/nw/xml/XRef/X2H-Xref-ViewHTML.asp?FileID=9676&lang=EN>
5. *List of International and European Conventions on Human Rights*. Available at: [http://www.nchr.gr/images/banners/List\\_of\\_Conventions.pdf](http://www.nchr.gr/images/banners/List_of_Conventions.pdf)

### **Programs**

1. *Alliance of Cities and Regions for Roma Inclusion*. Council of Europe. <http://www.roma-alliance.org/en/>
2. *ROMA POLITICAL SCHOOLS*. Program, Council of Europe: <https://www.coe.int/en/web/roma-and-travellers/governance/-/political-participation>
3. ROMACT Program, Council of Europe (<http://coe-romact.org/>)
4. ROMED Program Council of Europe (<http://coe-romed.org/>)
5. JUSTROM Program, Council of Europe ([www.coe.int/justrom](http://www.coe.int/justrom))

### **Institutions – Organizations - Other Sources**

1. Center for Intercultural Education of the University of Athens ([www.keda.uoa.gr](http://www.keda.uoa.gr))
2. Central Union of Greek Municipalities ([www.kede.gr](http://www.kede.gr))
3. European Structural and Investment Funds (ESIF) – Available at: [https://ec.europa.eu/info/funding-tenders/funding-opportunities/funding-programmes/overview-funding-programmes/european-structural-and-investment-funds\\_en](https://ec.europa.eu/info/funding-tenders/funding-opportunities/funding-programmes/overview-funding-programmes/european-structural-and-investment-funds_en)
4. "General Secretariat for Gender Equality" (GSGE) ([www.isotita.gr](http://www.isotita.gr))
5. Greek National Committee for Human Rights (<http://www.nchr.gr>)
6. Greek Ombudsman (<http://www.synigoros.gr>)
7. Hellenic Statistical Authority ((<http://www.statistics.gr/en/home>)
8. Management Organisation Unit (<https://www.mou.gr>)
9. National Center for Social Solidarity (NCSS) ([www.ekka.org](http://www.ekka.org))
10. National Strategic Reference Framework (NSRF) 2007 – 2013 Available at: <https://2007-2013.espa.gr/en/Pages/Default.aspx>
11. Online database: <http://hello.crowdapps.net/participation-egroma/>
12. Online database: <https://kentrakoinotitas.gr>
13. Online database: <https://www.synigoros.gr/maps?i=maps.el.maps>
14. Partnership Agreement for the Development Framework (PA) 2014-2020 Available at: <https://www.espa.gr/en/pages/default.aspx>
15. Security Studies' Center (Ministry for the Protection of Citizen): [www.kemea.gr](http://www.kemea.gr)
16. Special Secretariat for the Integration of Greek Roma (<https://egroma.gov.gr>)
17. Union of Greek Regional Administrations ([www.enpe.gr](http://www.enpe.gr))

